

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.

Головний редактор — Давидова І.

Заступниця головного редактора — Васківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), акад. Нац. акад. наук вищ. освіти
України, Україна

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна

Кобелєв О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна

Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна

Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США

Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна

Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна

Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна

Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна

Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна

Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна

Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 6 від 26.06.2025).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.

Коректура — Панченко Є.

Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Л. Каденюка, 27, Київ, Україна, 02094

Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),

+380 (44) 292-30-11 (редакція)

Факс: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.

Editor-in-Chief — Davydova I.

Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman of the editorial board), Acad. of the Nat. Acad. of Sciences of Higher Education of Ukraine, Ukraine

Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine

Kobieliev O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine

Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine

Ilhanaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA

Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine

Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine

Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine

Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine

Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine

Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 6 from 26.06.2025).

Editor — Zhdanova N.

Proofreader — Panchenko E.

Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Av. L. Kadeniuk, 27, Kyiv, Ukraine, 02094

Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),

+380 (44) 292-30-11 (editors)

Fax: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

СТОРІНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

- СЕНЧЕНКО М., ОНИЩУК М. Централізована каталогізація у країнах світу:
технології, процеси, вплив на бібліотечну діяльність3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

- УСТІННИКОВА Т., ЖИГУН Т. Аналіз стану доставляння
обов'язкових примірників видань України у 2024 році9
ЛИСЕНКО А. Дитяча книга — джерело майбутнього нації16

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

- ОНИЩУК М., ГАНЕЧКО М. Втрачені скарби: пожежі у бібліотеках світу23

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

- ДОЯР Л. Книгодруки часів самостійної УНР (січень—квітень 1918 року)
та Гетьманату Павла Скоропадського (квітень—грудень 1918 року)34

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

- KRAVCHUK M. Essays on the History of the Ancient Rus'40

ЗА РУБЕЖЕМ

- МАРКОВА В., СУХОВІЙ О. Соціально-гуманітарні аспекти інформаційної допомоги
українським біженцям у Словаччині45

КОНФЕРЕНЦІЇ. ВИСТАВКИ

- Свято книги на Одещині52

C O N T E N T

CHIEF-EDITOR'S PAGE

- SENCHENKO M., ONYSHCHUK M. Centralized cataloguing across the world:
technologies, processes, impact on library activities3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

- USTINNIKOVA T., ZHYHUN T. Analysis of the delivery state of Ukrainian publications
mandatory copies in 20249
LYSENKO A. Children's books are the source of the nation's future16

LIBRARIANSHIP

- ONYSHCHUK M., HANECHKO M. Lost treasures: fires in libraries around the world23

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

- DOIAR L. Book printing from the times of the independent UNR (january—april 1918)
and the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky (april—december 1918)34

HISTORICAL INTELLIGENCE

- KRAVCHUK M. Essays on the History of the Ancient Rus'40

ABROAD

- MARKOVA V., SUKHOVII O. Social and humanitarian aspects of information assistance
to Ukrainian refugees in Slovakia45

CONFERENCES. EXHIBITIONS

- Book festival in Odessa region52

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6\(347\).3-8](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6(347).3-8)
УДК 025.3:021.63]:021.1](100)(045)

Микола Сенченко,
в. о. директора Книжкової палати України,
професор
office@ukrbook.net
<https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Михайло Онищук,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу моніторингу книжкової
індустрії та медіа Книжкової палати України
zmi@ukrbook.net
<https://orcid.org/0000-0002-1340-1538>

Централізована каталогізація у країнах світу: технології, процеси, вплив на бібліотечну діяльність

Централізована каталогізація (*centralized cataloguing*) є ключовим елементом бібліотечної справи у США, Канаді, Великій Британії, Австралії, Німеччині та Польщі, що забезпечує стандартизацію (*standardization*), економію ресурсів (*resource savings*) та ефективний доступ до інформаційних ресурсів (*information resources*). У кожній країні розроблено унікальні системи, що об'єднують національні бібліотеки (*national libraries*), кооперативні платформи (*cooperative platforms*) і сучасні технології створення бібліографічних записів (*bibliographic records*).

Ключові слова: централізована каталогізація; кооперативна каталогізація; національні бібліотеки; депозитне зберігання; бази бібліографічних даних; метадані; об'єднані каталоги

Постановка проблеми. У багатьох країнах світу інтенсивно використовують централізовану й кооперативну каталогізацію, які варто впровадити в бібліотеках України. У США головну роль у цих процесах відіграють Бібліотека Конгресу (*Library of Congress*) та Онлайновий комп'ютерний бібліотечний центр (*Online Computer Library Center, OCLC*) із платформою *WorldCat*; у Канаді — Бібліотека та архіви Канади (*Library and Archives Canada, LAC*) із каталогом *Voilà*; у Великій Британії — Британська бібліотека (*British Library, BL*) та об'єднаний каталог, керований *Jisc* (*Library Hub Discover*); в Австралії — Національна бібліотека Австралії (*National Library of Australia, NLA*) з бібліотеками країни; у Німеччині — Німецька національна бібліотека (*German National Library, Deutsche Nationalbibliothek, DNB*) із регіональними мережами (*Verbundsysteme, бібліотечні мережі*); у Польщі — Національна бібліотека Польщі (*National Library of Poland, Biblioteka Narodowa, BN*) із Національним об'єднаним каталогом *NUKAT* (*Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny, National Union Catalog*).

Зазначені країни використовують у процесі каталогізації міжнародні стандарти, як-от *RDA* (*Resource Description and Access*), і формат *MARC* (*Machine-Readable Cataloging*), а також упроваджують нові технології, зокрема *BIBFRAME*, штучний інтелект і технології пов'язаних даних (*Linked Data Technology*).

У статті досліджено технології, процеси, переваги, виклики й перспективи централізованої

й кооперативної каталогізації, наголошено на їх значенні для глобальної бібліотечної співпраці й актуальності для України, яка запозичує ці моделі для модернізації бібліотечної справи.

Мета статті — дослідити технології та процеси централізованої каталогізації як базового складника бібліотечної справи у США, Канаді, Великій Британії, Австралії, Німеччині та Польщі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У пропонованій статті розглянемо системи централізованої каталогізації у США, Канаді, Великій Британії й Австралії.

І. Система централізованої каталогізації США

Централізована каталогізація є важливим інструментом бібліотечної справи, що дає змогу уніфікувати та оптимізувати процеси створення бібліографічних записів для документів, книг й інших матеріалів. У США ця система досягла високого рівня завдяки передовим технологіям, співпраці між бібліотеками, використанню міжнародних стандартів.

У цьому розділі подано аналіз системи централізованої каталогізації у Сполучених Штатах, що є одним з основних елементів бібліотечної справи для забезпечення ефективного доступу до інформаційних ресурсів. Розглянуто основні технології, стандарти й організації, які беруть участь у процесі каталогізації, зокрема роль Бібліотеки Конгресу та *OCLC*. З'ясовано, як централізована каталогізація впливає на стандартизацію бібліографічних записів, зменшення трудовитрат і підвищення доступності інформації. Висвітлено

сучасні виклики та перспективи розвитку технології в умовах цифрової трансформації.

1. Технології та процеси централізованої каталогізації. Централізована каталогізація у США базується на створенні єдиних бібліографічних записів, які бібліотеки можуть використовувати без потреби повторного опису документів. Основними організаціями, що забезпечують цей процес, є Бібліотека Конгресу та OCLC, які координують створення, зберігання та поширення бібліографічних даних.

Бібліотека Конгресу є центральним органом у системі каталогізації США. Вона розробляє та підтримує стандарти каталогізації, зокрема Правила англо-американської каталогізації (Anglo-American Cataloguing Rules, AACR2) та їх сучасну версію — Опис та доступ до ресурсу (Resource Description and Access, RDA). Ці стандарти визначають правила створення бібліографічних записів, охоплюючи поля для автора, назви, видавця, предметних рубрик тощо.

Бібліотека Конгресу також адмініструє систему предметних рубрик (Library of Congress Subject Headings, LCSH), яку використовують для класифікації документів за тематикою. Крім того, вона надає доступ до бібліографічних записів через платформу MARC, що дає змогу автоматизувати опрацювання даних у бібліотечних системах.

2. Онлайнний комп'ютерний бібліотечний центр OCLC і база даних WorldCat. OCLC є некомерційною організацією, що керує найбільшою у світі базою даних (БД) бібліографічних записів — WorldCat. Вона містить мільйони записів, створених бібліотеками у всьому світі та є основним інструментом кооперативної каталогізації. WorldCat надає можливість бібліотекам завантажувати готові бібліографічні записи, а також створювати нові й робити їх доступними для інших установ.

OCLC використовує формат MARC для стандартизації даних, що забезпечує сумісність між різними бібліотечними системами. Наприклад, бібліотека може завантажити запис із WorldCat, адаптувати його до власних потреб, додавши локальні дані, як-от шифр зберігання, та внести до свого електронного каталогу.

3. Автоматизація та цифрові технології. Сучасна централізована каталогізація у США значною мірою залежить від автоматизованих систем. Бібліотеки використовують інтегровані бібліотечні системи (Integrated Library Systems, ILS), зокрема Ex Libris Alma чи SirsiDynix Symphony, для управління каталогами. Ці системи підтримують імпорту бібліографічних записів у форматі MARC, а також інтеграцію з WorldCat.

Окрім того, у США активно застосовують технології метаданих, які дають змогу створювати більш детальні та гнучкі описи документів. Наприклад, стандарт Dublin Core використовують для цифрових ресурсів, зокрема електронних книг (e-books) чи статей в онлайн-журналах. У 2020-х рр. почали впроваджувати технології семантичного вебу, як-от BIBFRAME, що замінюють MARC, забезпечуючи кращу інтеграцію з вебсередовищем.

4. Переваги системи централізованої каталогізації США:

1. Економія ресурсів. Централізована каталогізація зменшує потребу в дублюванні роботи, оскільки бібліотеки можуть використовувати вже створені бібліографічні записи.

2. Стандартизація. Використання єдиних стандартів RDA та MARC забезпечує однаковий підхід до опису документів, що спрощує пошук інформації.

3. Доступність. Завдяки платформам, як-от WorldCat, бібліотеки світу можуть отримати доступ до якісних бібліографічних записів.

4. Автоматизація. Інтеграція з автоматизованими системами допомагає пришвидшити опрацювання нових надходжень і зменшити кількість помилок.

5. Виклики та перспективи. Серед викликів централізованої каталогізації у США — потреба адаптації до нових технологій, зокрема BIBFRAME, та інтеграція з цифровими ресурсами. Крім того, бібліотеки стикаються з проблемами фінансування, оскільки підтримка інфраструктури каталогізації потребує значних ресурсів.

У перспективі очікується подальший розвиток технологій штучного інтелекту для автоматичного створення метаданих та аналізу змісту документів. Наприклад, алгоритми машинного навчання можуть допомогти автоматично визначати предметні рубрики чи класифікувати цифрові ресурси.

Висновок. Централізована каталогізація у США є високоефективною системою, яка забезпечує стандартизацію, економію ресурсів і широку доступність бібліографічних даних. Завдяки таким організаціям, як Бібліотека Конгресу та OCLC, а також сучасним технологіям MARC і BIBFRAME бібліотеки можуть ефективно керувати інформаційними ресурсами. Цифрова трансформація й штучний інтелект надають нові можливості для вдосконалення системи каталогізації, хоча виклики, пов'язані з фінансуванням та адаптацією до нових стандартів, залишаються актуальними.

II. Система централізованої каталогізації Канади

У цьому розділі розглянуто ключові аспекти технологій, стандартів та організацій, зокрема Бібліотеки та архівів Канади (Library and Archives Canada, LAC), які координують процеси каталогізації у канадських бібліотеках. Особливу увагу приділено програмі "Каталогізація до публікації" (Cataloguing in Publication, CIP), яка спрощує та прискорює опрацювання нових видань.

Система централізованої каталогізації Канади також є важливим елементом бібліотечної інфраструктури, що забезпечує стандартизований доступ до бібліографічних даних. Система, керована установою Бібліотека та архівів Канади, дає змогу бібліотекам швидко опрацьовувати нові надходження й надавати користувачам доступ до ресурсів.

LAC створена відповідно до Закону "Про бібліотеки та архівів Канади" (Library and Archives of Canada Act, 2004) і підзвітна парламенту Канади через міністра канадської спадщини.

Установа Бібліотека та архівів Канади офіційно класифікується як федеральний державний департамент. Вона не є корпорацією чи архівно-бібліотечною системою в традиційному розумінні, а радше унікальним об'єднанням національної бібліотеки та національних архівів, створеним для збереження документальної спадщини, забезпечення доступу до неї, керування урядовими записами, підтримки бібліотечних і архівних спільнот. Ця модель є корисною для країн, які прагнуть об'єднати бібліотечні й архівні служби.

1. Централізована каталогізація в Канаді координується LAC, яка виконує функцію національного центру каталогізації. Основним інструментом є програма "Каталогізація до публікації", яка забезпечує створення бібліографічних записів для нових канадських видань ще до їх публікації. Програма CIP, започаткована в 1970-х рр., дає змогу видавцям отримувати бібліографічні записи для своїх книг до їх публікації. Ці записи містять ключову інформацію: автор, назва, видавець, ISBN, предметні рубрики та класифікаційні номери. Після створення ці дані розміщують на звороті титульного аркуша книги у формі блоку даних CIP (CIP Data Block), що спрощує інтеграцію нових видань до каталогів бібліотек.

LAC щорічно опрацьовує майже 9000 нових видань через програму CIP, співпрацюючи з видавцями з усієї країни. Блок даних CIP був оновлений для зручності використання та містить

чіткі мітки для категорій, як-от автор, назва та предмет, що відповідає сучасним стандартам онлайн-каталогів.

2. Стандарти та інструменти. LAC використовує міжнародні стандарти каталогізації, зокрема RDA, що замінив AACR2. RDA забезпечує гнучкість у створенні бібліографічних записів для різних типів ресурсів, охоплюючи електронні книги й оцифровані матеріали.

Для стандартизації предметних рубрик розроблено Канадські предметні рубрики (Canadian Subject Headings, CSH), адаптовані до канадського контексту, зокрема для опису матеріалів, пов'язаних із канадською історією та культурою. Формат MARC використовують для автоматизації опрацювання даних у бібліотечних системах.

3. Національний об'єднаний каталог Voilà (National Union Catalogue) є централізованою базою даних, що об'єднує бібліографічні записи з бібліотек всієї Канади. Voilà замінила попередню систему AMICUS і забезпечує доступ до інформації про фонди бібліотек, що полегшує копіювальну каталогізацію та визначення предметних рубрик. Ця платформа дає змогу бібліотекам швидко отримувати готові записи й адаптувати їх до локальних потреб.

4. Кооперативна каталогізація. Канадські бібліотеки активно співпрацюють через кооперативну каталогізацію та діляться бібліографічними записами через Voilà й інші платформи. Наприклад, Велика бібліотека Спільки юристів Онтаріо (Great Library of the Law Society of Ontario) забезпечує каталогізацію для окружних і районних бібліотек, використовуючи онлайн-форми для подання нових назв і вилучення матеріалів.

5. Переваги централізованої каталогізації в Канаді:

1. Економія часу. Програма CIP допомагає бібліотекам швидко інтегрувати нові видання до каталогів без потреби створювати записи з нуля.

2. Стандартизація. Використання RDA та Канадських предметних рубрик забезпечує уніфікований підхід до опису ресурсів.

3. Доступність. Voilà забезпечує доступ до бібліографічних записів із бібліотек всієї Канади, сприяючи кооперативній каталогізації.

4. Автоматизація. Формат MARC та інтегровані бібліотечні системи зменшують помилки й прискорюють опрацювання даних.

У Канаді основними викликами є адаптація до цифрових ресурсів та забезпечення фінансування для підтримки інфраструктури каталогізації. Перехід до BIBFRAME та використання технологій штучного інтелекту для автоматичного створення метаданих є перспективними

напрямами розвитку. Ці виклики передбачають інтеграцію нових стандартів, як-от BIBFRAME, й керування великими обсягами даних у WorldCat.

Висновок. Централізована каталогізація в Канаді, якою керує федеральна установа Бібліотека та архіви Канади, є ефективною системою, котра спрощує доступ до інформаційних ресурсів через програму CIP і каталог Voilà. Країна демонструє успішне використання кооперативної каталогізації й автоматизації, хоча стикається з викликами цифрової трансформації. У майбутньому технології штучного інтелекту та семантичного вебу BIBFRAME відкриють нові можливості для вдосконалення цих систем.

III. Система централізованої каталогізації Великої Британії

Централізована каталогізація є основою сучасної бібліотечної інфраструктури у Великій Британії, забезпечуючи стандартизацію та ефективність під час створення бібліографічних записів. Ця система допомагає бібліотекам швидко опрацьовувати нові надходження та надавати користувачам доступ до ресурсів через уніфіковані каталоги. Британська бібліотека (British Library, BL) відіграє провідну роль у координації цих процесів, співпрацюючи з видавцями і бібліотеками через програму CIP й інші ініціативи.

Система централізованої каталогізації у Великій Британії є ключовим елементом бібліотечної справи для забезпечення ефективного доступу до інформаційних ресурсів. Розглянуто основні технології, стандарти й організації, зокрема Британську бібліотеку та її програму "Каталогізація до публікації". Особливу увагу приділено ролі кооперативної каталогізації та цифрових платформ, зокрема об'єднаних каталогів. Висвітлено сучасні виклики та перспективи розвитку в умовах цифрової трансформації, а також детально описано технології централізованої каталогізації у Великій Британії.

1. Централізована каталогізація у Великій Британії. Централізована каталогізація у Великій Британії базується на створенні уніфікованих бібліографічних записів, які використовують бібліотеки у всій країні.

Основною організацією, що координує ці процеси, є Британська бібліотека, яка виконує функції національного центру каталогізації. Вона адмініструє програму "Каталогізація до публікації", яка забезпечує створення бібліографічних записів для нових книг до їх публікації. Програма CIP співпрацює з видавцями, щоб надавати бібліо-

текам готові записи, які містять дані про автора, назву, видавця, ISBN і предметні рубрики.

Британська бібліотека також підтримує Британський національний бібліографічний сервіс (British National Bibliography, BNB), який є централізованою базою даних бібліографічних записів для всіх книг, опублікованих у Великій Британії та Ірландії. BNB доступна онлайн і використовується бібліотеками для копіювальної каталогізації.

2. Стандарти каталогізації. У Великій Британії застосовують міжнародний стандарт RDA, що замінив AACR2. Стандарт забезпечує гнучкість у створенні бібліографічних записів для різних типів ресурсів, у тому числі й цифрових.

Для стандартизації предметних рубрик використовують систему Британської бібліотеки (British Library Subject Headings), яка адаптована до місцевих потреб, зокрема для матеріалів, пов'язаних із британською історією та культурою. Формат MARC є основою для автоматизації опрацювання даних у бібліотечних системах.

3. Кооперативна каталогізація та об'єднані каталоги. Кооперативна каталогізація відіграє важливу роль у Великій Британії. Бібліотеки співпрацюють через об'єднані каталоги, зокрема Сорас (наразі інтегрований у Library Hub Discover), в якому згруповано бібліографічні записи із фондів академічних і дослідницьких бібліотек. Library Hub Discover, яким керує неприбуткова організація Сполученого Королівства Jisc, містить дані з понад 170 бібліотек і допомагає швидко знаходити й імпортувати бібліографічні записи.

Кооперативна каталогізація зменшує дублювання роботи, оскільки бібліотеки можуть використовувати записи, створені іншими установами. Наприклад, бібліотека може завантажити запис із Library Hub Discover, додавши локальні дані, як-от шифр зберігання, для інтеграції у власний каталог.

4. Автоматизація та цифрові технології. Сучасна централізована каталогізація у Великій Британії значною мірою залежить від автоматизованих систем. Інтегровані бібліотечні системи: Ex Libris Alma або SirsiDynix використовують для керування каталогами. Ці системи підтримують імпорт бібліографічних записів у форматі MARC та інтеграцію з платформами на кшталт Library Hub Discover.

Для цифрових ресурсів застосовують стандарт метаданих Dublin Core, який спрощує опис електронних документів. У 2020-х рр. Британська бібліотека почала впроваджувати BIBFRAME, новий стандарт, який замінює MARC і забезпечує

кращу інтеграцію з вебсередовищем через технології семантичного вебу.

5. Програма юридичного депозиту. Велика Британія має унікальну систему юридичного депозиту, яка зобов'язує видавців надавати копії всіх нових видань до Британської бібліотеки й інших депозитарних бібліотек. Ця програма забезпечує автоматичне надходження матеріалів для каталогізації, що сприяє створенню вичерпних бібліографічних записів у BNB.

6. Переваги централізованої каталогізації у Великій Британії:

1. *Економія ресурсів.* Програма CIP та об'єднані каталоги, зокрема Library Hub Discover, зменшують потребу в дублюванні бібліотечної роботи.

2. *Стандартизація.* Використання RDA та формату MARC забезпечує уніфікований підхід до створення бібліографічних записів.

3. *Доступність.* Британський національний бібліографічний сервіс та Library Hub Discover надають бібліотекам швидкий доступ до якісних бібліографічних даних.

4. *Автоматизація.* Інтегровані бібліотечні системи та цифрові платформи допомагають прискорити опрацювання нових надходжень і скоротити кількість помилок.

Серед основних викликів централізованої каталогізації у Великій Британії — потреба адаптації до цифрових ресурсів і впровадження нових стандартів, зокрема BIBFRAME. Фінансування також залишається проблемою, оскільки підтримка інфраструктури каталогізації вимагає значних ресурсів.

У майбутньому технології штучного інтелекту можуть відіграти ключову роль в автоматизації створення метаданих і класифікації документів. Наприклад, алгоритми машинного навчання можуть автоматично визначати предметні рубрики для цифрових ресурсів, що підвищить ефективність каталогізації.

Висновок. Централізована каталогізація у Великій Британії, якою керує Британська бібліотека, є ефективною системою, що забезпечує стандартизацію й доступність бібліографічних даних через програму CIP, Британський національний бібліографічний сервіс та об'єднані каталоги, як от Library Hub Discover. Використання стандартів RDA, MARC і нових технологій, зокрема BIBFRAME, дає змогу бібліотекам ефективно керувати інформаційними ресурсами. Хоча виклики, пов'язані з цифровою трансформацією та фінансуванням залишаються актуальними, перспективи застосування штучного інтелекту відкривають нові можливості для вдосконалення системи.

IV. Система централізованої каталогізації в Австралії

Централізована каталогізація в Австралії є основою для стандартизації бібліографічних записів, що забезпечує бібліотекам швидкий доступ до уніфікованих даних про інформаційні ресурси. Координацію цих процесів здійснює Національна бібліотека Австралії (National Library of Australia, NLA) через платформу Libraries Australia та програму "Каталогізація до публікації". У розділі проаналізовано технології централізованої каталогізації в Австралії, їх вплив на бібліотечну справу та перспективи розвитку в умовах цифрової трансформації. Розглянуто ключові технології, стандарти й організації, зокрема Національну бібліотеку Австралії та її платформу Libraries Australia. Особливу увагу приділено ролі програми "Каталогізація до публікації" та кооперативній каталогізації. Висвітлено сучасні виклики, поміж яких адаптація до цифрових ресурсів і впровадження нових стандартів, а також перспективи розвитку, зокрема використання штучного інтелекту.

1. Централізована каталогізація в Австралії. Централізована каталогізація в Австралії базується на створенні уніфікованих бібліографічних записів, які використовують бібліотеки у країні та за її межами. Основною організацією, що координує ці процеси, є Національна бібліотека Австралії, яка співпрацює з бібліотеками країни, видавцями й іншими установами через платформу Libraries Australia.

Національна бібліотека Австралії є центральним органом каталогізації, який керує програмою "Каталогізація до публікації". Ця програма надає можливість видавцям отримувати бібліографічні записи для нових книг до їх публікації. Записи містять дані про автора, назву, видавця, ISBN, предметні рубрики та класифікаційні номери, які розміщують на звороті титульного аркуша книги у формі блоку даних CIP. Це полегшує бібліотекам інтеграцію нових видань до каталогів.

NLA також керує платформою Libraries Australia, яка є національним об'єднаним каталогом, що групує бібліографічні записи від понад 800 австралійських бібліотек. Libraries Australia забезпечує копіювальну каталогізацію, допомагаючи бібліотекам імпортувати готові записи й адаптувати їх до локальних потреб, наприклад, додаючи шифр зберігання.

2. Стандарти каталогізації. Австралійські бібліотеки також використовують міжнародний стандарт RDA, що замінив AACR2.

Для предметних рубрик часто використовують систему предметних рубрик Бібліотеки Конгресу (LCSH), але для унікальних австралійських контекстів застосовують Австралійський тезаурус, зокрема тезаурус AIATSIS (Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies Thesaurus) для документів, пов'язаних із корінними народами Австралії. Формат MARC є основою для автоматизації опрацювання даних у бібліотечних системах.

3. Libraries Australia та кооперативна каталогізація. Платформа Libraries Australia є ключовим інструментом для кооперативної каталогізації в Австралії. Вона дає змогу бібліотекам обмінюватися бібліографічними записами, зменшуючи дублювання роботи. Наприклад, якщо одна бібліотека створює детальний запис для нової книги, інші можуть імпортувати його через Libraries Australia, адаптуючи до своїх потреб. Платформа також інтегрується з міжнародними базами даних, зокрема WorldCat, що розширює доступ до глобальних бібліографічних записів.

Кооперативна каталогізація підтримується через такі ініціативи, як Австралійська спільнота з опису ресурсів (ALIA Community on Resource Description, ACORD), що замінила Австралійський комітет з каталогізації (Australian Committee on Cataloguing, ACOC) у 2019 р. ACORD сприяє розвитку стандартів і професійного навчання для каталогізаторів.

4. Автоматизація та цифрові технології. Сучасна централізована каталогізація в Австралії залежить від автоматизованих систем. Інтегровані бібліотечні системи Ex Libris Alma, SirsiDynix та Auroga використовують для управління каталогами. Ці системи підтримують імпорт бібліографічних записів у форматі MARC та інтеграцію з Libraries Australia.

Для цифрових ресурсів застосовують стандарт метаданих Dublin Core, який спрощує опис електронних матеріалів. У 2020-х рр. розпочалося впровадження BIBFRAME, нового стандарту, який замінює MARC і забезпечує кращу інтеграцію з вебсередовищем через технології семантичного вебу.

Шкільні бібліотеки часто використовують спеціалізовану систему SCIS (Schools Catalogue Information Service), яка надає адаптовані бібліографічні записи та тезаурус SCIS для класифікації матеріалів, орієнтованих на потреби учнів.

5. Програма національного електронного депозиту (National eDeposit, NED). Програма NED, започаткована 2019 р., зобов'язує видавців надавати цифрові копії нових видань до Національної бібліотеки Австралії. Це сприяє автоматичному

надходженню матеріалів для каталогізації, але створює виклики через дублювання зусиль у створенні метаданих для цифрових ресурсів.

6. Переваги централізованої каталогізації в Австралії:

1. *Економія ресурсів.* Програма CIP та Libraries Australia зменшують потребу в дублюванні роботи бібліотек, допомагаючи імпортувати готові бібліографічні записи.

2. *Стандартизація.* Використання RDA, MARC і тезаурусів, як-от AIATSIS, забезпечує уніфікований підхід до опису ресурсів.

3. *Доступність.* Libraries Australia та Trove надають бібліотекам швидкий доступ до якісних бібліографічних даних.

4. *Автоматизація.* Інтегровані бібліотечні системи та цифрові платформи прискорюють опрацювання нових надходжень і зменшують помилки.

Серед основних викликів централізованої каталогізації в Австралії — адаптація до цифрових ресурсів та управління великими обсягами метаданих. Багато бібліотек стикаються з проблемами застарілих систем і недостатнім фінансуванням для професійного розвитку.

Інший виклик — низька якість метаданих, отриманих від постачальників, що може ускладнювати пошук ресурсів. Окрім того, програма NED створює проблему дублювання роботи через потребу окремого опрацювання цифрових і фізичних документів.

У майбутньому технології штучного інтелекту й алгоритми машинного навчання допоможуть автоматизувати створення метаданих і класифікацію документів, зокрема для матеріалів, пов'язаних із корінними народами. Упровадження BIBFRAME також поліпшить інтеграцію бібліографічних даних із вебсередовищем.

Висновок. Централізована каталогізація в Австралії, якою керує Національна бібліотека Австралії через програму CIP та платформу Libraries Australia, є ефективною системою, що забезпечує стандартизацію та доступність бібліографічних даних. Використання стандартів RDA, MARC, тезаурусів, зокрема AIATSIS, та нових технологій, як-от BIBFRAME, дає змогу бібліотекам ефективно керувати інформаційними ресурсами. Хоча виклики, пов'язані з цифровою трансформацією, фінансуванням та якістю метаданих, залишаються актуальними, перспективи розвитку, зокрема застосування штучного інтелекту, відкривають нові можливості для вдосконалення системи.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 10.06.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6\(347\).9-16](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6(347).9-16)
УДК 021.84:021.61](477)"2024"(045)

Тетяна Устіннікова,
завідувачка відділу наукового опрацювання
обов'язкових примірників
Книжкової палати України
prim@ukrbook.net
<https://orcid.org/0000-0003-3473-9578>

Тетяна Жигун,
старша наукова співробітниця відділу
наукового опрацювання обов'язкових примірників
Книжкової палати України
prim@ukrbook.net
<https://orcid.org/0000-0001-8022-1505>

Аналіз стану доставляння обов'язкових примірників видань України у 2024 році

У статті подано результати аналітичного дослідження стану доставляння суб'єктами видавничої справи й суб'єктами у сфері медіа обов'язкових примірників (далі — ОП) вітчизняних видань упродовж 2024 р. Показники, що характеризують рівень доставляння й державної бібліографічної реєстрації ОП у 2024 р., проаналізовано в порівнянні з показниками 2023 р. Розглянуто питання звітності видавців і редакцій (інших установ) у сфері медіа про випуск видавничої продукції.

Ключові слова: база даних; обов'язковий примірник; видавнича продукція; державна бібліографічна реєстрація ОП; звіт; звітність; система ОП; стан доставляння ОП; суб'єкт видавничої справи; суб'єкт у сфері медіа

Постановка проблеми. Щороку, підсумовуючи результати дослідження стану доставляння обов'язкових примірників (далі — ОП) документів (видань), керуючись нормами вітчизняного законодавства в галузі видавничої справи та чинної системи ОП документів, фахівці Книжкової палати України на основі систематичних спостережень за повнотою й своєчасністю доставляння безоплатних примірників усіх видів видань, випущених суб'єктами видавничої справи та суб'єктами у сфері медіа на терені України, формують зведені адміністративні дані для забезпечення органів влади й суміжних галузей актуальною інформацією про видавничу діяльність в Україні, проводять державну бібліографічну реєстрацію доставлених ОП видань і вносять повні відомості про них у бази даних (далі — БД).

В Україні видавничу діяльність і систему ОП регламентують такі основні закони й підзаконні акти: Закон України від 05.06.1997 № 318/97-ВР "Про видавничу справу", Закон України від 09.04.1999 № 595-XIV "Про обов'язковий примірник документів", Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX "Про медіа", Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2002 № 608 "Про порядок доставляння обов'язкових примірників документів".

Одним з інструментів визначення стану доставляння ОП видань є обов'язкова звітність суб'єктів видавничої справи про випуск неперіодичних книжкових видань за формою № 1-В (книги) (квартальна) "Звіт про випуск книжкової продукції", суб'єктів у сфері медіа про випуск медіа

за формами № 1-В (ЗМІ) (піврічна) "Звіт про випуск продукції друкованих засобів масової інформації"¹, які оформлюють в установленому порядку та надають Книжковій палаті України у визначені терміни. Крім того, останнім часом зростає випуск українських видань в електронній формі, зокрема на переносних електронних носіях інформації (локальні електронні видання), примірники яких Книжкова палата України також отримує для обліку та зберігання. Саме тому одним із важливих завдань установи є контроль за своєчасним наданням звітності суб'єктами видавничої справи та суб'єктами у сфері медіа. Виконання цих заходів має забезпечити своєчасне й у повному обсязі наповнення недоторканного фонду Державного архіву друку Книжкової палати України обов'язковими примірниками вітчизняної друкованої продукції.

Аналіз досліджень і публікацій. Джерельною базою аналітичного дослідження стану доставляння ОП у 2024 р. є законодавчі акти та розпорядчі документи [1—4]; статті М. Сенченка [5]; статистичні дані, опубліковані у збірнику "Друк України" [6; 7]; результати щорічних аналітичних досліджень, оприлюднені в науково-практичному журналі "Вісник Книжкової палати" [8].

Мета статті — висвітлення узагальнених результатів аналітичного дослідження стану доставляння ОП видань суб'єктами видавничої справи й діяльності друкованих медіа у 2024 р.

¹ У зв'язку з набуттям чинності ЗУ від 13.12.2022 № 2849-IX "Про медіа" розроблено й подано на розгляд у Держкомтелерадіо нову форму звітності № 1-В (медіа) (піврічна).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для характеристики рівня доставляння ОП видань та оцінювання динаміки й тенденцій розвитку видавничої галузі України результати аналітичних досліджень, проведених у звітному 2024 р., подано в порівнянні з показниками 2023 р.

Згідно з узагальненими даними, у 2024 р. отримано та здійснено державну бібліографічну реєстрацію 41 802 ОП усіх видів видань, у тому числі:

— 16 140 друк. од. основних видів неперіодичних текстових видань (книги, автореферати дисертацій, нотні, образотворчі та картографічні видання);

— 24 770 друк. од. друкованих газет (20 050) та інших періодичних (крім газет) і продовжуваних видань (4720) (журналів, збірників наукових праць, рекламних, інформаційних видань, бюлетенів, календарів);

— 752 друк. од. дрібнодрукованої продукції (каталоги устаткування, запасних частин, інструкції з експлуатації машин, алфавітні списки, розклад руху транспорту, плани семінарських занять тощо);

— 140 од. локальних електронних видань, які також доставляють на опрацювання й збереження у Книжкову палату України.

Порівняльний аналіз узагальнених даних 2024 р. (41 802 друк. од.) з аналогічними даними 2023 р., коли загалом було доставлено та опрацьовано ОП 44 595 видань, свідчить про зниження загального рівня доставляння ОП на 2793 друк. од., що становить 6,3%. Очевидною є тенденція до зменшення випуску видань у 2024 р.

Дослідження рівня доставляння ОП за видами видань у 2024 р. виявило зниження кількості доставлених ОП основних видів неперіодичних видань на 664 друк. од., або 4% (16 140 друк. од. у 2024 р. і 16 804 друк. од. у 2023 р.).

Результати дослідження стану доставляння та опрацювання основних видів неперіодичних друкованих видань у 2023—2024 рр. подано в табл. 1.

Таблиця 1

**Стан доставляння ОП основних видів
друкованих неперіодичних видань:
2023—2024 рр.**

Види неперіодичних видань	2023 р.	2024 р.	
	Кількість видань, друк. од.	Кількість видань, друк. од.	У % до 2023 р.
Усього, у т. ч.:	16 804	16 140	96,0
Книги та брошури	15 408	14 780	95,9
Нотні	140	139	99,3
Образотворчі	1 193	1 101	92,3
Картографічні	63	120	190,5

Окрім зазначених у таблиці ОП основних видів друкованих неперіодичних видань у 2024 р. було опрацьовано 140 примірників локальних електронних видань (на фізичних носіях інформації), що на 15 од. більше, ніж у 2023 р. (140 — у 2024 р. і 125 — у 2023 р.).

Дані табл. 1 свідчать, що ОП книг і брошур доставлено менше на 628 друк. од. (14 780 — у 2024 р. і 15 408 — у 2023 р.); нотних видань — 1 (139 і 140), образотворчих видань — 92 (1101 і 1193), але майже вдвічі більше доставлено ОП картографічних видань — 57 (120 і 63).

Із загальної кількості доставлених у 2024 р. ОП книг і брошур (14 780 друк. од.) 31,8%, або 4706 друк. од., становлять примірники видань, які було випущено минулими роками та своєчасно не доставлено, зокрема: 1 — 2002 р., 1 — 2005 р., 14 — 2008—2013 рр., 1097 — 2015—2022 рр., 3593 — 2023 р.

Станом на 01.01.2025 найбільше ОП друкованих неперіодичних видань доставлено такими державними видавництвами: ТОВ "Юридичне видавництво "Право", м. Харків — 240 друк. од.; Львівським національним університетом імені Івана Франка — 75; Київським національним університетом імені Тараса Шевченка — 68; Волинським обласним редакційно-видавничим підприємством "Надстир'я", м. Луцьк — 16.

Другий рік поспіль цей рейтинг очолює ТОВ "Юридичне видавництво "Право".

Поміж видавців інших форм власності найбільше ОП доставили: ТОВ "Видавництво Старого Лева", м. Львів — 494 друк. од.; ТОВ "Видавництво "Навчальна книга — Богдан", м. Тернопіль — 487; ТОВ "Стем освіта", м. Харків — 270; ТОВ "Видавництво "Ліра-К", м. Київ — 222; ТОВ "Освітній проєкт "Світ чекає крилатих від Анжеліки Цимбалару", м. Київ — 157; ТОВ "Видавничий будинок "Інтелект України", м. Харків — 146; Дочірнє підприємство "Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", м. Харків — 87; ФОП Стасюк Л. С., м. Хмельницький — 76.

У 2024 р. суттєво зміцнило позиції ТОВ "Видавництво Старого Лева", очоливши список суб'єктів інших форм власності. Варто також відзначити тернопільське видавництво "Навчальна книга — Богдан", яке майже наздогнало львів'ян. Ці видавництва разом із багатьма українськими колегами розвивають книговидавничу галузь у кризових умовах воєнного стану.

Упродовж 2024 р. фахівці Книжкової палати України проводили дослідження стану доставляння ОП друкованих медіа. За результатами моніторингу, доставлено та опрацьовано 20 050 друк. од.

(680 назв) газет і 4720 друк. од. (1266 назв) інших періодичних (крім газет) і продовжуваних видань — загалом 24 770 друк. од. (1946 назв).

Порівнюючи ці узагальнені дані з аналогічними показниками 2023 р. (26 929 друк. од. і 2065 назв), з'ясовано, що рівень доставляння ОП усіх

друкованих медіа знизився на 2159 друк. од., або 8%, за назвами — на 119 друк. од., або 5,8%.

Кількісні показники стану доставляння ОП газет обласними суб'єктами у сфері друкованих медіа у 2024 р. у порівнянні з 2023 р. деталізовано й наведено в табл. 2.

Таблиця 2

**Загальний стан доставляння обласними суб'єктами у сфері
друкованих медіа ОП газет: 2023—2024 рр.**

Область	2023 р.		2024 р.	
	Кількість назв	Кількість друк. од.	Кількість назв	Кількість друк. од.
Вінницька	44	1 676	42	1 646
Волинська	47	1 286	46	1 055
Дніпропетровська	31	1 161	30	1 115
Донецька	10	241	11	330
Житомирська	16	595	15	508
Закарпатська	20	647	18	538
Запорізька	21	449	17	492
Івано-Франківська	20	305	10	267
Київська	43	1 051	34	894
Кіровоградська	14	566	14	542
Луганська	—	—	—	—
Львівська	28	664	24	690
Миколаївська	16	497	13	449
Одеська	47	1 549	44	1 271
Полтавська	41	1 519	40	1 351
Рівненська	22	791	20	646
Сумська	21	1 026	22	1 032
Тернопільська	18	535	20	430
Харківська	21	622	24	707
Херсонська	5	38	4	17
Хмельницька	25	994	25	978
Черкаська	43	1 594	41	1 493
Чернівецька	11	362	10	292
Чернігівська	8	318	7	253
м. Київ	163	3 384	149	3 054
Усього	735	21 870	680	20 050

Дані табл. 2 свідчать про зниження рівня доставляння ОП газет у Книжкову палату України впродовж 2024 р. у порівнянні з 2023 р. Зокрема, загальна кількість доставлених ОП газет зменшилася на 1820 друк. од. (8,3%), за назвами — на 55 друк. од. (7,5%).

У порівнянні з 2023 р. кількість ОП доставлених газет за назвами збільшилася: у Харківській області — на 3 (відповідно 24 і 21), Тернопільській — 2 (20 і 18), Донецькій — 1 (11 і 10), Сумській — 1 (22 і 21), натомість зменшилася: у м. Києві — на 14 (149 і 163), Івано-Франківській — 10 (10 і 20), Київській — 9 (34 і 43), Запорізькій — 4 (17 і 21), Львівській — 4 (24 і 28), Миколаївській — 3 (13 і 16), Одеській — 3

(44 і 47), Вінницькій — 2 (42 і 44), Закарпатській — 2 (18 і 20), Рівненській — 2 (20 і 22), Черкаській — 2 (41 і 43), Волинській — 1 (46 і 47), Дніпропетровській — 1 (30 і 31), Житомирській — 1 (15 і 16), Полтавській — 1 (40 і 41), Херсонській — 1 (4 і 5), Чернівецькій — 1 (10 і 11), Чернігівській — 1 (7 і 8) областях. Без змін у Кіровоградській (14 і 14) та Хмельницькій (25 і 25) областях.

За результатами дослідження динаміки випуску газет в областях України виявлено, що невчасно доставлено 128 ОП газет за назвами, "лідують" редакції друкованих медіа м. Києва (25), Івано-Франківської (10), Київської (9), Одеської (9), Дніпропетровської (8), Запорізької (8), Вінницької (7), Харківської (7), Полтавської (6),

Черкаської (6), Тернопільської (5), Миколаївської (4), Закарпатської (3), Житомирської (3), Львівської (3), Рівненської (3), Волинської (2), Кіровоградської (2), Херсонської (2), Чернігівської (2), Донецької (1), Сумської (1), Хмельницької (1), Чернівецької (1) областей.

У 2024 р. було доставлено ОП 29 нових назв газет, які зареєстровано та внесено у БД "Друковані медіа України" (2022—2024). Найбільше ОП газет із новими назвами доставлено: з м. Одеси (8), м. Києва (6), Вінницької (3), Запорізької (2),

Полтавської (2), Харківської (2), Черкаської (2) областей; по 1 назві — із Київської, Миколаївської, Рівненської й Тернопільської областей.

Проведений у 2024 р. аналіз доставлених ОП періодичних (крім газет) і продовжуваних видань (4720 друк. од.) свідчить про зниження загального рівня їх доставляння в порівнянні з 2023 р. (5059 друк. од.) на 339 друк. од., що становить 6,7%.

Результати опрацювання доставлених ОП зазначених видань згруповано в табл. 3.

Таблиця 3

**Загальний стан доставляння ОП
періодичних (крім газет) і продовжуваних видань (за видами): 2023—2024 рр.**

Види періодичних (крім газет) і продовжуваних видань	2023 р.		2024 р.	
	Кількість назв	Кількість друк. од.	Кількість назв	Кількість друк. од.
Журнали	1 152	3 999	1 089	3 545
Продовжувані видання (збірники)	15	21	15	19
Рекламні видання, бюлетені	115	931	115	983
Інформаційні видання (експрес-інформація)	5	49	3	53
Календарі	41	54	42	110
Періодичні (крім газет) і продовжувані локальні електронні видання	2	5	2	10
Усього	1 330	5 059	1 266	4 720

Згідно з даними табл. 3, кількість ОП періодичних (крім газет) і продовжуваних видань, доставлених у 2024 р., зменшилася й за назвами становить 95,2% до 2023 р. (1266 — у 2024 р., 1330 — у 2023 р.), за кількістю друк. од. — 93,3% (4720 друк. од. — у 2024 р., 5059 друк. од. — у 2023 р.).

За результатами аналізу стану доставляння основних видів періодичних (крім газет) і продовжуваних видань упродовж 2024 р., кількість доставлених ОП журналів зменшилася на 454 друк. од., продовжуваних видань (збірники наукових праць) — на 2.

Кількісні показники ОП основних видів періодичних (крім газет) і продовжуваних видань за назвами, доставлених обласними суб'єктами у сфері медіа, наведено в табл. 4.

За результатами порівняльного аналізу показників табл. 4 з аналогічними даними 2023 р., поданими у статті [8], визначено, що кількість назв періодичних (крім газет) і продовжуваних видань зросла, зокрема: у Харківській — на 14 (відповідно 134 і 120), Львівській — 13 (166 і 153), Тернопільській — 6 (45 і 39), Івано-Франківській — 5 (31 і 26), Чернігівській — 3 (12 і 9), Київській — 2 (27 і 25), Черкаській — 2 (24 і 22), Вінницькій — 1 (32 і 31), Закарпатській — 1 (22 і 21), Миколаївській — 1 (5 і 4) областях, а зменшилась у м. Києві — на 56 (525 і 581), Одеській — 24 (48 і 72), Хмельницькій — 9 (16 і 25), Жито-

мирській — 8 (5 і 13), Дніпропетровській — 4 (53 і 57), Херсонській — 4 (2 і 6), Чернівецькій — 4 (18 і 22), Рівненській — 2 (19 і 21), Волинській — 1 (21 і 22), Донецькій — 1 (2 і 3), Сумській — 1 (18 і 19) областях.

Упродовж 2024 р. проведено державну бібліографічну реєстрацію 84 нових назв друкованих медіа (періодичних (крім газет) і продовжуваних видань). ОП доставлено з м. Києва (33 назви), Львівської (17), Тернопільської (7), Вінницької (4), Київської (4), Черкаської (4), Закарпатської (3), Одеської (3), Житомирської (2), Хмельницької (2), Дніпропетровської (1), Рівненської (1), Харківської (1), Чернівецької (1), Чернігівської (1) областей. Цими назвами поповнено БД "Друковані медіа України" (2022—2024).

Водночас у 2024 р. у Книжкову палату України не доставлено ОП 274 друкованих періодичних (крім газет) і продовжуваних видань за назвами, які виходили у 2023 р. і випуск яких продовжено. Такі порушення допущено редакціями м. Києва (93 назви), Львівської (39), Дніпропетровської (25), Харківської (16), Одеської (12), Закарпатської (11), Івано-Франківської (11), Хмельницької (9), Київської (8), Вінницької (7), Волинської (7), Запорізької (5), Кіровоградської (5), Сумської (5), Чернівецької (5), Рівненської (3), Черкаської (3), Чернігівської (3), Житомирської (2), Полтавської (2), Тернопільської (2), Миколаївської (1) областей.

**Кількість доставлених ОП основних видів періодичних (крім газет)
і продовжуваних видань за назвами: 2024 р.**

Область	Загальна кількість назв	Кількість назв за видами видань					
		2024 р.					
	2024 р.	Журнали	Продовжувані видання (збірники)	Рекламні видання, бюлетені	Інформаційні видання (експрес- інформація)	Календарі	Періодичні (крім газет) і продовжувані електронні видання
Вінницька	32	31	—	1	—	—	—
Волинська	21	21	—	—	—	—	—
Дніпропетровська	53	52	1	—	—	—	—
Донецька	2	2	—	—	—	—	—
Житомирська	5	5	—	—	—	—	—
Закарпатська	22	21	1	—	—	—	—
Запорізька	14	12	1	1	—	—	—
Івано-Франківська	31	28	2	—	—	—	1
Київська	27	23	1	3	—	1	—
Кіровоградська	10	10	—	—	—	—	—
Луганська	—	—	—	—	—	—	—
Львівська	166	97	1	67	—	1	—
Миколаївська	5	5	—	—	—	—	—
Одеська	48	47	1	—	—	—	—
Полтавська	17	16	1	—	—	—	—
Рівненська	19	19	—	—	—	—	—
Сумська	18	18	—	—	—	—	—
Тернопільська	45	26	1	8	—	10	—
Харківська	134	113	—	—	—	21	—
Херсонська	2	2	—	—	—	—	—
Хмельницька	16	16	—	—	—	—	—
Черкаська	24	24	—	—	—	—	—
Чернівецька	18	18	—	—	—	—	—
Чернігівська	12	11	1	—	—	—	—
м. Київ	525	472	4	36	3	9	1
Усього	1 266	1 089	15	115	3	42	2

Отже, за результатами дослідження стану доставляння ОП періодичних (крім газет) і продовжуваних видань у 2024 р. виявлено тенденцію до незначного зменшення їх надходжень у Книжкову палату України.

Для визначення рівня доставляння ОП видань у Книжкову палату України фахівці використовують дані звітів про випуск видавничої продукції за формами № 1-В (книги) (квартальна) і № 1-В (ЗМІ) (піврічна), що є ефективним інструментом контролю. Загалом у 2024 р. отримано звіти від 868 видавців: 646 суб'єктів видавничої справи та 222 суб'єктів у сфері друкованих медіа.

З-поміж 646 суб'єктів видавничої справи України невчасно надали звіти 72 видавці дер-

жавної форми власності, зокрема: ДП "Інженерно-виробничий центр "Алкон"; Білоцерківський національний аграрний університет; Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса; Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, м. Дніпро; Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу Міністерства аграрної політики та продовольства України, м. Київ та інші.

Із запізненням надіслали звіти ще 334 суб'єкти видавничої справи України інших форм власності, поміж яких: ТОВ "Видавничий центр "Академія", м. Київ; ТОВ "Видавництво "Гене́за", м. Київ; ТОВ "Видавничий дім "Дінтернал",

м. Київ; ПП "Торговий дім "Едельвейс і К", м. Вінниця; ФОП Єфетов О. В., м. Київ; ТОВ "Книгоноша", м. Київ; ТОВ "Медіасон", м. Івано-Франківськ; ТОВ "Нілан ЛТД", м. Вінниця; ТОВ "Видавничий дім "Освіта", м. Київ; ФОП Паляниця В. А., м. Тернопіль; ТОВ "Поліграфіст-3", м. Хмельницький; ФОП Смоленський С. О., м. Київ; ТОВ "Твори", м. Вінниця; ТОВ "Агентство "Україна", м. Київ та інші.

Звіти за формою № 1-В (ЗМІ) (піврічна) отримано лише від 222 суб'єктів у сфері друкованих медіа із 1470, що свідчить про низький рівень відповідальності видавців.

Відповідно до результатів опрацювання звітів, лише 166 суб'єктів у сфері друкованих медіа із 222 надіслали звіти за I, II півріччя 2024 р. вчасно. Зокрема серед *видавців, які випускають періодичні (крім газет) і продовжувані видання*: ВД "Академперіодика", м. Київ; Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці; ТОВ "Віра Проджект", м. Київ; ГО "Всеукраїнська асоціація ендovasкулярної нейрорентгенохірургії", м. Київ; Дніпровський державний технічний університет, м. Кам'янське; Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка; Національний університет "Запорізька політехніка"; ТОВ "Експертус ТЕК", м. Київ; Київський національний лінгвістичний університет; Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова", м. Київ; ФОП Ковальчук О. В., м. Кам'янець-Подільський; Міжнародна асоціація "Зварювання", м. Київ; ВД "Моя Вінничина", м. Вінниця; Мукачівський державний університет; Національний лісотехнічний університет України, м. Львів; Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків; ФОП Панькова А. С., с. Мукша Китайгородська (Хмельницька обл.); ПП "Технологічний центр", м. Харків; Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського; Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя; Український інститут науково-технічної експертизи та інформації, м. Київ; Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця; серед *видавців, які випускають газети*: ТОВ "Аграрне видавництво", м. Київ; ТОВ "Редакція газети "Глухівщина" (Сумська обл.); ПП "Редакція газети "Голос Самбірщини", м. Самбір; КП "Запорізька міська друкарня "Дніпровський металург"; Національний університет "Запорізька політехніка"; ПП "Ін-Про", м. Київ; ТОВ "Обрії 1919", м. Ізюм (Харківська обл.); ГО "Освіта і суспільство", м. Київ; ТОВ

"Редакція газети Приорільська правда", с. Царичанка (Дніпропетровська обл.); ТОВ "Редакція газети "Сіверський край", м. Новгород-Сіверський; ТОВ "Редакція газети "Яготинські вісті".

Із запізненням звітували 56 суб'єктів, зокрема серед *видавців, які випускають періодичні (крім газет) і продовжувані видання*: Державний гемологічний центр України при МФУ, м. Київ; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу; ТОВ "Інжиніринг", м. Київ; ТОВ "Видавництво "Ліра-К", м. Київ; ТОВ "Медичний маркетинг", м. Київ; Рівненський державний гуманітарний університет; КП "Редакція журналу "Малютко", м. Київ; ТОВ "Сітон", м. Київ; "Видавництво "Смірна", м. Черкаси; Український інститут експертизи сортів рослин, м. Київ; Фізико-технологічний інститут металів та сплавів НАН України, м. Київ; ФОП Шпак В. Б., м. Тернопіль; серед *видавців, які випускають газети*: ТОВ "Баришівський вісник", смт Баришівка (Київська обл.); ТОВ "Вісті Барвінківщини Медіа Центр", м. Барвінкове (Харківська обл.); ТОВ "Газета "Інфосіті", м. Харків; ПП "Редакція газети "Громадська думка", м. Біла Церква (Київська обл.); ПП "Монітор Н'юз", м. Горішні Плавні (Полтавська обл.); Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (Чернігівська обл.); Підприємство "Профінформ" Федерації професійних спілок України, м. Київ; ТОВ "Редакція районної газети "Рідний край", м. Буринь (Сумська обл.); ТОВ "Суворов", м. Дніпропетровськ; ТОВ "Телерадіокомпанія "Торнадо", м. Білгород-Дністровський (Одеська обл.).

З 876 назв друкованих медіа, зазначених у звітах, у Книжкову палату України доставлено ОП 576 назв цих видань, відповідно 216 — не доставлено, випуск 84 назв — припинено.

Книжкова палата України тісно співпрацює з багатьма українськими державними установами й організаціями з питань діяльності вітчизняних суб'єктів видавничої справи та суб'єктів у сфері медіа.

Для посилення контролю за доставлянням ОП періодичних і продовжуваних видань на адресу Держкомтелерадіо було надіслано переліки друкованих медіа (газети — 938 назв, журнали — 1075), що зареєстровані в Національній раді України з питань телебачення та радіомовлення, але не доставляються в Книжкову палату України.

Щоквартально в Держкомтелерадіо подається інформація щодо суб'єктів видавничої справи (2024 р. — 36 видавців), які порушують Закон України "Про обов'язковий примірник документів" у частині недоставляння або порушення строків доставляння ОП документів, згідно з результатами опрацювання звітів № 1-В (книги) (квартальна).

З метою моніторингу виконання видавцями положень Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" на запит Уповноваженого із захисту державної мови впродовж звітного періоду підготовлено й надано інформацію щодо доставляння в Книжкову палату України ОП книжкових видань і друкованих медіа іншою, ніж державна, мовою (друковані медіа — 158 назв, книжкові видання — 104).

Цей перелік не є вичерпним, упродовж звіт-ного року надходить значний обсяг різноманіт-них запитів, листів від багатьох респондентів, і на всі питання фахівці Книжкової палати України надають вичерпні та обґрунтовані відповіді.

Висновки. Контроль за своєчасним і повним доставлянням ОП є запорукою ефективного функціонування системи ОП, тому, враховуючи наявні проблеми, удосконалюючи форми й ме-тоди роботи, фахівці Книжкової палати України прагнуть досягти максимального рівня поповнен-ня фонду Державного архіву друку.

За результатами аналітичного дослідження та порівняння показників 2024 р. і 2023 рр. ви-явлено зменшення випуску видань і зниження за-гального рівня доставляння ОП (44 595 друк. од — у 2023 р., 41 802 друк. од. — у 2024 р.),

тобто опрацьовано на 2793 менше доставлених ОП, що становить 6,3%.

Дослідження рівня доставляння ОП за вида-ми видань свідчить про зменшення кількості до-ставлених ОП основних видів неперіодичних ви-дань на 664 друк. од., або 4% (16 804 — у 2023 р. і 16 140 — у 2024 р.).

У 2024 р. здійснено державну бібліографічну реєстрацію 20 050 друк. од. (680 назв) ОП газет і 4720 друк. од. (1266 назв) періодичних (крім газет) і продовжуваних видань — загалом 24 770 друк. од. (1946 назв). Кількість доставлених ОП друкованих періодичних видань скоротилася на 2159 друк. од., або 8%, за назвами — на 119 друк. од., або 5,8% (26 929 друк. од. та 2065 назви — у 2023 р. і 24 770 друк. од. та 1946 назв — у 2024 р.).

Рівень доставляння ОП газет у Книжкову па-лату України впродовж 2024 р. знизився в порів-нянні з 2023 р. Зокрема, загальна кількість до-ставлених ОП газет зменшилася на 1820 друк. од. (8,3%), за назвами — на 55 друк. од. (7,5%).

Аналіз кількості доставлених ОП періодичних (крім газет) і продовжуваних видань (4720 друк. од.) також свідчить про зниження загального рівня їх доставляння в порівнянні з 2023 р. (5059 друк. од.) на 339 друк. од. (6,7%).

Список бібліографічних посилань

1. Про обов'язковий примірник документів : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 595-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 18. С. 36.
2. Про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України* : офіційний вебсайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>.
3. Про медіа : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 47—50. С. 120.
4. Про затвердження форм звітності № 1-В (книги) (квартальна) "Звіт про випуск книжкової продукції", № 1-В (ЗМІ) (піврічна) "Звіт про випуск продукції друкованих засобів масової інформації" та інструкцій щодо їх заповнення : Наказ Держкомтелерадіо від 09.01.2014 № 1. *Верховна Рада України* : офіційний вебсайт. URL: <http://comin.kmu.gov.ua>.
5. Сенченко М. Проблеми Книжкової палати України і вітчизняного книговидання — 2012 рік. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 1. С. 3—7.
6. Друк України (2023) : стат. зб. / уклад. А. Воронцова. Київ : Кн. Палата України, 2024. 76 с.
7. Друк України (2024) : стат. зб. / уклад. А. Воронцова. Київ : Кн. Палата України, 2025. 76 с.
8. Устіннікова Т., Жигун Т. Аналіз стану доставляння обов'язкових примірників видань України у 2023 році. *Вісник Книжкової палати*. 2024. № 5. С. 9—15. DOI: 10.36273/2076-9555.2023.5(334).9-15.

Tetiana Ustinnikova,

*Head of the Scientific Processing Department
Mandatory Copies of the Book Chamber of Ukraine*

Tetiana Zhyhun,

*Senior Researcher of the Scientific Processing Department
Mandatory Copies of the Book Chamber of Ukraine*

Analysis of the delivery state of Ukrainian publications mandatory copies in 2024

The article presents the results of an analytical study of the state of delivery by publishing entities and media entities of legal deposit copies (hereinafter referred to as legal deposit copies) of domestic publications during 2024. Indicators characterizing the level of delivery and state bibliographic registration of legal deposit copies in 2024 were analyzed in comparison with the indicators of 2023.

The issue of reporting by publishers and editorial offices (other institutions) in the media sector on the release of publishing products is considered.

Keywords: database; legal deposit copy; publishing products; state bibliographic registration of legal deposit copies, report; reporting, legal deposit system, state of legal deposit delivery, publishing entity, media entity

References

1. Pro obovyazkovij primirnik dokumentiv : Zakon Ukraini vid 9 kvit. 1999 r. № 595-XIV. (1999). *Oficijnij visnik Ukraini*, 18, p. 36.
2. Pro administrativni pravoporushennya : Kodeks Ukraini vid 7 grud. 1984 r. № 8073-X. (1984). *Verhovna Rada Ukraini : oficijnij vebсайт*. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>.
3. Pro media : Zakon Ukraini vid 13 grud. 2022 r. № 2849-IX. (2023). *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini*, 47—50, pp. 120.
4. Pro zatverdzhennya form zvitnosti № 1-V (knigi) (kvartalna) "Zvit pro vipusk knizhkovoyi produkciyi", № 1-V (ZMI) (pivrichna) "Zvit pro vipusk produkciyi drukovanih zasobiv masovoyi informaciyi" ta instrukcij shodo yih zapovneniya : Nakaz Derzhkomtelradio vid 09.01.2014 № 1. (2014). *Verhovna Rada Ukraini : oficijnij vebсайт*. Available at: <http://comin.kmu.gov.ua>.
5. Senchenko M. (2013). Problemi Knizhkovoyi palati Ukraini i vitchiznyanogo knigovidannya — 2012 rik. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 1, pp. 3—7.
6. Voroncova. A. [uklad.]. (2024). *Druk Ukraini (2023) : stat. zb.* Kyiv: Kn. Palata Ukraini.
7. Voroncova. A. [uklad.]. (2025). *Druk Ukraini (2024) : stat. zb.* Kyiv: Kn. Palata Ukraini.
8. Ustinnikova T. & Zhigun T. (2024). Analiz stanu dostavlyannya obov'yazkovih primirnikiv vidan Ukraini u 2023 roci. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 9—15. doi: 10.36273/2076-9555.2023.5(334).9-15.

Надійшла до редакції 15.04.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6\(347\).16-22](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6(347).16-22)
УДК 002:087.5](477)(091)(045)

Алла Лисенко,
кандидатка філософських наук,
старша наукова співробітниця
Книжкової палати України

*Дитяча книга — джерело майбутнього нації**

У статті розглянуто історію становлення світової і української дитячої літератури та її сучасний вимір. Досліджено найпрестижніші літературні премії, конкурси, рейтинги дитячої світової та української літератури. Узагальнено жанри дитячої літератури, розкрито їх сутнісні характеристики та місце в просторі сучасної української дитячої книги. Визначено основні функції літератури для дітей та з'ясовано їх роль в культурному житті людини і суспільства. Розкрито загальні риси дитячої літератури, які визначають успіх книжок серед дітей, а саме: безпосереднє сприйняття дійсності, динамічний і цікавий сюжет, змістовність, доступність, конкретність образів, ясність, виразність мови, різноманітність тем, чітке розмежування добра і зла, оптимізм та гумор. Проаналізовано відповідність рівня розвитку дитячої літератури до реальних потреб і запитів сучасності та встановлено, що сучасна дитяча література повною мірою задовольняє інтелектуальні, емоційні, моральні та естетичні потреби у формуванні світогляду та становленні особистості дитини.

Ключові слова: дитяча література; культура книги; особистість; світогляд; освіта; навчання; виховання

Постановка проблеми. Культура книги є невід'ємною частиною національної культури. Культура мови, освіченість дають можливість дитині відчувати себе впевнено і незалежно. Завдяки книгам формується світогляд дитини, основи інтелектуальної діяльності та вміння спілкуватися з навколишнім світом. Книга є своєрідним дороговказом, путівником, помічником для кожної дитини, яка самостійно вибудовує своє особисте, індивідуальне ставлення до життя.

Дитяча література є частиною художньої літератури, яка вирізняється своїм унікальним положенням щодо трьох інституцій: видавничої справи, освіти та виховання. Ключовими ознаками є спрощена мова її текстів та врахування вікових особливостей читацької аудиторії.

Сучасна дитяча література має адаптуватися до вимог та можливостей своїх читачів. Вона долає комунікативну відстань між нерівними сторонами, шляхом адаптації мови, тематики та

* Статтю подано в авторській редакції зі збереженням пунктуації, орфографії та стилістики.

формально-тематичних особливостей відповідно до рівня розвитку дітей та набору навичок, які вони вже набули.

Спокус багато, але систематичне ознайомлення дитини з літературою різною за тематикою: від казок, абеток до енциклопедій, спрямує розвиток її мислення, сфокусує увагу, розвине пам'ять, уяву. Простір сучасної дитячої книги надзвичайно різноманітний. Талановиті письменники, художники відкривають для дитини світ, який вона опанує і в якому житиме. Дитяча книга, якою вона має бути — ідеальною: яскраві ілюстрації, цікавий та змістовний текст. Чи має книга розважати, повчати, навчати, смішити. Бути великою чи малою, у віршах або прозі. Забагато тексту чи замало. Найголовнішим залишається сенс.

Традиційно у кожної дитини є улюблені книжки, такі які подобаються, або ні. Кожна дитина обирає сама. Але батьки мають ознайомити, запропонувати тисячу і один варіант, серед яких дитина обере свій. Забагато книг не може бути, але варіативність має домінувати. Для дитини щодо книг діє принцип "чим більше, тим краще". Починати можна з казок (класичних, авторських, народних, сучасних), розважальних книг, таких як книжки-іграшки, далі пропонувати серії книг (розвиваючі, повчальні, терапевтичні) тощо. Серед них є цікаві книги про світ емоцій, етикет, про життя і, навіть, про смерть. Різні. Є такі, з якими дитину можна залишити віч-на-віч, а є, навпаки, які потребують участі дорослих у прочитанні, поясненні, передачі особистого досвіду.

Аналіз досліджень і публікацій. Простір сучасної української книги для дітей — актуальна тема наукових досліджень літературознавців, видавців, психологів, педагогів та освітян в цілому. Зокрема, теорії, історії та критичі літератури для дітей присвячені праці д-рки філол. наук, проф. Т. Качак, в літературознавчому та педагогічному контекстах, та канд. філол. наук У. Баран (Гнідець), в літературознавчій та соціально-комунікативній площині. Соціолінгвістичний та етнокультурний аспект дитячої літератури розглядає канд. філол. наук, д-рка наук із соц. комунікацій, проф. Е. Огар [5]. Історіографію видань для дітей в Україні та біобібліографію письменників досліджує канд. іст. наук Н. Марченко. В педагогічній площині методиці викладання світової літератури присвячені праці д-рки пед. наук, проф. О. Ісаєвої, автору чисельних публікацій з проблем читання сучасної молоді, інтерпретації художнього твору в школі, та д-рки пед. наук, проф. Ж. Клименко, колом наукових інтересів якої також є новітні стратегії літературної освіти.

Мета статті — розкрити сутнісні характеристики сучасної дитячої літератури, як джерела майбутнього життя України. Головним завданням якої є всебічний розвиток дитини, виховання та освіта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб успішно здійснювати розумове, моральне та естетичне виховання дітей, у творах дитячої літератури мають органічно поєднуватися пізнавальна цінність і художня досконалість.

Кожного року створюється багато нових літературних творів для дітей у різних жанрах. Щоб не розгубитися в безмежному океані сучасної дитячої літератури існують різноманітні літературні премії, конкурси, рейтинги, які спонукають до знайомства зі світом книги.

Найпрестижнішою у світі дитячої літератури є "Премія імені Г. Х. Андерсена". Вручають її за видатний внесок у дитячу літературу найкращим письменникам і художникам-ілюстраторам дитячої книги. Організована вона 1956 р. Міжнародним комітетом з дитячої та юнацької літератури ЮНЕСКО. Доречно нагадати, що 1979 р. Міжнародною радою дитячої та юнацької літератури до "Особливого Почесного списку Ганса Крістіана Андерсена" вписано ім'я українського письменника Всеволода Нестайка та його трилогію "Тореадори з Васюківки" [1, с. 62]. Лауреатів оголошують один раз на два роки. Премія вручається 2 квітня, в день народження видатного данського казкаря Г. К. Андерсена. Щороку вся всесвітня спільнота 2 квітня відзначає Міжнародний день дитячої книги.

Визнаною і шанованою у світі є "Меморіальна премія Астрід Ліндгрен", яка вручається за досягнення в літературі для дітей та юнацтва. Заснована урядом Швеції 2002 р., на честь видатної дитячої письменниці з метою посилити інтерес до дитячої літератури у світі та зробити її доступнішою для дітей. Премія вручається щорічно. Призовий фонд становить 5 мільйонів шведських крон (450 000 євро).

В Україні особливе місце займає "Премія Кабінету Міністрів України імені Лесі Українки за літературно-мистецькі твори для дітей та юнацтва", яку присуджують до дня народження Лесі Українки — 25 лютого за твори, що сприяють вихованню молоді в дусі національної гідності, духовної єдності українського суспільства та здобули широке громадське визнання. З 1972 по 2003 щороку присуджувалася "Літературна премія імені Лесі Українки", статус урядової премія отримала 2004 р. Лауреатами у 2024 р. стали: Мирослав Лазарук "Тилинка й литаври" та Станіслав Новицький "Передмовчання".

Послугується авторитетом перемога в номінації "Дитяча Книга року BBC" з 2012 р., в межах премії "Книга року BBC", літературної нагороди українськомовним літературним творам, яку щорічно присуджує редакція BBC News Україна за найкращу українськомовну книгу видану упродовж календарного року. В 2024 р. переможницею 20-ї ювілейної літературної премії стала Грася Олійко "І ніякі це не вигадки!".

Популярний Всеукраїнський рейтинг "Книжка року", заснований 1999 р., щорічно визначає найкращі українські видання, сприяючи розвитку національного книговидання та формуючи культурні орієнтири. Переможцями 2024 р. у номінації "Дитяче свято" стали: Ліна Костенко "Бузиновий цар" (Книжки для малечі), Василь Карп'юк "Чудернацька карпатська історія" та Ганна Осадко "Дубочок з війни" (Література для молодших школярів), Людвик Глазер-Науле "Чарівна флейта. Опера Вольфганга Амадея Моцарта" (Нонфікшн), Володимир Аренєв "Пан Малодобрий" (Література для школярів середніх класів та підлітків).

Престижною в Україні є перемога у номінації "Дитяча коронація слова" Міжнародного літературного конкурсу "Коронація слова", також започаткованого 1999 р. Метою конкурсу є підтримка новітньої української культури, формування світогляду та цінностей нових поколінь, віри в себе, у свої сили, відданості та любові до своєї країни.

ОГО "Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва", який об'єднує літературознавців, критиків і дослідників дитячої та підліткової літератури, засновано у Львові в 2009 р. Метою діяльності організації є розвиток літератури для дітей та юнацтва, формування громадського інтересу до книжки та читання, покращення якості та різноманітності літератури для молодого покоління з усіх галузей знань, обмін думками про прочитане, підвищення престижності читання як культурної цінності, сприяння створенню правових, організаційних, економічних умов для підвищення інтелектуального потенціалу нації, збереження і розвитку культури України.

2013 р. було створено перший український професійний інформаційний ресурс про видання для дітей та юнацтва "БараБука. Простір української дитячої книги". Окрім рецензій на книжки, переважно українських авторів, художників та перекладачів, наприкінці кожного року редакція "БараБуки" складає та презентує Щорічний топ видань для дітей — список найкращих, на думку авторів та експертів порталу, українських дитячих книжок.

2023 р. започатковано Всеукраїнську премію дитячої літератури "Гуманна книжка" організацією з порятунку тварин і довкілля UAnimals, за видання, які мотивують батьків та дітей більше читати, спілкуватися один з одним, плекають в дітях гуманне ставлення до тварин та природи, формують цінності майбутнього нових поколінь.

Свідоме життя починається зі знайомства із першою книгою. Саме читання, як один з основних видів діяльності сучасної людини, суттєво впливає на людську освіченість, розширює знання і збагачує досвід. Найвизначніші особистості сучасності (від президентів до вчених), досягли своєї інтелектуальної висоти саме завдяки тим знанням, які надали їм Книги.

Науковці Книжкової палати України ім. Івана Федорова також рекомендують до прочитання 100 кращих книг для дбайливих батьків та розумних дітей. Серед них, світові взірці літературної творчості та визнані твори українських авторів, які, на думку фахівців установи, якнайкраще сприяють формуванню та розвитку особистості та впливають на зміцнення тих високих моральних якостей, що притаманні українському народові.

Характерною рисою дитячої літератури є те, що її аудиторія подвійна. Вона включає як дорослих, так і дітей — дорослі виступають як посередники, які купують, дарують і рекомендують книги, дорослі, які читають вголос дітям, та дорослі, які читають дитячу літературу для власного задоволення. Ще однією особливістю, яка відрізняє дитячу літературу від літератури для дорослих, є те, що її витоки можна знайти як у літературній так і в освітніх системах.

Коли з'явилися перші книги, написані та видані саме для дітей, література для дорослих вже існувала як усталена літературна система протягом багатьох століть. Тоді як основна література еволюціонувала протягом декількох тисячоліть, дитяча література розвивалася лише останні 300—400 років, а в деяких країнах, і значно коротший час. Традиційний поділ літератури на епос, лірику і драму — традиція, яка сягає глибокої давнини та не має значення для дитячої літератури. Коли ми говоримо про традиційну дитячу літературу, то найчастіше маємо на увазі прозові оповідання, тобто епічну форму. Отже, історія дитячої літератури представляє переважно еволюцію епічних структур. Коротко її можна охарактеризувати так: спочатку використовувалась література для дорослих, а також фольклор (казки, міфи, байки), який був адаптований до потреб та інтересів дітей, а вірніше, відповідно до загальноприйнятих та

домінантних поглядів на виховання дітей. Далі з'явилися дидактичні, освітні історії, написані безпосередньо для дітей.

Серед найбільш розповсюджених історично складених жанрів дитячої літератури можна виокремити наступні:

Чарівні казки — це складно-сюжетні розповіді, що зображають казкове ельфійське царство. Засновані на вцілілих кельтських віруваннях, казки про фей розцвітали в прикрашених версіях XVII століття, складених за часів правління Людовика XIV французькими прибічниками аристократичної витонченості, манірності та їх послідовниками.

Літературні казки — як правило, це короткі розповіді простою мовою, що деталізують зворотну долю, із сюжетом "з Івана в пана", який часто завершується весіллям.

Фольклорні казки — термін "народна казка" зазвичай охоплює безліч другорядних жанрів, таких як нісенітниця, жарти, бурлески, казки про тварин та нескінченні казки, а також романси.

Міфи та легенди виникли з необхідності формувати гіпотези та створювати пояснення природних явищ, де і як зародилося життя, оспівування героїчних вчинків.

Дитяча поезія та усна традиція для дітей віком до одинадцяти років, включає дитячі віршики, дражнилки, загадки, страшилки, веснянки, колядки, мирилки, лічилки, забавлянки, колискові, а також пісні та діалоги, що супроводжують різні види ігор. Дві головні характеристики дитячих віршиків — це їх стислість та яскраво виражений ритм.

Наприклад, "Єтті, або снігові люди": "Кажуть, в горах, на Тибеті//На жахливій висоті,//Там якісь блукають Єтті,//Тільки Єтті, а не Ті. Пишуть всі про них в газеті,//Та писання ці пусті.//Бо ніхто не бачив Єтті,//Не стрічав їх на путі. Без вогню, надії, віри,//І весь час, завжди одні.//В кам'яній своїй печері//Тихо сплять собі вони. Розставляють люди сіті,//Там, де урвища круті.//Відступають рештки Єтті,//Тільки Єтті, а не Ті. Скільки різних див на світі!//Скільки жажів в темноті!//Але вас не скривдять Єтті,//Тільки Єтті, а не Ті" [6, с. 42—43]. Або "Іван Іванич": "Такий собі Іван Іванич//У шафі замикався на ніч.//В шухляді для носовичків//Дивак ховався від вовків. "Та цей Іванич просто псих!"//Сусіди говорили.//Аж поки всіх їх уночі//Ведмеді не поїли" [6, с. 49].

Автор цих віршів-страшилок для дітей А. Усачов у передмові до своєї книги пише: "Коли я був маленьким, я багато чого боявся: і

Баби Яги, і Кося Безсмертного, і міліціонерів, і привидів, і навіть бджіл. Дорослі сміються над дитячими страхами. Звісно, тепер вони не бояться Сірого Вовка. Але вони не стали сміливішими. Просто тепер Безробіття лякає їх більше, ніж Баба Яга. Словом бояться всі. Треба навчитися переборювати свої страхи в дитинстві. Найпростіший спосіб — залізти під ковдру. Це надійний захист від будь-якого чудовиська. Хоча й тимчасовий. Адже під ковдрою мало повітря, тому рано чи пізно з-під неї доведеться таки вилізти... Завжди перемагає той, хто може посміятися над своїм Страхом. Тому смійтеся і нічого не бійтеся" [6, с. 3—4].

Драма у дитячій літературі бере початок лише наприкінці XIX століття, впадає у відносну інертність у роки між двома Світовими війнами і набирає обертів лише після 1945 р. Навіть зараз багато п'єс для дітей досягають лише рівня місцевих вистав і залишаються неопублікованими.

Комікс — щомісячний журнал комедійних та пригодницьких історій, розказаних суто на малюнках, а текстові деталі містяться у "мовних хмарках або бульбашках" та на описових полях.

Анімалістична проза. У ранніх дитячих книгах тварини використовувалися як засіб відображення людських характеристик, який і донині застосовується у сучасній літературі для дітей. Це дає їх урок людської, (а не тваринної) природи.

Існує дві дуже широкі категорії побутового фентезі: перше, коли батьки надають та/або приймають магію, і друге, коли діти виявляють чарівну істоту або річ, яка має чарівну силу, але яку батьки не помічали. Високе фентезі відходить від сучасної консенсусної реальності, створюючи окремий світ, де відбуваються дії. Першим сучасним науково-фантастичним романом є готичний роман М. Шеллі "Франкенштейн" (1818).

Пригодницькі романи — романси середньовіччя, такі як казки про Робіна Гуда та історії "Бевіса з Хемптона" були одними з найдавніших форм пригодницьких історій. Сюди також належить твір Д. Дефо "Робінзон Крузо" (1719), який був настільки популярним, що надихнув на цілу серію імітацій по всій Європі, які називали "Робінзонадами". Введення на сучасному етапі таких тем, як расизм, навколишнє середовище та суперечки щодо політичної свободи, показують, наскільки змінився сучасний пригодницький роман. Адже, коли змінюється суспільство, пригодницькі романи відображають ці зміни.

Історичну прозу можна поділити на дві категорії: ті книги, у яких використовуються

реальні історичні постаті, та ті, чий персонажі цілком уявні. У 1980-х рр. було мало книг про середньовічні часи, а кількість книг про історію ХХ століття зростала, особливо про Другу світову війну. З цим зрушенням відбувся також перехід від спостереження за великими політичними полями до концентрації на житті звичайної родини, на тому, як вони жили і як великі події торкнулися їхнього життя.

Особливу роль в житті кожної дитини відіграє ілюстрована книга. Ілюстрована книга (англ. picturebook) пов'язана з терміном "візуальна грамотність", що вперше був введений в ужиток Дж. Дебесом наприкінці 1960-х. Він зосереджувався на тому, що може зробити візуально грамотна людина: розрізняти та інтерпретувати видимі дії, предмети, символи, природні та створені людиною, з якими вона зустрічається у своєму оточенні, а також робити "творче застосування" цих компетенцій для спілкування з іншими людьми та об'єктивно оцінювати навколишній світ.

Хороша ілюстрована книга — це книга, де супровідні картинки покращують або додають глибини тексту. Погана ілюстрована книга — це та, коли картинки не мають відповідності до тексту, або вони неправильно розміщені, погано намальовані або відтворені — це книга з набором картинок, а не ілюстрована книга.

Перша ілюстрована книга, яка мала деяке значення для дітей, насправді була латинським підручником. Це був "Світ почуттєвих речей у малюнках" (1658), написаний чеським педагогом Я. А. Коменським.

Тут доречно розглянути методи, доступні в XVII—XVIII століттях для фактичного відтворення ілюстрацій, які, звичайно, були в основному ручними процесами. Особливо для дитячих книжок найважливішими способами відтворення ілюстрацій були ксилографія та гравюра.

Сучасна ілюстрована книга намагається якнайповніше використовувати потенціал взаємозалежних складників: обкладинки, слів, малюнків від першої сторінки до останньої.

Ключова функція ілюстрованої книги як першої літератури для більшості дітей, це — поєднання слова та образу. Також ілюстровані книги можуть забезпечити безпечний простір, у якому діти можуть досліджувати емоційні стосунки та інші важливі життєві питання, такі як кохання, екологія тощо, і давати відповіді на них.

Основними функціями дитячої літератури є наступні: розвиток мовних навичок, соціалізація, розвиток уяви та творчого мислення, пізнання

світу, розвиток емоційного інтелекту, розвиток навичок аналізу, оцінювання та критичного мислення у дітей.

Дитяча література — це художні, науково-художні, науково-популярні й публіцистичні твори, написані для дітей. Залежно від віку читачів твори дитячої літератури мають свої жанрові і стильові особливості, відповідну тематику. Розрізняють твори для дітей дошкільного віку, для молодшого, середнього і старшого шкільного віку [2, с. 363]. Твори для кожної з цих вікових груп мають свої жанрові й художні особливості: для дітей дошкільного віку — це переважно книжки-малюнки та книжки-іграшки, для молодшого шкільного віку — ілюстровані казки про тварин, а також короткі повісті, оповідання на побутові та соціальні теми, для середнього і старшого шкільного віку — художня, науково-популярна, пригодницька й фантастична література, твори на суспільні й морально-етичні теми [1, с. 58—59].

У давнину естетично-пізнавальну та виховну функції дитячої літератури виконувала усна народна творчість. Український фольклор для дітей багатий жанрами й життєвим змістом: думи, пісні, колискові, пестушки, забавлянки, казки, небилиці, скоромовки тощо. Творили ігрові пісні, лічитки, дражили та жарти і самі діти. Писемна література для дітей починається з XI століття. Це в основному твори для дітей морально-дидактичного та повчального характеру. До найперших відомих зразків літератури для дітей належить "Повчання Володимира Мономаха дітям" (1117). Адресувались дітям деякі твори церковної літератури. Першою друкованою книжкою, призначеною і для дитячого читання, був "Буквар" (1574), яку видав І. Федоров у Львові. У XVIII столітті вірші й байки писав Г. Сковорода (збірка "Сад Божественних Пісень, що Проросли із зерен Святого Письма" (1753—1785). Велику популярність у дітей та молоді мала "Енеїда" І. Котляревського — перший твір нової української літератури, написаний народною, а не книжною українською мовою. До скарбниці дитячої української літератури належить ряд творів Т. Шевченка. Щирим та зрозумілим словом промовляв він до дітей. "Кобзар" надовго став головним підручником, за яким діти вчилися любити рідну землю і народ. Розвивали традиції Т. Шевченка у своїх творах для дітей Марко Вовчок, Л. Глібов, Ю. Федькович, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний тощо.

Важливою віхою в історії української дитячої літератури була творчість І. Франка (казка "Фарбо-

ваний Лис", збірка казок "Коли ще звірі говорили" та ін.). Визначну роль у розвитку дитячої літератури відіграла Л. Українка (казки: "Метелик", "Біда навчить", "Лелія", вірші "Вишеньки", "Колискова", поетичний цикл "В дитячому крузі" та ін.). Разом з К. Квіткою Л. Українка видала фольклорну збірку "Дитячі гри, пісні й казки" (1903). Своїми творами для дітей вона виховувала відчуття краси природи, доброти, любов до праці і рідної землі [1, с. 59].

Дитяча література — це літературні твори створені спеціально для дітей. Необхідно розрізняти поняття "дитяча література" від поняття "дитяче читання", друге набагато ширше, воно обіймає значно ширше коло творів, за змістом і формою доступних дітям. Величезну роль у формуванні початкових основ світогляду, моральності, художнього смаку завжди відігравали книги, не адресовані спеціально для дітей.

До кола дитячого читання входять і твори, написані для дорослих, але цікаві й доступні дітям. Серед творів зарубіжної класики — здебільшого в адаптованих виданнях: "Робінзон Крузо" Д. Дефо, "Дон Кіхот" М. Сервантеса, "Мандри Гулівера" Дж. Свіфта, "Гаргантюа і Пантагрюель" Ф. Рабле, романи Жуль Верна, Е. Сетона-Томпсона, "Пригоди барона Мюнхгаузена" Е. Распе, повісті М. Твена, "Бабусині казки" Ж. Санд. Найбільшої популярності також набули: "Мауглі" Дж. Р. Кіплінга, "Аліса в Дивокраї" і "Аліса в Задзеркаллі" Л. Керролла, вірші й казки італ. письменника Дж. Родарі "Пригоди Чиполіно", "Джельсоміно в Країні Брехунів", а для найменших — казки Ш. Перро, братів Я. і В. Грім та Г. Х. Андерсена.

У сприйнятті сучасників це були книги для дорослих, але поступово вони надійно увійшли до кола дитячої літератури. Серед творів, улюблених серед дітей, особливо важливе місце займають народні казки, байки, пісні. Також широкого розповсюдження поступово набирає науково-популярна література. Метою якою, було вивести дитину у широкий світ, за межі "дитячої кімнати", враховуючи в той же час особливості дитячого сприйняття.

Змістовність, емоційна насиченість, гумор стають обов'язковими в дитячих творах. Конкретність образів, простота, ясність, виразність мови, різноманітність тем, визначають успіх книжок в дитячій літературі. Письменники почали використовувати почергово вигадку з серйозною мовою, переходити від казки до реалістичного оповідання. Прозова література для дітей розвивалась повільніше, ніж література для

дорослих, але мала за мету саме виховний характер. Такі книги були образними, з гумором та мали ігровий початок. Книги про науку та історію техніки, економіку, політику мали знайомити не лише з кінцевими результатами у досягненні людської думки та досвіду, але і вводити читача в сам процес дослідницької роботи, показуючи поступове подолання труднощів і пошуки правильних методів. Просвітницька книга стає дієвою і емоційною, заснованою на образному науково-художньому мисленні. Вона сприяє і допомагає розвивати фантазію у дітей, вчить їх думати про майбутнє. Природі дитини властиві цілеспрямованість і відкритість до всього нового, незвичайного. Етичні питання виступають як вимоги до самовиховання, відповідальності за свої вчинки. Пригодницькі повісті показують як в складних ситуаціях гартується характер героїв, як проявляється їх індивідуальність, такі книги попереджають читачів про майбутні небезпеки і труднощі, з якими вони можуть зустрітись у своєму житті. Гра і реальність поступово переплітаються в дитячих книгах, не заміщуючи одне одного. Діти мають невичерпний інтерес до всього, що їх оточує. Метою дитячої книги є формування і життєве становлення дитини, дисципліна, воля, життєрадісність.

В сучасній дитячій поезії значне місце займають гумористичні твори, просякнуті наскрізною виховною ідеєю, про виховання у маленьких читачів високих моральних якостей, відповідальності до своєї праці і до своїх обов'язків. Також, підкреслюється стурбованість долею дитини дорослих, правильним вихованням та прагненням допомогти знайти своє місце в житті.

Отже, до загальних рис літератури для дітей належать: динамічний і цікавий сюжет, змістовність, доступність, конкретність, чітке розмежування добра і зла, оптимізм та гумор.

Висновки. Українська дитяча література є невід'ємною складовою світової культури, феноменом загальнонаціонального культурного процесу, бо протягом історичного розвитку набула авторитету і слави в усьому світі. Своєю могутньою духовною силою просвітницького і патріотичного впливу на читача, талантом і розумом її творців утвердилася як джерело невичерпної мудрості багатьох поколінь [4, с. 242]. Сучасна дитяча література має значний освітньо-виховний потенціал, завдяки якому здатна ефективно впливати художніми образами на чуттєву та раціональну сферу моральної свідомості дітей.

Світ змінюється набагато швидше, ніж ми, як нам інколи здається, можемо ухопити своїм

поглядом, уявою чи завдяки накопиченим знанням чи досвіду. Кожна дитина лише починає жити, вона ніколи двічі не проживе своє ні п'яти, ні 10-річчя. Завданням дорослих є встигнути навчити її тому, про що вони знали ще вчора, але це має бути цікавим для неї сьогодні і потрібним завтра. Світ невблаганно змінюється.

Кожна дитина має право на життя, розвиток здібностей, ім'я та громадянство, любов і піклування, медичну допомогу, освіту, повноцінне харчування, спілкування, відпочинок і дозвілля, свободу і недоторканість, захист гідності, власну думку. Дорослі повинні гарантувати дітям їх права. Але що батьки можуть дати дітям такого, що залишиться з ними на все життя, навіть тоді, коли їх з ними вже не буде поруч? Риторичне запитання, це таке, відповідь на яке заздалегідь відома. Освіту. Яка зробить їх сміливими, коли це буде потрібно, сильними — коли це буде необхідно. Розум і праця робитимуть їх по життю міцнішими. Справедливість у цьому житті здобувають тільки сильні. Справедливість — віддати кожному належне. Освіта сформує, загартує характер дитини. Сучасна дитяча література про те, ким вже є наші діти і на що вони здатні. Байдуже, наскільки супротивник буде більшим за дитину, важливо наскільки більшою буде її воля.

Самодостатньою і незалежною дитина стане тоді, коли навчиться не віддавати своє, і не забувати своїх, тих кому вона насправді потрібна. Дитина має знати і усвідомлювати, що вона не одна, що з нею її близькі, і в перші хвилини її успіху, і в часи невдач. Освічена дитина завжди переможе і житиме гідно у справедливості та мирі.

Жеребкування невіглаством та неучтвом доля не найсильніших світу цього. Дитина, гідна своїх батьків, вчителів, буде достатньо сильною, щоб її поважали і чули. Вона не підведе, не зрадить, не забуде про тих, хто дав їй життя. Залишившись на самоті, побачить тих, кому вона буде потрібна і зуміє подбати про них.

Саме з книгою в руках дитина подолає свій шлях до миру. Вона вистоїть і посилить, за будь-яких обставин, стійкість тих, хто стоятиме з нею пліч-о-пліч. Життя з "чистого аркушу" дорослі навряд чи подарують своїм дітям, а книга завжди була, є і буде найкращим подарунком та невичерпним джерелом знань.

Всі діти дивляться на світ світлим і чистим поглядом, для них яскравіше світить сонце, сильніше пахнуть поля, гучніше гримить грім, рясніші дощі і вища трава. І саме для них писав Т. Шевченко "Неначе ляля в льолі білій, Святее сонечко зійшло" [1, с. 62].

Список бібліографічних посилань

1. Дитяча література // Українська літературна енциклопедія : у 3 т. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. Т. 2. С. 53—62.
2. Дитяча література // Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / голов. редкол.: Бажан М. П. (голов. ред.) та ін. Вид. 2-ге. Київ : Голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1979. — Т. 3. — С. 363—364.
3. Дитяча література // Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. / голов. редкол.: Н. П. Бажан (голов. ред.) та ін. Вид. 2-ге. Київ : Голов. ред. Укр. радян. енциклопедії, 1986. Т. 1. С. 519—520.
4. Жалко Т. Культура української книги: сучасна книговидавнича концепція / Тетяна Жалко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. 2009. Вип. 17. С. 242—252.
5. Огар Е. Дитяча книга в українському соціумі : (досвід перехід. доби) : монографія / Емілія Огар . Львів : Світ, 2012. 319 с.
6. Малик Г. М. Першокласні страшилки : [читанка для самост. читання : 1—4-й кл.] / Галина Малик ; [іл. О. Бугренкової]. Харків : Ранок, 2021. 63, [1] с. У кн. також твори А. Усачова у пер. з рос. Г. Малик.

Alla Lysenko,

PhD of Philosophical Sciences, Senior Research
of the Book Chamber of Ukraine

Children's books are the source of the nation's future

The article examines the history of the formation of world and Ukrainian children's literature and its modern dimension. The most prestigious literary awards, competitions, and ratings of children's world and Ukrainian literature are studied. The genres of children's literature are summarized, their essential characteristics and place in the space of modern Ukrainian children's books are revealed. The main functions of children's literature are identified and their role in the cultural life of man and society is clarified. The general features of children's literature that determine the success of books among children are revealed, namely: direct perception of reality, dynamic and interesting plot, content, accessibility, concreteness of images, clarity, expressiveness of language, variety of topics, clear distinction between good and evil, optimism and humor. The correspondence of the level of development of children's literature to the real needs and demands of modernity was analyzed and it was established that modern children's literature fully satisfies the intellectual, emotional, moral and aesthetic needs in the formation of the child's worldview and personality.

Keywords: children's literature, book culture, personality, worldview, education, teaching, upbringing.

Надійшла до редакції 12.06.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6\(347\).23-34](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6(347).23-34)
УДК 02(100):[098.3:614.841](045)

Михайло Онищук,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач відділу моніторингу книжкової індустрії
та медіа Книжкової палати України
zmi@ukrbook.net
<https://orcid.org/0000-002-1340-1538>

Марина Ганечко,
старша наукова співробітниця
відділу моніторингу книжкової індустрії
та медіа Книжкової палати України
zmi@ukrbook.net
<https://orcid.org/0009-0001-6928-0376>

Втрачені скарби: пожежі у бібліотеках світу

У статті досліджено проблему пожеж у світових бібліотеках, розглянуто вплив цих подій на культурну спадщину людства. Проаналізовано причини та наслідки втрат для світової духовної скарбниці; з'ясовано, як вони позначилися на збереженні культурного надбання нації; висвітлено міжнародний досвід та аспекти співпраці у сфері збереження культурних цінностей.

Розглянуто окремі випадки пожеж у бібліотеках світу від перших зібрань середньовіччя до сьогодення, а також виклики сучасності для України. Приділено увагу урокам, які можна винести з цих трагедій, а також новітнім технологіям, що допомагають зберігати бібліотечні зібрання й захищати їх від руйнівної сили вогню в умовах зростання ризиків.

Наведено окремі практичні рекомендації щодо новітніх методів запобігання таким катастрофам і захисту бібліотечних фондів, які сприяють забезпеченню стійкості й збереженню культурної спадщини для майбутніх поколінь, а також щодо заходів, спрямованих на зберігання колекцій бібліотек у цифрову епоху.

Стаття дає змогу глибше усвідомити масштаби втрат, пропонує практичні кроки для захисту бібліотек як ключових інституцій зі збереження культурної пам'яті людства.

Ключові слова: пожежі в бібліотеках; втрата знань; бібліотечні катастрофи; наслідки пожеж; цифровізація; збереження культурної спадщини; пожежна безпека; захист бібліотечних фондів

Постановка проблеми. Упродовж століть пожежі в бібліотеках завдавали непоправної шкоди світовій культурі, знищуючи цінні й рідкісні колекції книг, манускриптів та інших артефактів, змінюючи хід історії, впливаючи на розвиток науки, культури й освіти. Від знищення Александрійської бібліотеки до сучасних випадків руйнування бібліотек та їхніх фондів внаслідок пожеж такі інциденти мали і локальний, і глобальний вплив на суспільство. Ці катастрофи актуалізували питання вразливості культурної спадщини перед стихійними лихами, технічними й технологічними проблемами, недбалістю людей, та усвідомлення важливості збереження бібліотечних зібрань.

Завдання дослідження полягає у вивченні причин, масштабів і наслідків пожеж у бібліотеках, які є багатовимірним явищем. Окрім фізичних втрат, ці катастрофічні події впливають на наукову, культурну та соціальну сфери, створюючи прогалини в історичній пам'яті та обмежуючи доступ до знань для майбутніх поколінь. Кожна згоріла бібліотека — це трагедія минулого та виклик майбутньому, що потребує виваженого підходу до збереження й захисту культурних і духовних надбань нації. Зрештою, кожна така втрата — це нагадування про відповідальність людства перед нащадками.

В умовах технологічного прогресу та загострення глобальних конфліктів актуальність дослідження порушеної проблеми зростає. Аналіз причин і наслідків пожеж у бібліотеках допоможе виробити рекомендації щодо запобігання катастрофам і мінімізації втрат, а також визначити заходи зі збереження бібліотечних фондів у сучасному світі, зокрема завдяки оцифровуванню.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема пожеж у бібліотеках світу та їх впливу на культурну спадщину країн була й залишається надзвичайно актуальною серед міжнародних та українських дослідників у різні історичні періоди. Щоб відтворити багатовимірну картину цього явища слід проаналізувати наукові публікації, присвячені ризикам, втратам і методам збереження бібліотечних колекцій і в історичному, і в сучасному контекстах.

Бібліотечні пожежі часто мають глобальні наслідки через втрату унікальних документів, які неможливо відновити. Дж. Рейвен, Л. Х. Поласт-рон проаналізували найбільші втрати світової бібліотечної спадщини, починаючи від наймасштабніших катастроф у книжковій історії від III тис. до н. е., Шумеру та Єгипту, і закінчуючи Іраком у 2003 р. н. е. Науковці наголошують, що масштаби цих руйнувань мають тривалий негативний вплив на розвиток науки та культури. Водночас автори досліджень виявляють нову небезпеку, з якою стикаються сучасні бібліотеки, оскільки оцифровування фондів загрожує як існуванню паперової книги, так і власне ідеї безоплатного читання [1]. Н. Бейкер порушує питання збереження паперових документів і причин втрат колекцій через недбале ставлення й пожежі [2]. У статті П. Біджаянанда та Б. Ратнапрія розглянуто кілька типів проблем безпеки та захисту, з якими стикається бібліотека, а також заходи для забезпечення бібліотечних фондів [3].

Українські дослідники зосереджують увагу на вивченні пожеж у бібліотеках, які призвели до втрати цінних колекцій. Зокрема, С. Білокінь, Ю. Шаповал, М. Наєнко, Л. Дубровіна та О. Онищенко досліджували пожежі в Державній публічній бібліотеці УРСР (нині — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, НБУВ) у 1964 і 1968 рр. Науковці ґрунтовно розглядають обставини, причини й наслідки пожежі, що знищила значну частину фондів, і наголошують на значних культурних втратах для України [4].

К. Рудик аналізує коротку історію нищення храмових бібліотек України, зокрема й через пожежі, масштаби збитків та їх вплив на культурну спадщину країни [5]. Н. Понятишин досліджує історію та долю бібліотеки Ярослава Мудрого [6].

Л. Дубровіна, А. Киридов, І. Матяш з'ясовують, наскільки критично важливим є відновлення втрачених фондів для української історичної науки [7].

Подальші дослідження доцільно сфокусувати на розробленні стратегій запобігання пожежам у бібліотеках у майбутньому та мінімізації ризиків зберігання бібліотечних фондів у глобалізованому світі.

Мета статті — дослідити історичний контекст пожеж у бібліотеках світу; провести всебічний аналіз причин і наслідків найбільших катастроф, які призвели до втрати цінних культурних артефактів; вивчити вплив руйнівних подій на збереження культурної спадщини; розглянути ефективність сучасних заходів із протипожежної безпеки в бібліотеках, а також методів захисту,

які застосовують для запобігання пожежам і відновлення втрачених культурних цінностей.

Окрім того, автори поставили за мету визначити роль бібліотек у збереженні культурної спадщини в умовах постійних глобальних викликів і загроз; висвітлити аспекти міжнародної співпраці та провідний досвід у сфері охорони бібліотечних колекцій від пожежних загроз; на основі аналізу досвіду інших країн надати рекомендації для українських бібліотек щодо запобігання пожежам, мінімізації їх наслідків, відновлення втрачених документів.

Стаття покликана підвищити обізнаність суспільства щодо важливості збереження бібліотечних колекцій у сучасному світі та потреби розвитку ефективних стратегій у сфері охорони культурної спадщини від катастрофічних наслідків пожеж.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бібліотеки є не лише сховищами інтелектуальної й духовної спадщини людства, а й символами його культурної еволюції. Бібліотеки відповідають за збереження унікальних рукописів, книг, архівів, наукових винаходів, художніх творів тощо, тобто цивілізаційної історичної пам'яті загалом. Ці надбання є невіддільною частиною ідентичності народів і служать джерелом натхнення для майбутніх дослідників. Проте історія бібліотек нерозривно пов'язана з трагедіями, серед яких особливе місце належить пожежам, що виникали і через випадкові обставини, і через цілеспрямовані дії. Разом із матеріальними об'єктами вогонь знищував і результати інтелектуальних досягнень цілих епох і цивілізацій, коригуючи їх історичний шлях, позбавляючи доступу до цінних та раритетних джерел інформації.

Втрата бібліотечних фондів через пожежі є однією з найболючіших сторінок в історії людства. Знищення Александрійської бібліотеки, пожежі в Бібліотеці Конгресу США й Державній публічній бібліотеці УРСР, що стали символами незворотної втрати знань, які формували ідентичність народів, руйнування бібліотек у наш час унаслідок воєнних конфліктів і техногенних катастроф — кожен із цих випадків нагадує про вразливість культурної спадщини перед силами природи та жорстокістю воєн. Ці події завжди викликають хвилю громадського обурення й безповоротно змінюють культурний ландшафт, знищуючи сторінки історії, які вже ніколи не будуть відновлені.

Питання захисту бібліотек від пожеж набуває особливого значення в умовах кліматичних змін, посилення воєнних конфліктів і зростання

техногенних ризиків. Вивчення проблеми бібліотечних пожеж є надзвичайно важливим у контексті сучасного глобального світу, де збереження культурної спадщини стає дедалі актуальнішим завданням.

Історія пожеж у бібліотеках та їх вплив на культурну спадщину людства

Пожежі в бібліотеках мають глибоке історичне коріння й характер масштабних катастроф, які не лише знищували конкретні колекції, а й змінювали розвиток цивілізацій, наукових шкіл і культурних традицій. Однією з найбільш катастрофічних була пожежа в Александрійській бібліотеці (III ст. до н. е.), що позначилася на історії людства, адже було втрачено незамінні документи й манускрипти багатьох культур і народів. Відтоді пожежі в бібліотеках стали символом беззахисності перед природною силою вогню не лише об'єктів матеріальної культури, а й знань.

Александрійська бібліотека була заснована приблизно на початку III ст. до н. е. за ініціативою Птолемея I Сотера, полководця Олександра Македонського. Вона швидко стала найважливішим центром освіти й інтелектуального розвитку стародавнього світу, до якого приїжджали навчатися, проводити дослідження та брати участь у жвавих дебатах учені з усього Середземномор'я. Бібліотекарі систематизували й каталогізували величезну колекцію, зробили її доступною для науковців і відвідувачів, прагнучи поширювати знання поміж усіх охочих. Є припущення, що в бібліотеці зберігалися сотні тисяч сувоїв і книг, зокрема твори Арістотеля, Евкліда, Герона, Страбона, Платона та інших видатних мислителів [8].

На жаль, цей величний заклад спіткала трагічна й таємнича доля, а причини та обставини його знищення залишаються предметом наукових пошуків. Хоча часто втрату зібрань Александрійської бібліотеки описують як раптове лихо, насправді книги зникали з неї поступово, впродовж століть. Є кілька основних версій:

— бібліотека згоріла під час облоги Александрії Юлієм Цезарем у 48 р. до н. е.;

— книги знищив імператор Авреліан у війні з правителькою Пальмірського царства Зенобією у 272 році н. е., яка проголосила Александрію частиною своєї держави;

— у IV ст. н. е. бібліотеку зруйнували християнські фанатики через релігійну нетерпимість за наказом імператора Феодосія I, який боровся з язичницькими знаннями [9];

— до знищення бібліотеки причетні представники мусульманського світу, зокрема халіф Омар, який підкорював Близький Схід і Північну Африку, та арабський полководець Амр ібн аль-Ас, котрий 642 р. захопив Александрію. Загарбники не щадили нікого, хто відмовлявся прийняти їхню віру, й спалювали всі книги, що суперечили Корану [10].

Наразі ці версії не доведені на практиці ані археологами, ані іншими науковцями. Таємниця знищення величної Александрійської бібліотеки залишається нерозгаданою, а обставини руйнування — предметом тривалих дискусій науковців. Загибель бібліотеки стала наслідком політичної нестабільності, воєнних конфліктів і стихійних лих. Прикрим результатом руйнування такого колосального сховища знань стала незворотна втрата цінних праць, внаслідок чого було загальмовано цивілізаційний прогрес і знищено результати тривалих інтелектуальних пошуків багатьох поколінь. Александрійська бібліотека являла собою маяк просвітництва, людської допитливості та прагнення до знань. Руйнування цієї духовної скарбниці служить нагадуванням про вразливість колективної мудрості людства, важливість її захисту та збереження для майбутніх поколінь [9].

Александрійська бібліотека посідає одне з найважливіших місць в історії людства як найбільш значущий центр знань Стародавнього світу, що заклав основи діяльності сучасних бібліотек зі збирання та збереження рукописів і книг як джерел знань для подальшого розвитку цивілізації.

Бібліотека Конгресу США — найбільша бібліотека світу, заснована 24 квітня 1800 р. Тривалий період була доступною лише для президента, віцепрезидента, членів Сенату та Палати представників США (Конгрес США), через що дістала свою назву. Літературу зазвичай закуповували за кордоном, а надрукована в Сполучених Штатах надходила в бібліотеку як дар конгресменів.

Варто зауважити, що, не маючи постійного приміщення, бібліотека розвивалася та розширювалася [11]. Збереглися відомості про те, що початковий фонд нового закладу становив лише 740 книг і три географічні карти. Президент Т. Джефферсон усвідомлював значущість біб-

ліотеки та сприяв поповненню її зібрань. Проте в серпні 1814 р., вже при президентові Дж. Медісоні, бібліотечні зібрання майже повністю згоріли під час пожежі, влаштованої у Вашингтоні англієцями (тривала англо-американська війна, так звана друга війна за незалежність). Було знищено понад 3 тис. документів. Роботу бібліотеки було відновлено 26 січня 1815 р., коли експрезидент Т. Джефферсон продав їй особисті колекції в кількості майже 6,5 тис. пр. — найбільше на той час книжкове зібрання Америки. По суті, це було другим народженням Бібліотеки Конгресу, і відтоді її ім'я нерозривно пов'язано з ім'ям Т. Джефферсона (друга визнана назва бібліотеки — "Бібліотека Джефферсона"). До 1832 р. фонд становив 24 тис. од., а 1851 р. нова спустошлива пожежа майже повністю знищила бібліотеку й 70% книг Т. Джефферсона.

Утім, ця подія, як і попередня, спонукала владу посилити роботу з облаштування головної бібліотеки країни. Отже, вже до кінця XIX ст. було споруджено нову будівлю, стрімко зростав обсяг фондів, а також розширювався список осіб, що мали доступ до читальних зал [12].

Державна публічна бібліотека УРСР (1964) / Центральна наукова бібліотека АН УРСР (1968) (нині — Національна бібліотека імені В. І. Вернадського, НБУВ) — найбільша наукова бібліотека України та одна з найбільших національних бібліотек світу, головний науково-інформаційний центр держави. Установа бере участь у формуванні державної бібліотечної політики, зберігає національне культурне надбання та перебуває під охороною держави.

Бібліотека була заснована 2 серпня 1918 р., а діяльність розпочала 23 серпня 1918 р. за ініціативи першого президента УАН В. Вернадського, який заклав основи її розвитку як наукової, книгознавчої, бібліографічної, культурно-просвітницької, освітньої й інформаційної установи, а також довідкового, інформаційного, каталогізаційного центру загальнонаціонального та світового значення.

Станом на 1923 р. бібліотечний фонд налічував понад 1 млн одиниць, зокрема українознавчий фонд і колекції, що походили з приватних зібрань учених, націоналізованих книгозбірень та книгообміну із закордонними бібліотеками. До 1925 р. фонд зріс до 1,287 млн книг і 500 тис. газет і листівок, а до 1937 р. — до понад 5 млн документів, охоплюючи стародруки, рукописи й газети; кількість відвідувань сягала 194 тис. осіб на рік.

Під владою гітлерівських окупантів (1941—1944) книгозбірня зазнала значних збитків: до Німеччини було вивезено понад 320 тис. унікаль-

них, рідкісних, цінних видань і колекцій, однак у повоєнний час повернути до Києва вдалося не все [13].

24 травня 1964 р. фонди Державної публічної бібліотеки УРСР підпалив її співробітник В. Погружальський через помсту з особистих мотивів. Вогонь знищив значну частину рідкісних книг, манускриптів, архівних матеріалів, зокрема архіви Б. Грінченка, Центральної Ради України, комплекти "Киевской старины" тощо.

Пожежа тривала кілька днів, проте фонди постраждали здебільшого не від вогню, а від води (фото 1). Коли всі осередки пожежі було ліквідовано, літературу вивозили в інститути Академії наук і до сусіднього Інституту харчової промисловості. У цій нелегкій роботі велику допомогу надали співробітники академічних інститутів і військові місцевих підрозділів [14].

Фото 1. Наслідки пожежі в Державній публічній бібліотеці УРСР 1964 р. (фото С. Білокозя)

Пожежа, попри тяжкі наслідки, сприяла розв'язанню багатьох бібліотечних проблем: було збудовано нове сховище, вдосконалено організацію комплектування, впроваджено нову систему обліку літератури та методи обслуговування читачів. Багато знищених видань вдалося відновити завдяки резервному фонду й допомозі інших книгозбірень.

У ніч на 26 листопада 1968 р. у Георгіївській церкві Видубицького монастиря сталася пожежа, внаслідок якої постраждали обмінно-резервні фонди Центральної наукової бібліотеки АН

УРСР (ЦНБ), які там зберігалися. Це було перше загоряння, яке, згідно з бібліотечною документацією, завдало незначних втрат: вогонь нібито знищив лише макулатуру, розміщену в приміщенні.

Однак наявні альтернативні джерела інформації свідчать про значно серйозніші наслідки. Зокрема, наступної ночі відбулася друга, масштабніша, пожежа, яка повністю знищила фонди, що зберігалися в церкві. Полум'я було настільки інтенсивним, що вигоріли навіть дерев'яні стелажі, які використовували для зберігання книг.

Через те що інвентарний облік фондів, які перебували в Георгіївській церкві, не здійснювали, керівництво бібліотеки офіційно заперечило наявність цінних книжкових колекцій у приміщенні. Було заявлено, що у вогні загинула лише незначна кількість матеріалів, які не становили наукової чи культурної цінності. Відсутність офіційного визнання втрати книжкових зібрань унеможливила ґрунтовний аналіз завданих збитків і відновлення колекцій [4].

Фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського є універсальними й містять документи на різних носіях: від клинописних табличок та єгипетських папірусів до друкованих книг, журналів, нот, карт, рукописів, стародруків, електронних баз даних і цифрових ресурсів. У 2019 р. їх обсяг становив 15,9 млн од. До зібрання входять рукописи, стародруки, історичні колекції та архіви, що є національним надбанням України. Бібліотека зберігає унікальні пам'ятки писемності, зокрема Київські глаголичні листки й Пересопницьке Євангеліє, а також колекції архівів видатних діячів культури та науки [13].

Бібліотеку Ярослава Мудрого в Софії Київській уперше згадано в "Повісті минулих літ" 1037 р. Богослов Павло Алеппський, який відвідав книгосховище Києво-Печерського монастиря 1653 р., писав про велику кількість сувоїв і пергаментів з бібліотеки Софійського собору. Точна кількість рукописів достеменно невідома: за різними оцінками істориків, їх було від 500 до 1000. Ярослав Мудрий, який чудово знав європейські мови, збирав і перекладав книги з грецької, болгарської, латини. За його життя було скопійовано близько 1000 рукописів, а бібліотеку він почав створювати за 17 років до смерті [5].

Літопис наголошує на суто церковному спрямуванні книжок через поширення на Русі християнства. Окрім релігійних, перекладали книги зі світової історії, географії, астрономії, філософські трактати, публіцистичні твори. Діяльність бібліотеки та її зібрання становили основу для перетворення Софії Київської на центр літописання й наукової думки [6].

Перша бібліотека Ярослава Мудрого існувала недовго й зникла на початку XIII ст., під час нападу татаро-монголів, які спалили Київ, або й раніше — під час набігів половців 1169 і 1206 рр. За версіями більшості істориків, книгосховище загинуло саме в той період. Окремі книги могли бути врятовані завдяки доньці князя Анні Ярославні, яка, побравшись із французьким королем Генріхом I, вивезла частину рукописів. Поміж них — легендарне Реймське Євангеліє, на якому сім століть присягали королі Франції.

Упродовж століть учені шукали бібліотеку Ярослава Мудрого. Відомо, що значна частина рукописів залишилася в Києві, бібліотека точно існувала до 1054 р., а надалі її сліди губляться [5]. Ймовірно, окремі книги із Софії було передано в Києво-Печерський монастир. У 1653 р. Павло Алеппський писав, що в ньому є чудове книгосховище з безліччю дорогих книг, зокрема й пергаментних, яким не менше 500 років. Проте лаврська бібліотека згоріла 1718 р., і визначити, які книжки із Софійського собору тоді зберігалися в ній, вже неможливо [6].

Бібліотека Києво-Печерської лаври зазнала кількох значних пожеж, що завдали шкоди її бібліотечним та архівним фондам. У ніч з 21 на 22 квітня 1718 р. у Києво-Печерському монастирі трапилася пожежа. За свідченнями, наведеними в "Історії русів", згоріли не тільки велика церква й друкарня, а й старовинна бібліотека з тисячами рукописних книг і цінних манускриптів, написаних різними мовами, зокрема записи й документи з історії слов'янських народів та їхніх законів.

Історик Києва І. Гирич у статті "Лавра в автономістичних змаганнях козацьких часів" зауважує, що у відомого києвознавця протоієрея Петра Лебединцева зберігалися свідчення очевидців пожежі. Вони розповідали, що монастир підпалили переодягнені ченцями московські посланці, аби позбутися численних документів XI—XVII ст.: грамот і пожалувань литовських князів, польських королів та українських гетьманів. Пожежа знищила "письмову пам'ять про незалежне українське політичне і духовне життя лаври".

А вже у 1720 р., за рік до перейменування Московії на Всеросійську імперію, вийшли царські укази щодо цензурування книжок, які готували до друку в Києво-Печерській і Чернігівській друкарнях, і про уніфікацію мови видань із російськими синодальними версіями. Саме через ці приписи лаврську бібліотеку невдовзі після відновлення роботи закрили знову [5].

12 червня 2008 р. виникла пожежа в одному з адміністративних корпусів цього історико-архі-

тектурного заповідника. За попередніми даними, займання сталося у приміщенні Державної історичної бібліотеки України внаслідок удару блискавки. Пожежу було ліквідовано, полум'я не дісталося книг [15].

Ці події змушують приділяти посилену увагу заходам безпеки для збереження культурної та історичної спадщини Києво-Печерської лаври.

Виклики сьогодення для України та втрати бібліотечних фондів

14 березня 2010 р., у січні 2014-го в Криму, 16 березня 2014 р. у Харкові представники російської спільноти здійснили показові публічні спалення книжок з історії України та українських підручників. Такі дії в окупованих Росією Криму й частині Донбасу антиукраїнські сили не раз повторювали й наступними роками.

З початком повномасштабної війни РФ проти України зафіксовано нові випадки, тотального культурного геноциду, умисного знищення бібліотек, музеїв, картинних галерей, літератури українською мовою, підручників з історії України [16; 17].

Як повідомила головна бібліотекарка Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого В. Здановська під час всеукраїнської наукової конференції "Війна Росії проти України (лютий 2014 — лютий 2024). Рецепція війни", що відбулася в Укрінформі, станом на лютий 2024 р. унаслідок російської агресії в Україні було зруйновано 131 бібліотеку, майже 750 потребують ремонту; за попередніми оцінками, під час повномасштабного вторгнення українські бібліотеки втратили понад 1,5 млн видань. Ця статистика свідчить про тривалу загрозу для бібліотечних фондів у сучасних умовах (фото 2).

Загарбники на тимчасово окупованих територіях продовжують знищувати українську культурну спадщину, грабують музеї та бібліотеки, спалюють українську літературу й підручники, надруковані українською мовою, — так само, як під час Другої світової війни нацисти спалювали книжки в захоплених містах.

Наведемо кілька прикладів зі списку гуманітарних злочинів проти бібліотек. У Чернігові та області від початку повномасштабного вторгнення постраждало, за попередніми підрахунками, понад 20 бібліотек, 3 із них ущент зруйновано. У бібліотеках Сновської громади Чернігівщини, що на кордоні з РФ, окупанти брали книги на розпал.

У Маріуполі з 15 бібліотек, що працювали до 24 лютого 2022 р., не залишилося жодної — усі будівлі пошкоджено чи повністю зруйновано.

Усі херсонські бібліотеки були захоплені й пограбовані окупантами.

Фото 2. Наслідки російських обстрілів бібліотек 2023 р. (фото з інтернет-ресурсів)

Після визволення Харківщини тодішній міністр культури та інформаційної політики О. Ткаченко відвідав Балаклію й Ізюм: "Ізюм — точка болю України... Під час облоги місто стало згарищем. Знищено школу, що простояла 140 років, бібліотеку, музичну школу. Книжковий фонд розкрадено, знищено" [18].

Від початку повномасштабного вторгнення до червня 2024 р. РФ знищила 138 і пошкодила понад 700 українських бібліотек. Про це Міністерство культури та стратегічних комунікацій України повідомило у відповідь на інформаційний запит порталу "Читомо".

У міністерстві наголосили, що майже вся територія Луганської та значні частини територій Запорізької, Донецької та Херсонської областей перебувають у тимчасовій окупації, що унеможливає обрахунок точної кількості зруйнованих або пошкоджених пам'яток культурної спадщини, що постраждали під час бойових дій та окупації.

Окрім бібліотек, РФ завдала шкоди 113 музеям (13 повністю знищено, 100 пошкоджено) [19].

Історично й ментально бібліотеки є особливо вразливими об'єктами цілеспрямованої агресії проти культурної та духовної спадщини держави, особи чи групи осіб, релігійного, ідеологічного вчення. Бібліокластія фактично не потребує витрат, а руйнівні варварські дії часто мають тривалі катастрофічні наслідки для розвитку цивілізації. Протидія може бути ефективною лише на міжнародному, загальнодержавному, а

також правовому, технічному й інформаційному рівнях, потребує розроблення та втілення багатьох превентивних заходів [17].

Війна невблаганно знищує цілі пласти людського знання та культури, і тепер інформація, що збереглася, має формувати розуміння минулого й сьогодення. Порожнеча, залишена тим, що було втрачено через руйнівні наслідки війни, є мовчазним свідком вразливості нашої історії, втіленою і в матеріальних, і в духовних об'єктах [16].

Причини виникнення пожеж

Пожежі в бібліотеках призводять до суттєвих втрат культурної та історичної спадщини. Рукописи, рідкісні видання, архіви можуть бути знищені вогнем за лічені години. Основні причини займання можна поділити на три групи: техногенні, природні та людські чинники.

1. *Техногенні*: пошкодження електромережі та обладнання; відсутність чи несправність системи пожежної безпеки; нагрівальні прилади, опалювальні й кліматичні системи, які за неправильної експлуатації можуть стати джерелом займання.

2. *Природні*: атмосферні явища — удари блискавок; спека, здатна спричинити самозаймання, лісові пожежі, землетруси, затоплення під час сильних дощів, що призводить до короткого замикання та подальшого загоряння електроприладів бібліотек; самозаймання матеріалів — деякі речовини можуть спалахувати без контакту з відкритим вогнем.

3. *Людські*: недбале поводження з вогнем персоналу та відвідувачів, порушення правил пожежної безпеки; умисні підпали, вандалізм; терористичні атаки чи диверсії.

Захист культурної спадщини потребує відповідальності та ретельного підходу до збереження цінних колекцій від вогню, що є важливим завданням для майбутніх поколінь.

Наслідки пожеж у бібліотеках

Наслідки пожеж у бібліотеках можуть бути непоправними для культурної спадщини людства. Згрупуємо їх у кілька основних категорій: матеріальні, культурні, історичні, психологічні, соціальні та освітні, економічні втрати.

1. *Матеріальні*: фізичне знищення книг, рукописів, архівів, документів; технічного обладнання; незворотне пошкодження бібліотечної будівлі й інфраструктури; вплив води та хімікатів, токсичне забруднення.

2. *Культурні*: знищення унікальних документів — рідкісних видань, манускриптів, рукописів, стародруків;

— *втрати для науки*: багаторічні дослідження, матеріали, які містять відомості щодо історії

й культури певного регіону (газети, щоденники, записи місцевих громад);

— *зникнення культурної спадщини*: національні бібліотеки, університетські архіви, приватні колекції містять артефакти, що становлять історичну цінність для нації.

3. *Історичні*: втрата зв'язку з минулим; проблеми з реконструкцією історії; знищення архівів, що ускладнює юридичну й адміністративну роботу.

4. *Психологічні*: травми для дослідників і працівників бібліотек — депресія, вигорання й професійний стрес у фахівців, які відповідають за збереження фондів; втрата національної та культурної ідентичності; негативний вплив на науковців через знищення результатів багаторічних досліджень і доступу до цінних джерел.

5. *Соціальні та освітні*: обмежений доступ до знань для нових поколінь; руйнування освітньої інфраструктури, що позначається на якості навчального процесу й освіти загалом.

6. *Економічні*: фінансові витрати на відновлення; зниження туристичної привабливості.

Сучасні методи захисту від пожеж у бібліотеках

Захист бібліотек від пожеж є надзвичайно важливим завданням, оскільки книги, архіви та інші документи є легкозаймистими, часто мають унікальну історичну й культурну цінність. Сучасні методи пожежної безпеки бібліотек поєднують технічні, організаційні, превентивні, архітектурно-будівельні заходи:

1. *Технічні методи запобігання пожежам*: системи раннього виявлення та сигналізації — димові, теплові, іонізаційні, оптичні датчики, газові сенсори, автоматична пожежна сигналізація (АПС); протипожежне обладнання — автоматичні системи пожежогасіння.

2. *Організаційні заходи*: протипожежний контроль і навчання персоналу; розподіл та зберігання фондів, вогнетривкі сховища — протипожежні сейфи, вогнестійкі стелажі й шафи.

3. *Новітні технології та цифровізація*: цифрові копії рідкісних і старовинних документів у хмарних сховищах для збереження інформації; AI-системи аналізу ризиків займання та оптимізації протипожежного захисту; вогнетривкі сховища; фізичне дублювання рідкісних видань.

4. *Архітектурно-будівельні заходи*: використання вогнестійких матеріалів; зонування приміщень (поділ бібліотеки на протипожежні сектори зі спеціальними дверима, що автоматично зачиняються під час пожежі; окремі вогнестійкі сховища для рідкісних книг і архівних документів); оптимізація електромережі.

5. *План евакуації та реагування*: розроблення маршрутів евакуації, екстрений план порятунку книг, мобільні засоби пожежогасіння.

Комплексний підхід до пожежної безпеки бібліотек дає змогу мінімізувати ризики й зберегти культурну спадщину. Поєднання сучасних технологій та обладнання, ефективної організації роботи — ключова умова захисту бібліотек від вогню.

Міжнародний досвід і співпраця зі збереження бібліотечних фондів

Збереження бібліотечних фондів — це глобальне завдання, що потребує міжнародної координації, обміну досвідом і використання новітніх технологій.

Міжнародні організації, зокрема ЮНЕСКО, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ (IFLA), а також програма ЮНЕСКО "Пам'ять світу", розробляють міжнародні стандарти збереження та охорони документальної спадщини для архівів і бібліотек, адаптуючи їх до умов конкретних держав. Міжнародний центр з вивчення збереження та реставрації культурних цінностей (ІККРОМ) надає бібліотекам експертні рекомендації з консервації документів і книг.

Одним із напрямів співпраці є міжнародні проєкти з оцифровування бібліотечних фондів, що передбачають використання сучасних технологій для створення хмарних архівів, забезпечення їх доступності й збереження; стандартизацію процедур захисту від пожеж, технології контролю мікроклімату для запобігання псуванню паперу; застосування нанотехнологій для відтворення історичних паперових носіїв у разі, якщо фізичні примірники будуть знищені під час пожежі.

Міжнародні консорціуми бібліотек об'єднують ресурси для співпраці та обміну досвідом під час розроблення міжнародних стандартів безпеки, зокрема й щодо захисту від пожеж; організовують міжнародні семінари та конференції; забезпечують доступ до цифрових архівів; обговорюють новітні підходи до реставрації й збереження рідкісних видань.

Україна активно впроваджує міжнародний досвід зі збереження бібліотечних фондів. Після початку повномасштабного вторгнення 2022 р. особливої актуальності набула співпраця з ЄС та ЮНЕСКО щодо реставрації пошкоджених книгозбірень. Українські бібліотеки також беруть участь у міжнародних проєктах цифровізації та отримують грантову підтримку на відновлення фондів, що сприяє збереженню бібліотек як центрів культурної й історичної спадщини.

Практичні рекомендації щодо застосування інноваційних технологій для захисту бібліотечних фондів

З огляду на випадки пожеж у бібліотеках в історичному й сучасному контекстах, а також їх катастрофічні наслідки для світової культурної спадщини, важливо вживати ефективних заходів для запобігання цим руйнівним трагедіям. Нижче наведено низку практичних рекомендацій, які можуть бути корисними для бібліотекарів, адміністрацій бібліотек, державних установ і дослідників:

— *оцифровування фондів*: регулярне сканування рідкісних і цінних книг для створення резервних цифрових копій;

— *зберігання цифрових копій у різних місцях*: важливо мати резервні сервери в географічно віддалених зонах;

— *хмарні технології*: збереження цифрових матеріалів у хмарних сервісах для швидкого відновлення у разі надзвичайної ситуації;

— *використання 3D-сканування, штучного інтелекту для аналізу рукописів й автоматизованих систем моніторингу стану книг, а також технологій доповненої та віртуальної реальності*, що дають змогу зануритися в історичні події чи переглядати тривимірні копії старовинних рукописів;

— *регулярне технічне обслуговування бібліотек*: моніторинг мікроклімату, перевірка електромережі, систем сигналізації та кондиціонування повітря;

— *інвестування у вогнестійке обладнання*: придбання спеціальних сейфів і стелажів із вогнестійких матеріалів;

— *розширення міжнародної співпраці*: участь у грантових програмах та обмін досвідом з іноземними бібліотеками;

— *підвищення кваліфікації працівників*: регулярні тренінги для бібліотекарів щодо сучасних методів консервації й безпеки, реставрації, догляду за фондами; навчання основ кризового менеджменту.

Реалізація цих заходів надасть бібліотекам можливість не лише зберегти колекції, а й адаптуватися до сучасних викликів у сфері інформаційної безпеки. Завдяки використанню інноваційних технологій бібліотечні фонди матимуть більше шансів на збереження для майбутніх поколінь.

Висновки. Пожежі в бібліотеках світу є одними з найбільших катастроф, які спричиняють незворотні втрати для людства. Вогонь знищує не лише фізичні носії знань, а й духовну

спадщину, яку попередні покоління накопичували століттями. Втрата рідкісних манускриптів, унікальних архівних матеріалів і друкованих видань позбавляє суспільство історичної пам'яті, ускладнює реконструкцію культурного надбання, має тривалі негативні наслідки для розвитку науки й освіти, національної ідентичності окремих народів. Кожна спалена бібліотека — це втрачений чи розірваний зв'язок між поколіннями, знищення частини інтелектуального надбання людства.

Упродовж історії відбувалися численні гуманітарні катастрофи, коли бібліотеки ставали жертвами і випадкових, і навмисних пожеж, що вносило суттєві корективи в цивілізаційний поступ. Найболючішими прикладами таких трагедій є пожежі в легендарній бібліотеці Олександрії, бібліотеці Ярослава Мудрого, які зникли у вогні через низку воєнних конфліктів чи безвідповідальне ставлення до збереження духовної спадщини. Бібліотечні зібрання містили десятки тисяч унікальних манускриптів і могли б прискорити науковий розвиток людства, якби ці знання не було втрачено.

Розглянуті трагедії свідчать, що жодні системи безпеки не можуть гарантувати цілковитого захисту бібліотечних фондів від пожеж. Науковці, історики, культурологи й архівісти досліджують причини та наслідки цих гуманітарних катастроф, проте світ щоразу з ними стикається.

Заглиблюючись у причини цих трагедій, можна зробити висновок, що пожежі в бібліотеках відбуваються не лише через умисні дії, а й через технічні чинники (застарілі системи електропостачання чи несправні протипожежні системи), природні катастрофи (лісові пожежі чи землетруси), банальну недбалість людей (нехтування базовими вимогами безпеки, помилки під час проведення ремонтних робіт, а також акти вандалізму, коли бібліотеки стають жертвами підпалів, як-от НБУВ у 1964 р.).

Наслідки таких втрат є глобальними й тривалими, виходять далеко за межі матеріальних збитків, чинять серйозний соціальний, культурний і навіть політичний вплив на розвиток держав і народів. Вони позначаються на розвитку культури, історії, освіти, економіки та соціальній психології суспільства. Втрата оригінальних рукописів, раритетних видань, цінних картографічних джерел і наукових праць позбавляє людство можливості вивчати й аналізувати минуле. Багато наукових досліджень, що ґрунтувалися на унікальних архівних джерелах, неможливо від-

творити. Це особливо актуально для історичних документів, які не мали цифрових копій або непридатні для відновлення через брак аналогічних матеріалів.

З огляду на історичний досвід, очевидним є те, що людство повинно стати відповідальнішим і змінити ставлення до збереження бібліотечних фондів. Розуміння глибини наслідків бібліотечних пожеж потребує комплексного підходу до збереження й підтримання безпеки бібліотечних колекцій.

Сучасні заходи із захисту бібліотечних фондів передбачають впровадження новітніх систем пожежної безпеки, цифрову архівацію, страхування рідкісних фондів, розроблення ефективних стратегій евакуації й відновлення фондів, міжнародну співпрацю. Зокрема, оцифровування документів не тільки зберігає їхній вміст, а й значно зменшує ризик остаточної втрати унікальних матеріалів, дає змогу створити резервні копії, які доцільно зберігати в різних архівах і використовувати для відновлення у разі технічних чи природних катастроф.

Застосування сучасних технологій надзвичайно важливе для убезпечення бібліотечних колекцій. Такі заходи, як спорудження вогнестійких будівель, використання систем автоматичного виявлення диму та пожежі, які миттєво реагують на загрозу, спринклерів, спеціальних газових вогнегасних систем, а також новітніх протипожежних дверей, що забезпечують захист книг і документів; регулярні інструктажі персоналу; постійний моніторинг стану колекцій та умов зберігання за допомогою штучного інтелекту, допомагають суттєво знизити ризик пошкодження чи знищення бібліотечних фондів. Збільшення фінансування на встановлення систем протипожежної безпеки бібліотек і їх регулярні перевірки, підвищення обізнаності громадськості та влади щодо потреби інвестувати в розвиток бібліотек та архівів як важливої частини культурної та наукової інфраструктури можуть значно знизити ймовірність трагедій.

Варто наголосити, що культура збереження бібліотечних колекцій повинна бути глобальною, країни світу мають співпрацювати на ниві захисту книг і манускриптів не лише від техногенних чи стихійних лих, а й від ідеологічних чисток.

На особливу увагу заслуговує проблема збереження книжкових фондів у зонах воєнних конфліктів. Бойові дії значно підвищують ризик втрат бібліотечних зібрань через бомбардування, мародерство й пожежі. На жаль, бібліотеки часто стають мішенню для нападів, що свідчить про їх

важливу роль у формуванні національної ідентичності й культурної спадщини народу.

У контексті України ця проблема є надзвичайно актуальною, оскільки війна спричинила значні втрати культурних об'єктів, зокрема й бібліотек. Відновлення знищених фондів і впровадження міжнародних стандартів їх захисту є головним завданням майбутнього.

Вагомим аспектом проблеми збереження бібліотечних колекцій є співпраця між різними інституціями, організаціями та державами світу. Міжнародна взаємодія, стандарти й нормативи, розроблені такими організаціями, як ЮНЕСКО, сприяють поширенню провідних практик збереження культурної спадщини. Країни мають об'єднувати ресурси, обмінюватися досвідом і впроваджувати спільні стандарти безпеки, допомагати в організації систем зберігання й архівації. За сприяння спеціалізованих фондів, які фінансують міжнародні організації, можна реалізовувати ефективні заходи із захисту культурної спадщини на національному й світовому рівнях: розроблення стратегій, які забезпечують глобальну захищеність бібліотечних фондів від природних катастроф, вандалізму, технічних несправностей, і програм для відновлення втрачених колекцій; різнобічна допомога бібліотекам, що постраждали від катастроф.

Перспективи збереження бібліотечних колекцій у майбутньому невіддільні від розвитку новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, роботизації та хмарних сервісів, що дасть змогу не тільки захистити фонди, а й зробити їх доступними для широкого кола користувачів. Технологічні інновації здатні пришвидшити процес відновлення втрачених матеріалів, підвищити ефективність боротьби з пожежами, знизити ризики їх повторення.

Втрата інтелектуальних і духовних скарбів через бібліотечні пожежі є непоправною трагедією та водночас важливим уроком, що мотивує світову спільноту до пошуку нових методів захисту культурної спадщини. Важливість її збереження для прийдешніх поколінь та історії спонукає інвестувати в надійні технології, розроблення стратегій зберігання матеріалів, регулярне оновлення стандартів безпеки, інституційні ініціативи тощо.

Головним питанням залишається усвідомлення цінності бібліотек не лише як сховищ книг, а й осередків концентрації культурної спадщини, без яких неможливий подальший прогрес науки й людської цивілізації. Збереження бібліотек та їхніх фондів — це відповідальність глобального суспільства, адже знищені книги — це знищені ідеї, думки, історії, здатні змінити майбутнє.

Список бібліографічних посилань

1. Raven J. The Lost Libraries. The Destruction of Great Book Collections since Antiquity. New-York : Palgrave Macmillan, 2004. 307 p.; Polastron L. X. Books on fire: the destruction of libraries throughout history. Rochester : Inner Traditions, 2007. 384 p.
2. Baker N. Double Fold: Libraries and the Assault on Paper. New York : Random House, 2001. 400 p.
3. Bijayananda P., Ratnapriya B. Security & Conservation of Libraries. *International Journal of Library and Information Studies*. October 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/286342109_Security_Conservation_of_Libraries.
4. Білокінь С. Пожежі Київської публічної бібліотеки АН УРСР 1964 та 1968 років. *Пам'ятки України*. 1998. № 3—4. С. 145—148. URL: <https://www.s-bilokin.name/Bio/Memoirs/LibraryFire.html>; Шаповал Ю. Річниця невинуватого пожежі. 60 років тому в центрі Києва була підпалена Державна публічна бібліотека Академії наук УРСР. 24 травня 2024 р. *KyivPost*. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/33130>; Наєнко М. Пожежі в Академічній бібліотеці України — 60 років. 19.07.2024. *Українська літературна газета*. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/mykhajlo-naienko-pozhezhi-v-akademichnij-bibliotetsi-ukrainy-60-rokiv>; Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1941—1964. Київ : Наукова думка, 2003. 357 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001887>.
5. Рудик К. Зниклі та спалені: коротка історія нищення храмових бібліотек України. 16.10.2019. *Verbum*. № 49: У затінку бібліотеки. URL: https://www.verbum.com.ua/10/2019/library-shadows/short-history-of-burning/?utm_source=chatgpt.com.
6. Понятишин Н. Бібліотека Ярослава Мудрого. *Мегазнайка*. URL: <https://megaznaika.com.ua/biblioteka-yaroslava-mudroho/>.
7. Дубровіна Л., Киридов А., Матяш І. Архіви, бібліотеки, музеї — джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 1. С. 3—10.
8. Макнейл Е. Руйнування Олександрійської бібліотеки. 14.10.2023. *InvestInHistory*. URL: <https://investinhistory.ca/uk/2023/10/16/знищення-олександрійської-бібліотеки/>.
9. Александрійська бібліотека: історія знань. 14.09.2023. *Daily Northampton UK News*. URL: <https://dailynorthamptonuknews.com/2023/09/14/the-library-of-alexandria-a-history-of-knowledge>.

10. Хто знищив велику Александрійську бібліотеку? 23.05.2023. *Останній бастион*. URL: https://bastion.tv/hto-znishiv-veliku-aleksandrijsku-biblioteku_n54795.
11. Панчук Д. М. Бібліотека Конгресу США. 16.07.2022. *ВУЕ*. URL: https://vue.gov.ua/Бібліотека_Конгресу_США.
12. Бібліотека Конгресу США. 5.04.2021. *Ggtravel*. URL: <https://ggtravel.com.ua/biblioteka-konhresu-ssha/>.
13. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Національна%20бібліотека%20України%20імені%20В.%20І.%20Вернадського>.
14. Сенченко М. І. Моє бібліотечне життя. *Центральна наукова бібліотека АН УРСР у пошуках досконалості: 1985—1992*. Київ : КИТ, 2011. 386 с.
15. Від пожежі в Лаврі постраждала Історична бібліотека. 12.06.2008. *УНІАН*. URL: https://www.unian.ua/society/122852-vid-pojeji-v-lavri-postrajdala-istorichna-biblioteka.html?utm_source=chatgpt.com.
16. Самех Е. Втрачені бібліотеки світу та їхні таємниці: розгадка історичних загадок. 24.04.2024. *Connolly cove*. URL: <https://www.connollycove.com/the-lost-libraries-of-the-world/>.
17. Бібліокластія. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліокластія>.
18. Макаревич М. Бібліотеки під час війни. Частина 2. 20.05.2023. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/544887-kulturnij-front.html>.
19. Головань Д. За час повномасштабного вторгнення рф пошкодила понад 700 українських книгозбірень. 18.07.2024. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/za-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-rf-poshkodyla-ponad-700-ukrainskykh-knyhozbiren/>.

Mykhaylo Onyshchuk,

*PhD of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Monitoring the Book Industry
and Media of the Book Chamber of Ukraine*

Maryna Hanechko,

*Senior Researcher
of the Department of Monitoring the Book Industry
and Media of the Book Chamber of Ukraine*

Lost treasures: fires in libraries around the world

The problem of fires in world-class libraries is studied, the impact of these events on the cultural heritage of humanity is considered. The causes and consequences of these losses for the world are analyzed, their impact on the preservation of the nation's cultural heritage is highlighted, international experience and cooperation in the field of preserving cultural values are highlighted.

Individual cases of fires in libraries around the world from the first library of the Middle Ages to the present day and the challenges of modernity for Ukraine are considered. Attention is paid to the lessons that can be learned from these tragedies and modern technologies that help preserve knowledge in conditions of increasing risks, protect this knowledge from the destructive power of fire.

Some practical recommendations are given on the latest methods of preventing such disasters and protecting library funds, which are important for ensuring the sustainability and preservation of cultural heritage for future generations, as well as measures aimed at preserving collections in the digital age.

The article provides a deeper understanding of the scale of losses, offers practical steps to protect libraries as key institutions for preserving the cultural memory of humanity.

Keywords: library fires; loss of knowledge; library disasters; consequences of fires; digitization; preservation of cultural heritage; fire safety; protection of library collections

References

1. Raven J. (2004). *The lost libraries. the destruction of great book collections since antiquity*. New-York: Palgrave Macmillan; Polastron L. X. (2007). *Books on fire: the destruction of libraries throughout history*. Rochester: Inner Traditions.
2. Baker N. (2001). *Double fold: libraries and the assault on paper*. New York: Random House.
3. Bijayananda P., Ratnapriya B. (2015). Security & Conservation of Libraries. *International Journal of Library and Information Studies*. October. Available at: https://www.researchgate.net/publication/286342109_Security_Conservation_of_Libraries.
4. Bilokin S. (1998). Pozhezhi Kiyivskoyi publichnoyi biblioteki AN URSR 1964 ta 1968 rokiv. *Pam'yatki Ukrayini*, 3—4, pp. 145—148. Available at: <https://www.s-bilokin.name/Bio/Memoirs/LibraryFire.html>; Shapoval Yu. Richnitsya nevipadkovoyi pozhezhi. 60 rokiv tomu v centri Kiyeva bula pidpalena Derzhavna publichna biblioteka Akademiyi nauk URSR. 24 travnya 2024 r. *KyivPost*. Available at: [33](https://www.kyivpost.com/uk/post/33130;Nayenko M. (2024). Pozhezhi v Akademichnij biblioteci Ukrayini — 60 rokiv. Ukrayinska literaturna gazeta. Available at: https://litgazeta.com.ua/articles/mykhajlo-naienko-pozhezhi-v-akademichnij-bibliotetsi-ukrainy-60-

</div>
<div data-bbox=)

- rokiv; Dubrovina L. A., Onishenko O. S. (2003). *Istoriya Nacionalnoyi biblioteki Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo, 1941—1964*. Kyiv: Naukova dumka. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001887>.
5. Rudik K. (2019). Znikli ta spaleni: korotka istoriya nishennya hramovih bibliotek Ukrayini. *Verbum*. № 49: *U zatinku biblioteki*. Available at: https://www.verbum.com.ua/10/2019/library-shadows/short-history-of-burning/?utm_source=chatgpt.com.
 6. Ponyatishin N. Biblioteka Yaroslava Mudrogo. (n. d.). *Megaznajka*. Available at: <https://megaznaika.com.ua/biblioteka-yaroslava-mudroho/>.
 7. Dubrovina L., Kiridov A. & Matyash I. (2017). Arhivi, biblioteki, muzeyi — dzherelna osnova nacionalnoyi pam'yati, kulturnoyi spadshini Ukrayini. *Bibliotechnij visnik*, 1, pp. 3—10.
 8. Maknejl E. (2023). Rujnuvannya Oleksandrijskoyi biblioteki. *InvestInHistory*. Available at: <https://investinhistory.ca/uk/2023/10/16/znishennya-oleksandrijskoyi-biblioteki/>.
 9. Aleksandrijska biblioteka: istoriya znan. (2023). *Daily Northampton UK News*. Available at: <https://dailynorthamptonuknews.com/2023/09/14/the-library-of-alexandria-a-history-of-knowledge>.
 10. Hto znishiv veliku Aleksandrijsku biblioteku? (2023). *Ostannij bastion*. Available at: https://bastion.tv/hto-znishiv-veliku-aleksandrijsku-biblioteku_n54795.
 11. Panchuk D. M. (2022). Biblioteka Kongresu SShA. *VUE*. Available at: <https://vue.gov.ua/Biblioteka-Kongresu-SShA>.
 12. Biblioteka Kongresu SShA. (2021). *Ggtravel*. URL: <https://ggtravel.com.ua/biblioteka-konhresu-ssha/>.
 13. Nacionalna biblioteka Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo. (n. d.). *Ukrayinska bibliotechna enciklopediya*. Available at: <https://ube.nlu.org.ua/article/Nacionalna%20biblioteka%20Ukrayini%20imeni%20V.%20I.%20Vernadskogo>.
 14. Senchenko M. I. (2011). *Moye bibliotechnne zhittya. Centralna naukova biblioteka AN URSS u poshukah doskonalosti: 1985—1992*. Kyiv: KIT.
 15. Vid pozhezhi v Lavri postrazhdala Istorichna biblioteka. (2008). *UNIAN*. Available at: https://www.unian.ua/society/122852-vid-pojeji-v-lavri-postrajdala-istorichna-biblioteka.html?utm_source=chatgpt.com.
 16. Sameh E. (2024). Vtracheni biblioteki svitu ta yihni tayemnici: rozgadka istorichnih zagadok. *Connolly cove*. Available at: <https://www.connollycove.com/the-lost-libraries-of-the-world/>.
 17. Biblioklastiya. (n. d.). *Ukrayinska bibliotechna enciklopediya*. Available at: <https://ube.nlu.org.ua/article/Biblioklastiya>.
 18. Makarevich M. (2023). Biblioteki pid chas vijni. Chastina 2. *Dzerkalo tizhnya*. Available at: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/544887-kulturnij-front.html>.
 19. Golovan D. (2024). Za chas povnomasshtabnogo vtorgnennya rf poshkodila ponad 700 ukrayinskih knigozbiren. *Chitomo*. Available at: <https://chytomo.com/za-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-rf-poshkodyla-ponad-700-ukrainskykh-knyhozbiren/>.

Надійшла до редакції 12.03.2025

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6\(347\).34-39](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6(347).34-39)

УДК 002(477)"1918"(091)(045)

Лариса Дояр,

кандидатка історичних наук, доцентка,

завідувачка Державного архіву друку

Книжкової палати України

arkhiv@ukrbook.net

<https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Книгодруки часів самостійної УНР (січень—квітень 1918 року) та Гетьманату Павла Скоропадського (квітень—грудень 1918 року)

У статті порушено проблему розбудови держави в Україні в період революції та боротьби за збереження української державності (1917—1921). Спираючись на фонди Державного архіву друку Книжкової палати України, авторка здійснила контент-аналіз українських книг, випущених упродовж 1918 р. у різних друкарнях і видавництвах, за результатами якого констатує особливу акцентуацію процесів державного будівництва на сторінках тогочасних видань. Використаний наратив, через маловживаність, є науково затребуваним і вкрай актуальним. Роботу виконано в межах щорічного історико-фондознавчого дослідження, метою якого є вивчення раритетних і рідкісних друків за видами (книги, періодичні видання (газети, журнали, збірники,

альманахи тощо), образотворчі, аркушеві, картографічні та нотні видання); цільовим призначенням (наукова, публіцистична, навчальна, художня література тощо); читачьким призначенням (розподіл за віковим, гендерним, релігійним, виробничо-галузевим спрямуванням). Стаття відповідає вимогам сучасної методології й ґрунтується на принципах історизму, всебічності та об'єктивності; застосовано загальнонаукові (опис, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) і спеціальні (періодизації, історико-порівняльний, репродуктивний, контент-аналіз) методи наукового дослідження. Наукову новизну зумовлено значним обсягом неопрацьованих матеріалів Державного архіву друку Книжкової палати України та браком самостійних досліджень із порушеної проблематики. Результатом проведеного дослідження став узагальнювальний аналіз видань доби самостійної УНР і Гетьманату Павла Скоропадського, введення в науковий обіг раніше неживаних та актуалізація маловживаних друкованих джерел, що зберігаються у фондах Державного архіву друку Книжкової палати України.

Ключові слова: видання часів самостійної УНР; видання часів Гетьманату Павла Скоропадського; раритетне видання; контент-аналіз

Постановка проблеми. На відміну від 1917 р., коли в українських видавництвах ще зберігалася інерція дореволюційного життя, 1918-й був позначений випуском книгодруків, які дають змогу з калейдоскопічною швидкістю переглянути й осмислити гучні події окресленого періоду. Спираючись на заповіт Т. Шевченка, тогочасні українські політики занурилися у будівництво "своїєї хати", де пануватимуть "ї своя правда, і своя сила, і своя воля...". Серед таких будівничих — вагомій постаті республіканської влади часів демократичної Української Народної Республіки (УНР) (лідер Української Центральної Ради (УЦР) М. Грушевський (1866—1934), голова уряду УНР В. Винниченко (1880—1951), а також гетьман Української монархічної держави П. Скоропадський (1873—1945), 80-ті роковини якого вшановували 26 квітня 2025 р. Політичні супротивники по-різному бачили процес національного державотворення, що, однак, не завадило їм забезпечити випуск значної кількості друкованих видань, які, віддзеркалюючи події тогочасної епохи, суттєво збагачують уявлення про неї дослідників і читачів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема визвольної боротьби 1917—1921 рр. має значну історіографію, репрезентовану в універсальних і галузевих енциклопедіях, колективних і одноосібних монографіях, збірниках наукових праць і фахових журналах, підручниках і навчальних посібниках. Окрім потужних академічних центрів, як-от Інститут історії України НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, цю наукову проблему регулярно порушують науковці вишів, адже тема є ключовою у висвітленні навчальної дисципліни "Історія України". Проте книгодруки в зазначених студіях відіграють допоміжну роль, відповідно до визначених об'єктів і предметів дослідження, тому завдання статті вбачаємо у вивченні саме друкованих видань окресленого періоду.

Відчутна активізація цієї важливої тематики відбулася у зв'язку зі святкуванням 100-річного ювілею визвольних змагань, що уособлюють революційні процеси в Україні, і пропонуваною статтею авторка прагне долучитися до безумовно пріоритетної проблеми української історичної науки.

Мета статті полягає в проведенні контент-аналізу українських видань 1918 р., потрактованих як рідкісні та раритетні друки часів самостійної (від IV Універсалу УЦР) Української Народної Республіки (січень—квітень 1918 р.) і Гетьманату П. Скоропадського (квітень—грудень 1918 р.).

Виклад основного матеріалу дослідження. У фондах Державного архіву друку Книжкової палати України зберігається значне за обсягом зібрання друкованої україніки ХХ—ХХІ ст. У сегменті 1918 р. налічується 1732 друковані одиниці. Зміст цих видань віддзеркалює тенденції розвитку тогочасного українського суспільства, що переживало епоху розбудови власної державності. Впродовж зазначеного року українці встигли пожити як в умовах республіканської демократії, радісно вітаючи проголошену 29 квітня 1918 р. Конституцію парламентської УНР, так і в умовах національного монархізму в Українській Державі П. Скоропадського.

Об'єднавчим чинником для двох протилежних форм правління стали книги, присвячені проблемі становлення, поширення та вживання української мови в усіх сферах життя. У 1918 р. виходили друком різноманітні "українсько-московські" словники, посібники з термінології, рекомендації щодо вжитку державної мови у службовому листуванні, підручники з правопису, поради щодо вивчення української мови у "руських школах" тощо.

Доволі популярною була тема українського літературознавства: друкували праці, присвячені історії розвитку української літератури, діяльності видатних поетів, прозаїків, драматургів

тощо. Міцні позиції зберігала історична белетристика, яка в усі часи мала неабияку популярність серед читачів.

У контексті державотворення найбільш значущими, безумовно, були книги політичного змісту.

Огляд літератури суспільно-політичного характеру варто розпочати з патетичної праці "Шевченко і Самостійна Україна", що належить яскравому представникові українського есертства, члену УЦР, міністру у справах лісівництва в уряді УНР й одночасно талановитому поету М. Шаповалу (творчий псевдонім Сріблянський) (1882—1932) [1]. Виступаючи 25 лютого 1918 р. із промовою на Шевченківському святі у м. Липовці, що на Київщині, він порівняв поета з Христом і назвав проголошену IV Універсалом УЦР самостійність "особистим тріумфом" Т. Шевченка. М. Шаповал наголосив, що "червоною ниткою у "Кобзарі" проходить безнадійна думка про погибель України", адже "фатальна рука викреслила ім'я України з книги життя".

Конструктивною відповіддю на сумні Кобзареві констатації XIX ст. стала праця І. Токаревського "Самостійна Україна", підготовлена Інформаційним бюро Армії УНР і видана друкарнею Р. К. Лубковського, розташованій на вул. Фундукліївській, 10 у Києві [2]. Автор піддав аналізу факт визнання УНР європейськими державами та назвав головні підстави державної й економічної незалежності України. У книжці фігурують дотепер актуальні державотворчі позиції, наприклад, що Україні вигідніше розвивати власну промисловість, зокрема й важку, аніж зосереджуватися суто на сільському господарстві. У республіці багато вугілля й заліза, а це підвалини для розвитку промисловості. У Кривому Розі, наголошував автор, скупчено найбагатші у світі поклади залізної руди, крім того, Україна має Чорне море з портами в Миколаєві, Одесі, Херсоні, Бердянську, Маріуполі, тож здатна створити великий торговельний флот.

Родзинкою видань 1918 р., присвячених державній розбудові нашої країни, є книга міністра закордонних справ УНР О. Шульгіна "Політика", випущена у видавництві "Друкарь", розташованому на вул. Хрещатик, 50 [3]. До збірника увійшли статті, документи та промови з тогочасної зовнішньої тематики. Український міністр-міжнародник присвятив працю пам'яті свого брата В. Шульгіна та його товаришів, які загинули в бою під Крутами. Вступ до книги датований 28 квітня 1918 р., тобто днем

державного перевороту, здійсненого П. Скоропадським. Переважну частину становлять статті О. Шульгіна: "Fatum історії", "Третій Рим (Стара Росія та революція)", "Союзники Росії", "Союзники Росії та Україна". Останні праці свідчать про зацікавлене ставлення світу до України. Автор також висвітлив міжнародний скандал, пов'язаний із непрофесійними діями В. Голубовича. У відкритому листі, датованому 26 березня 1918 р., О. Шульгін обурювався діями "пана міністра закордонних справ В. Голубовича", який заборонив перебувати в Україні офіцерам Франції, Англії та Бельгії. Автор дорікав колезі за брак дипломатичного такту в листі до іспанського консула. Книга уміщує промови О. Шульгіна на засіданні УЦР 12 грудня 1917 р. і засіданні Малої ради 14 січня 1918 р.; дипломатичну ноту Генерального секретаріату до республік та автономних країв Росії з пропозицією створити спільний соціалістичний уряд; ноту щодо проголошення III Універсалу УЦР; листування українського уряду з французьким послом Табіусом і представником Великої Британії в Україні П. Баге.

Міжнародною тематикою позначено й інші книгодруки. Наприклад, у книзі "Чого прийшли німці на Україну?" [4], випущеній київським видавництвом "Відродження" у друкарні А. Гросмана за адресою вул. Володимирська, 49 (примірник коштував 30 коп.), йшлося про те, що українців тривалий час цілком безпідставно привчали ненавидіти німців, "аби народ пішов залято німця бити". Для спростування цієї думки у книзі були надруковані компліментарні щодо німецької присутності в Україні розмови з головою УЦР М. Грушевським, Головою Ради народних міністрів (РНМ) В. Голубовичем і представниками німецького військового штабу в Києві. Окрім того, у виданні оприлюднено телеграму голови уряду УНР В. Голубовича до німецького канцлера та відповідь на неї; оповіщення УЦР для громадян УНР щодо введення "дружнього німецького війська" на українські терени. Голова УЦР М. Грушевський переконував читачів, що Німеччина "здавна бажала, щоб Україна відокремилася у самостійну, сильну державу", і що з початком Першої світової війни німецький уряд "заходився через інструкторів вчити військовополонених українців усвідомлювати себе з національного боку й підготовляти з них українські полки, котрі могли б після війни стати в обороні України" [4, с. 2, 3]. "Ми прийняли поміч від Німеччини, бо

остання не жадала за се "ніякої винагороди", — наголошував М. Грушевський. Перший голова українського парламенту запевняв громадян, що німці зацікавлені в приятельських стосунках з українською людністю, що при кожній німецькій частині діятимуть українські комісари й перекладачі, що німці у людей усе братимуть "за гроші", а про кривди від них можна буде повідомити українській владі. В унісон з головою УЦР голова РНМ В. Голубович зазначав, що "німецьке військо, яке дружнє, не втручається у хатні справи УНР": "Німецька старшина не судить, не карає громадян нашої Республіки, а коли кого заарештує, то тільки за напад на німецькі війська або за допомогу більшовикам. Що до реквізиції хліба, худоби та інших продуктів, то роблять се німецькі війська не для вивозу у Німеччину, а для потреб походного часу, при реквізиції німці видають квитки (розписки), по яким буде платити Український уряд" [4, с. 5, 6]. Та й взагалі, згідно з договором, зауважував В. Голубович, ми продаємо німцям лише "збиток" свого збіжжя. У телеграмі до канцлера очільник українського уряду писав: "...українське і німецьке війська вступили в столицю України Київ, де були радісно зустрінуті населенням... Ми приписуємо визволення нашого міста і країни допомозі, якої ми просили у німецького уряду, і яку нам виявило побідоносне німецьке військо в боротьбі проти ватаг північної Росії" [4, с. 6, 7]. Звертаючись до народу, уряд УНР запевняв, що німці "приходять, як наші приятелі і помічники на короткий час". На жаль, вже незабаром оголошена тогочасними керманичами "союзницька" акція тевтонів перетворилася на насильство й пограбування... Тож під час суду над есерами у 1921 р. В. Голубович не приховував щирого каяття перед українським народом за те, що разом із М. Грушевським привів німців в Україну [5, с. 3, 4].

Проблеми державної розбудови України понад столітньої давнини стосувалися різних аспектів. Зокрема, доктор О. Назарук у книзі "Формальні проблеми української державності" [6], підготовлений "Вернигорою" й надрукований акціонерним товариством Університету Св. Володимира, що працювало за адресою вул. Мєринговська, 6 у Києві, дослідив питання герба, монетної одиниці, військового однострою та українських стягів. Як зазначав автор, книгу було написано у Коші Українських січових стрільців. Вона коштувала 1 грн 70 шагів, або 85 коп. (1 коп. = 2 шаги, 1 грн = 100 шагів). Видання

містило критику козацького жупана, піхоти пропонували носити народну свитку й не одягати шароварів, бо "то стрій східний". Автор висловлював невдоволення, що перші дивізії УНР "вже одягнені у козацькі жупани і шаровари", називаючи це вбрання "павичево-попугаєвим", на його думку, "настроєві хвилі" відповідають лише "сині жупани". У виробленні українських стягів, на думку О. Назарука, мали взяти участь відомі знавці старовини: О. Сластїон, Д. Яворницький, Ф. Кричевський, І. Труш та інші.

Конструктивну програму збереження української художньої спадщини запропонував М. Біляшевський у праці "Наші національні скарби" [7]. Підготовлену видавництвом "Шлях" книгу видала київська друкарня "Дніпро", розташована на вул. Костельній, 9. Видання можна було придбати за ціною 55 коп. Автор порушує питання щодо утворення Національного музею України, розповідає про колекції, зібрані В. Тарновським та О. Полем, про діяльність Малоросійського відділу етнографічного музею у складі Російського музею Олександра III у Петербурзі, упорядниками якого були видатні діячі української культури Ф. Вовк і М. Могилянський. М. Біляшевський наголошує, що Національний музей України можна створити на основі наявних музейних закладів, зокрема Музею В. Тарновського в Чернігові, Музею Полтавського губерніального земства, яким керував К. Мощенко, а археологічним відділом завідував В. Щербаківський, Музею Слобідської України в Харкові, Археологічного музею в Херсоні, Одеського музею античних коштовностей, Городецького музею барона Штейнгеля на Волині та інших. Окрім громадських зібрань, М. Біляшевський пропонує скористатися приватними колекціями Ханенків, Янковської, Гансена, Олів, Дорошенка, Модзалевського, Кричевського, Грушевського та інших.

У контекст державотворення України влучно вписуються військові інструкції, видані 1918 р. Наприклад, "Статут українських козаків", укладений Головним управлінням Генеральної козацької ради, містив 33-статейний Статут козацьких громад, 10-статейний Статут січової організації, Положення про поділ козаків на городових (гетьманців) і низових (запорожців) [8]. У книзі йшлося про те, що відзнакою козака є "суконний блакитний щит, обшитий жовтим кантом, на якому зображено хрест Запорозької церкви й уміщено літери "К" (козак), "С" (січовик)". До видання увійшли укладене військовим старшиною І. Полтавцем-Остриницею Положення "Як

заснувати козацьку Просвіту" та Положення "Про охорону пам'яток старовини і мистецтва на Україні". Автор зазначав про потребу утворення архівів і заборону вивозити художні коштовності України за кордон. "Інструкція для військових агітаторів" [9], укладена Українським військовим генеральним комітетом і випущена в друкарні Української Центральної Ради, навчала, як рахувати українців у військових частинах і визначати, чи можна утворювати окремі військові одиниці з українців на базі наявних військових частин. Інструкцію було спрямовано на проведення українізації у військах і поширення серед вояків україномовних друків, зокрема часописів і газет.

Нариси політичного життя України впродовж 1907—1918 рр. під назвою "Поміж двох революцій" [10], що належать перу П. Стебницького (псевдонім Петро Смуток), видало товариство "Час" у Києві. Велика за обсягом книга (286 с.) коштувала 12 (!) грн і складалася з чотирьох розділів. Попри заявлений науковий формат, текст праці уміщує твори різних жанрів (оповідання, п'єси, публіцистичні роздуми, спогади тощо). В останньому розділі автор наводить легенду про народженого у XVIII ст. велетня Вернигору, який неодмінно переможе росіян. У книзі також йдеться про Росію, що існує "від Олексія до Олексія" (прозорий натяк на батька Петра I Олексія "Тишайшого" та хворого на невиліковну гемофілію сина останнього російського самодержця Миколи II).

Визначальне місце серед політичних книгодруків досліджуваного року, безумовно, належить Конституції Української Народної Республіки [11], ухваленій в останній день існування Української Центральної Ради 29 квітня 1918 р. Документ складається з 75 статей та однозначно констатує парламентську форму республіканського устрою в Україні. Згідно зі ст. 23 законодавчим органом УНР були Всенародні збори, його депутатами строком на три роки обирали громадян, що досягли 20-річного віку (ст. 29, 31). Виконавчим органом влади проголошувалася Рада народних міністрів (ст. 24).

У 1918 р. вітчизняна біографістика збагатилася працею О. Маляревського, присвяченою постаті П. Скоропадського [12], що вийшла державним коштом у друкарні, розташованій на

вул. Володимирській, 46 у Києві. Книга являла собою компліментарний нарис із фото й особистим підписом "ясновельможного пана гетьмана Всея України". Автор писав про молодого генерала кавалерії, героїчного учасника Першої світової війни, нагородженого Георгіївським хрестом, про дитинство, яке "сплинуло у батьківській садибі на Полтавщині", перебування у Пажеському корпусі та кавалергардському полку, тривалу подорож країнами Європи, участь у російсько-японській війні, нагородження золотою зброєю. О. Маляревський зауважував, що влітку 1917 р. П. Скоропадський створив "Перший український корпус", а 6 жовтня 1917 р. був обраний військовим отаманом вільного козацтва. Доволі цікаво автор потрактовує причини падіння УЦР: головну з них вбачає в тому, що вона об'єднувала лише "соціалістичне суспільство", у якому не було представлено інтересів селян-хліборобів. Окрім того, УЦР, за його висловом, не впоралася з розбудовою Української Держави, а запросивши німців, не змогла виконати надані їм зобов'язання. За таких кризових умов, зазначає біограф, П. Скоропадський і прийшов до влади. Після вирішального (у приміщенні цирку) з'їзду хліборобської партії відбувся молебень, який відслужив єпископ Никодим, а палац гетьмана почали відвідувати іноземні делегації, які просили якомога швидше навести лад в Україні. Як писав О. Маляревський, 2 червня 1918 р. німецький, австрійський та болгарський послы довели до відома П. Скоропадського рішення своїх урядів щодо визнання нового уряду Української Держави... Отже, цей біографічний нарис розкриває маловідомі подробиці національного державотворення за доби Гетьманату.

Висновки. Українські видання буремного 1918 р. поглиблюють уявлення про тогочасні історичні події, уточнюють вже знані й містять не відомі дотепер подробиці та деталі революційної боротьби, у горнилі якої народжувалася державність України. Аналіз книгодруків окресленого періоду уможливорює висновок про бурхливий розвиток видавничої справи й в Українській Народній Республіці, й в Українській Державі П. Скоропадського. Досліджені видання становлять раритетну частину фондів Книжкової палати України.

Список бібліографічних посилань

1. Шаповал М. Шевченко і самостійна Україна. Липовці : Просвіта, 1918. Ч. 2. 16 с.
2. Токаревський І. Самостійна Україна. Київ : Інформ. Бюро Армії УНР, 1918. 16 с.
3. Шульгин О. Політика. Київ : Друкарь, 1918. 106 с.

4. Чого прийшли німці на Україну?: Офіційні повідомлення, думки, розмови. Київ : Відродження, 1918. 16 с.
5. Колишні петлюрівці про петлюрівщину. Київ : Видання Політуправління Київської військової округи, 1921. 16 с.
6. Назарук О. Т. Формальні проблеми української державності: герб, монетна одиниця, військовий однострій і стяги. Київ : Вернигора, 1918. 32 с.
7. Біляшевський М. Наші національні скарби. Київ : Шлях, 1918. 15 с.
8. Статут українських козаків / [укл. Полтавець-Остриця]. Київ : Держ. друк., 1918. 16 с.
9. Інструкція для військових агітаторів. [Б. м., б. в., 1918]. 4 с.
10. Стебницький П. Я. Поміж двох революцій: нариси політичного життя за 1907—1918. Київ : Час, 1918. 287 с.
11. Конституція Української Народної Республіки. Київ : [б. в.], 1918. 8 с.
12. Павло Скоропадський, гетман всея України : биограф. очерк / [сост. А. Маляревский]. Киев : Держ. друк., 1918. 23 с.

Larysa Doiar,

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the State Printing Archive of the Book Chamber of Ukraine

***Book printing from the times of the independent UNR (january—april 1918)
and the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky (april—december 1918)***

The presented article raises the problem of state building in Ukraine during the period of revolution and struggle for the preservation of Ukrainian statehood (1917—1921). Relying on the funds of the State Printing Archive of the Book Chamber of Ukraine, the author conducts a content analysis of domestic printed books published during 1918 in various printing houses and publishing houses and states the opinion regarding the special accentuation of state building processes on the pages of contemporary publications. The narrative used, due to its infrequent use, is scientifically in demand and extremely relevant. This work was carried out as part of an annual historical and fund research study, the purpose of which is to study the most rare, rare prints of various types (book prints, periodicals (newspapers, magazines, collections, almanacs, etc.), fine art, sheet editions, cartographic and sheet music editions), type (scientific, journalistic, educational, fiction, etc.), target audience (age, gender, religious, industrial, industry and other targeted reading audiences). The research is written in accordance with the requirements of modern methodology, is based on the principles of historicism, comprehensiveness and objectivity, and applies general scientific (description, analysis, synthesis, generalization, classification) and special (periodization, historical and comparative, reproductive, content analysis) methods of scientific research. The scientific novelty of the presented work is proven by the fact that a significant number of materials from the State Printing Archive of the Book Chamber of Ukraine have not been processed and there is no independent research on the issues raised. The result of the research was a general analysis of the prints of the era of the independent UNR and Hetmanate of Pavlo Skoropadsky. The advantages of the presented research are the introduction into scientific circulation of previously unused and updated printed sources stored in the funds of the Book Chamber of Ukraine.

Keywords: edition from the times of the independent UNR; edition from the times of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky; rare edition; content analysis

References

1. Shapoval M. (1918). *Shevchenko i samostiina Ukraina*. Ch. 2. Lypovtsi: Prosvita.
2. Tokarevskiy I. (1918). *Samostiina Ukraina*. Kyiv: Inform. Biuro Armii UNR.
3. Shulhyn Ol. (1918). *Polityka*. Kyiv: Drukar'.
4. *Choho pryishly nimtsi na Ukrainu?: Ofitsiini povidomlennia, dumky, rozmovy*. (1918). Kyiv: Vidrozhennia.
5. *Kolyshni petliurivtsi pro petliurivshchynu*. (1921). Kyiv: Vydannia Politupravlinnia Kyivskoi viiskovoi okruhy.
6. Nazaruk O. T. (1918). *Formalni problemy ukrainskoi derzhavnosti: herb, monetna odynytia, viiskovyi odnostrii i stiahy*. Kyiv: Vernyhora.
7. Biliashkevskiy M. (1918). *Nashi natsionalni skarby*. Kyiv: Shliakh.
8. *Poltavets-Ostrianytsia [ukl.]*. (1918). *Statut ukrainskykh kozakiv*. Kyiv: Derzh. druk.
9. *Instruktsiia dlia viiskovykh ahitatoriv*. (1918). [Б. м., б. в.].
10. Stebnytskyi P. Ia. *Pomizh dvokh revoliutsii: narysy politychnoho zhyttia za 1907—1918* (1918). Kyiv: Chas.
11. *Konstitutsiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliki*. (1918). Kyiv: [б. в.].
12. Maliarevskiy A. [sost.]. *Pavlo Skoropadskiy, hetman vseia Ukraini: byohr. ocherk*. (1918). Kyev: Derzh. druk.

Надійшла до редакції 27.05.2025

УДК 94(477)"375/5":930] =111

Mykola Kravchuk,

Senior Researcher

of the M. M. Bogolyubov Institute of Theoretical Physics

of the National Academy of Sciences of Ukraine

osarus@ukr.net

Essays on the History of the Ancient Rus'^{*}

II

*The Huns, by some strange instinct, moved, instead of south, to the northwest;
They hooked their path into the Caucasus, tore several Caucasian peoples
from its soles and carried them away with them.
This whole nomadic crowd poured into Europe...
And the Goths, those Goths who were considered
its invincible stronghold and strength, yielded to them.*

N. Gogol

1. The invasion of the Huns and its consequences

However, the Huns, in general, appeared on the border of Europe and Asia back in the II century [1b], although their *"appearance there went almost unnoticed, and for two centuries almost nothing was known about them in Europe"*, argued the famous historian A. Novoseltsev. He quite reasonably believed that all this time *"the Huns were fighting the Alans, whose nomadic camps extended from the Caspian Sea to the Don"* [2]. And if we remember that before this the Goths attacked the Alans, then it is clear that it was not easy for them to fight on two fronts, which is why the fight with the Huns ended in the 80s of the IV century with the defeat of the Alans, and then the Huns won and the Goths.

But it is worth immediately noting that at the beginning of the millennium it was the Alans who were the main obstacle to the nomadic hordes from Asia (not too large, however); however, they tried to play a similar role in the future.

As for what happened after their defeat, it is worth quoting Academician A. Sakharov [3a]: *"...at the same time as the Goths, other tribes and peoples were removed from their places. Thus, some of the Alans ended up in Spain and North Africa. At the same time, apparently, some of the Caucasians, represented by the Basques, appeared beyond the Pyrenees. The wave of the "great migration of peoples" grew along with the ongoing invasion of the Huns into Europe, but before that the Huns, according to archeology, subjected the population of the East European Plain, and primarily its southern regions, to terrible devastation. People went into the*

forests, beyond impassable swamps, and continued their difficult lives there. The sunny black soils of the south and the warm oak forests remained in the hands of the nomads".

But the Huns provoked many changes in Western Europe: for example, when they defeated the Ostrogoths in 375 (perhaps it is from this date that the *"long" VI century* should be counted), they fled to the west — first to the borders of the Roman Empire, declaring themselves her subjects. However, the Goths soon rebelled (seemingly due to hunger), and in the battle of Adrianople in 378 they again defeated the Roman troops, where Emperor Valens, this time one of the two co-rulers of the empire, also died. All this served as the strongest *"argument"* for the dividing of the Roman Empire into the western and eastern parts, which followed already in 395.

Let us remember that it was in that year, immediately after the death of Emperor Theodosius, that the Eastern Roman Empire, which later became known as the Byzantine Empire, separated from Rome. However, by that time the old *"empire was like a thousand-year-old oak tree, which amazes with its terrible thickness and whose middle had long since turned to rot and dust"*, as N. Gogol very aptly put it [4], and therefore it is not surprising that soon the Gothic *"king"* Alaric will take Rome itself!

And all this was a consequence of the further advance of the Huns to the west, when the Ostrogoths *"squeezed out"* by them, rushed deep into Byzantium, and quite far at that. Having defeated the Byzantine army (see above), they marched along the entire Adriatic coast of the Balkans, but did not linger there, because they were heading to Italy,

^{*}Продовження. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2025. № 3. С. 48—52.

where they "frolic" enough, so much so that they took Rome itself. It is interesting to note that they besieged it three times — from 408 to 410, when they finally took the *"Eternal City"*, and note that "king" Alaric himself immediately left it, and a couple of weeks later he died! [1b; 5].

The Visigoths, having passed through Europe north of the borders of Byzantium, first founded the *"Kingdom of Toulouse"* in the west (in 419) — the first barbarian kingdom on the territory of the Western Roman Empire, which existed until 507. After which some of them crossed the Pyrenees, then stopping at the westernmost tip of the continent of Europe — in Spain, a former Roman province.

But the Vandals "outdid" everyone — in alliance with the Alans and other tribes, they traveled almost all of Europe, then stopped briefly in Spain. However, apparently, they did not make peace with the Visigoths, who had settled there since 416 — despite their kinship in Sc-CHT!

Therefore, in 428, the Vandals crossed to Africa, and it was there that they captured (already in 439) the famous *Carthage*, the capital of another Roman province, then known as the "granary" of Rome. Moreover, three years later, Rome was forced to officially recognize the resulting *"kingdom of the Vandals and Alans"* with King Geiserich (sometimes written Genserich) — already the second barbarian one. As we see, during this period Sc-CHT again loudly declared itself in world history; however, not the last time, as we will see later! [1b].

The fact was that Rome was then fighting off the onslaught of barbarians from the east, of which the most dangerous were the above-mentioned Huns, who settled on the Danube after 420, where they founded the *Hunnish Empire* of the same variety as the *Gothic Empire*, only with its center in the steppe Panonia. However, A. Novoseltsev more accurately described this "empire" as a *"conglomerate and ephemeral Hunnic union"*.

On the other hand, although the reasons that prompted the Huns to move westward remain unclear to historians to this day (see [5] for details), one of the factors contributing to their military success was not only their enormous numerical superiority but also the improvement of the nomads' primary weapon — the bow. This was recently revealed by the British historian Peter Heather. He found that the *"Hun asymmetric 130-centimeter bow had much greater stopping power than the symmetric bow of the Scythians: unlike the Scythian bow, when shot, the arrow penetrated the enemy's armor and did not hinder the horseman, who also kept a safe distance from the enemy"* (quoted from "Z—S," No. 10, 2015).

By the way, similar **"technical" reasons** manifested themselves repeatedly in subsequent history, as we will see. But now let's return to the Huns, who then attempted to conquer all of Europe, reaching almost to the Atlantic. Their leader Attila boldly declared, *"where the hoof of my horse touches, there will no longer grow grass!"* (according to Gogol [4]).

However, upon reaching Orleans in the Roman province of Gaul in 451 AD, Attila faced worthy resistance from the "last Roman" commander Aetius in the famous Battle of the Catalaunian Plains. As a result, Attila had to retreat all the way to Pannonia, where the Huns attempted to regroup, but apparently, there wasn't enough grass for their horses?

When Attila died in 453 AD, the following year saw *"the Huns defeated by the Gepids, in 463 AD by the Bulgars, and in 469 AD by the Byzantines. After these events, the dominance over the Black Sea steppes shifted to the Bulgars"*, according to Gumilev ([4b]). Thus, the "empire of Attila" practically instant was disintegrated, and little remained of the Huns.

However, the invasion of the Huns had quite a few consequences. For example, the same Novoseltsev noted that it was after him and in the steppe regions of Eastern Europe in the VI—IX centuries that *"there was intense mixing and mutual influence of three ethnic groups: Iranian, Ugric and Turkic. Ultimately, the latter prevailed, but this happened quite late"* [2], also noting that *"the only reliable remnant of the Huns "in terms of language in our time are the Chuvash"!"*

But then, already *"in the early Middle Ages, the most famous proto-Turkic ethnic groups were the Bulgars and Khazars"* (aka), and they were closely related, in his opinion. And these Bulgars, after the departure of the Huns, returned to the Azov and Caucasus regions, occupying territories right up to the Black Sea coast, and the Khazars — the steppes of the Western Caspian region; we will need these remarks later.

As a result, it was the invasion of the Huns that turned out to be the deepest penetration of nomads into Europe and, although it was repelled, the weakened Rome did not triumph for long.

Now the vandals decided to "thank" him, and after the murder of Emperor Valentinian III, the last representative of the legitimate dynasty, Geiserich's soldiers took the "Eternal City" in May 455, with virtually no bloodshed... But over the next two weeks they completely robbed it, for example, removing even the gilded roofs from the temples, thereby leaving their "mark" in history, known precisely as **vandalism** (see details in [5]).

2. The collapse of the Roman Empire and the birth of the Byzantium; "wanderings" of barbarian tribes across Europe

As a result of all these events, it turned out that only 21 years later, **in 476**, this kind of "patchwork" Western Roman Empire (aka *Hesperia*) completely crumbled, but the Eastern — Byzantine Empire existed for almost another thousand years, although its existence was far away not cloudless! We will meet with her more than once, and we will explain this phenomenon, but now we will summarize: according to N. Gogol, it was the invasion of the Huns that should be considered one of the most important elements of the Great Migration of Peoples in the first millennium AD, and that is without "quotation marks".

And not only because of the massive numbers of these nomads, but also because of the influence that the Huns had on all of Europe as a whole, and therefore the V century is sometimes considered the "peak" of the Great Migration. However, we still prefer to talk about the **VI L-century** (i. e., "long" VI century), which began after the appearance of the Huns, and the subsequent division of the great Roman Empire, which included the V century, as well as the VI, and ended only in the VII century.

With all this, we should not forget the role of Sc-CHT in these processes, no less important than the role of the nomads — he played the role of a trigger in many processes!

From the following considerations it will become clearer, whence such statements have appeared. But at once we note that all the above-mentioned tribes entered the world history, and in the list of peoples involved in these campaigns, often include and Slavs. However, in [7] specifically noted, referring to the Gothic period, that "*in the written sources of those times there is not a single mention of the Slavs, or tribes that could be identified with the Slavs or Balto-Slavs*". And then also that "*the Huns did not use them (Slavs) as a military force*".

It seems to us — for the reason that in those times the Slavs were at too low level of social development — they had neither stratification, nor any internal structuring. But for the subsequent period — from Hunnish invasion to Avar invasion — Slavs have already shown themselves, why and relations with the subsequent conquerors became different, because Slavs have learned lessons from the previous experience.

The fact is that even such historians as S. Pletneva and E. Chernykh, noted a number of

processes going on in "*migrating communities*", aimed at the destruction of the tribal way of life — on the one hand, and leading to social differentiation — on the other, which just contributed to the birth of a new social quality. Moreover, Chernykh emphasized that "*such processes have a special power and transience precisely in the epochs of great migrations*" [8, p. 248].

We are convinced that these processes also induced similar, albeit weaker, processes in those communities with which the nomads in one way or another encountered, in this case — in the Slavic. And this — despite the fact that we know nothing about the influence of the Goths on the cultural, and social development of the Slavic, but the influence of the Huns on them, although known, but only in a purely destructive way, which is already mentioned in the above quote by A. Sakharov.

Also archeological materials say the following: "...by the end of the IV century the whole Chernyakhovskaya culture ceased to function... and only in several places of the forest-steppe zone remained its islands", as witnessed by V. Sedov in [9]. And then he adds: "In the first decades of the V century" and in the more northern Vistula-Oder region the corresponding "Przeworska culture ceased to function" too.

And yet, however much we may dislike "barbarians" and especially nomads, they often played a very important role in history, as will be discussed in the next remark:

Note 1. The important historical role of the above-mentioned Great Migration of Peoples was noted not only by N. Gogol, but also later by N. Y. Danilevsky. He used it as an example of the activity of "*temporarily appearing phenomena... like the Huns, Mongols, Turks, who, having accomplished their destructive feat, having helped the civilizations struggling with death to extinguish their spirit, and having scattered their remnants, disappear into their former insignificance*". He called them "*negative Actors of mankind, the so-called scourges of God*" [10], although he recognized that the results of their activities, after all, contributed to progress. And it is worth noting that Nikolai Yakovlevich believed that they formed neither a cultural-historical type (CHT), nor a civilization (as well as nomads in general), but a century later L. Gumilev already defined a place for some of them in his scheme — as *Super-ethnoses*.

We suppose it is possible to consider them (under certain conditions!) as *unstable* n-CESES-systems (hereinafter we write shorter — *n-Super-systems*) of *intermediate*, "*fractional*" level, which

are grouped around the value $n = 1/2$ (for details see Appendix 1 of the introductory volume [1a]). And if to speak more precisely, the Huns of the V century should be attributed a value in the interval $0 < n \leq 1/2$, while for the Mongols of the XIII century it turned out that n lies in the interval $(1/2, 1)$, as we will show in the future.

And moreover, from the very beginning we considered that exactly such systems of fractional level should be considered as a direct generalization of the concept of formation to this level! And let us note that immediately after we learned about the proposal of E. Chernykh to distinguish "intermediate" associations, Chernykh's proposition suggestion to single out "intermediate" societies into a "special type of formations" (in the collection [8]), this assumption seems quite natural!

Note 2. Returning to the main topic, we note that academian V. Sedov still did not link the unambiguously observed decline in the late IV—V centuries only with the actions of the Huns. He also noted the following **geophysical** circumstances: *"...the situation was aggravated by a significant deterioration of the climate... From the end of the IV century in Europe came a sharp cooling, especially cold was the V century". At the same time, "soil moistening sharply increased, the levels of rivers and lakes increased noticeably, groundwater rose, and swamps proliferated"* [9]. Though now it is already known for sure that very serious cooling actually began later — only in the beginning of the second third of the next VI century, about what we will speak later.

But the peak of the mentioned migrations of the Germanic tribes fell precisely on the V century. And V. Sedov argued that this cooling was the strongest for a millennium, and that only by the end of the VII century warming was outlined, which entailed a new rise in agriculture, and the expansion of the area of settlement of the Eastern Slavs (for more details see [9]). And a little lower he noted that from the V century there was also observed the resettlement of the Slavic population of Povislenie — it *"migrated to the north-east, moving along the elevated lake-glacial ridges from the Masurian Lakes to Valdai"* — i. e. just in those places where later, already in the VII century we find the tribes of *Polochans, Slovenes* and *Krivichi*.

So, by that time the Eastern Slavic had already significantly moved away from the Western Slavic, and on the way to the north-east indicated by V. Sedov, they probably encountered the Baltic and Lithuanian tribes, although there were no traces of clashes with them — their way of life was very

different! Especially if we take into account the fact that by that time the Slavyans had already determined the main occupation: agriculture based on farming, together with the beginnings of cattle breeding [9]. And the Balts were still dominated by hunting, fishing, and gathering the gifts of nature.

The Western Slavs began to develop, mostly peacefully too, the territories along the Oder and Elbe, freed after the departure of the Germans to the west, and also in the south — in the Podunavie, where — like in Transnistria — after the collapse of the Hunnish "empire" the Eastern Slavs from the basins of the Pripyat and Desna began to advance here.

By the way, there is a curious opinion that since at that time there were significantly fewer Slavs in the Carpathians and the Pre-Carpathian regions, some remnants of the Geto-Dacian tribes penetrated there, namely the *tribes of the Carps*, which were "squeezed out" from Pannonia by the Visigoths and Vandals who came to the mountainous area — in the Pre-Carpathian region, on the territory of present-day *Galicia*. They managed to establish themselves there for a long time, partially assimilating later with the Slavs.

And, in general, the Eastern Slavs in the beginning of this period "on a level of development appeared lower than in the Roman period", according to P. Tolochko (in [11]), based on the data of archeology. Also he asserted that already in VI—VII centuries several different Slavic (archaeological!) cultures corresponding to different tribes — Antes, and others were formed. But in fact by that time — after the mentioned invasions, the Slavs already had the rudiments of stratification, while in the form of internal structuring, because the tribes mentioned by the historian were already unions of tribes. And even as large as the *Ante union*, which after the Huns' departure had mastered not only the forest-steppe lands, but partially also the steppe lands — from the Podneprovie to the Podonia!

Other tribal unions were smaller, such as the southern ones — the *Tivertsy* and *Ulichy* (or *Uglichy*), which in the VI century were located along the rivers Tisa, Southern Bug and Dniester, and, apparently, it was them, and perhaps also the *Dulebs*, that Byzantine chronographers united under the name of *Sklavins*. Most of them then were at the initial stage of military democracy, judging by the archaeological data. And all of them were affected by both the onset of cold weather and the subsequent Avar wave of the Great Migration, aimed at Byzantium in the first place, which will be discussed below.

But here it is time to look more closely at this Eastern Roman Empire — the *Byzantine Empire*, which we have touched above only briefly, and it is worth noting at once that current historians and publicists have different opinions about it, and its relations with the Slavs, in particular. It is presented either as the most formidable enemy of the Slavs, or the opposite — that it had no influence on him... And recently we (accidentally!) found in the collection "Poland and Rus'" (M., 1974), in the article of the famous historian V. Pashuto even such an opinion — say, "*Byzantine, Mongolian and other empires... were fragile!*" First of all, as already mentioned, the Byzantine Empire existed for more than a thousand years, until 1453 — such "fragility"! On the other hand, it is surprising how it and the Mongol "empire" can be put in the same row — after all, these formations are fundamentally different! This was discussed in [1b], and in this series we will touch upon this issue.

First of all, the Byzantine Empire should be considered not just as an empire, but as a *separate local civilization* (which was discussed in [1a]), and in general, it is worth looking at it more closely, especially since even during the discussion of the book [1a] there were questions to this topic. The main source on the history of Byzantium for us initially served as "World History" [5, vol. III, ch. V], where the author — Prof. Z. Udaltsova, has presented this material quite well, and here we will only demonstrate how our method allows us to clarify some points from there, especially those related to the Slavs.

And then to demonstrate the role of the latter in the history of Byzantine civilization, and thus in the world history. First of all, the rapidity and easiness with which the separation of the Eastern Roman Empire from the greater Roman Empire took place is striking — it immediately suggests that the line of division between them existed from the very beginning (!), and was, in fact, a civilizational one.

This is confirmed by the outlines of the territory of this new formation, which unites both the territories of the ancient Hellenic civilization, i. e. the southern Balkans, the coast of Asia Minor, and the islands in the Aegean Sea, and the coastal areas of the north-eastern Mediterranean in general (as well as some strongholds of the Black Sea). And also the "post-Macedonian" Hellenistic world (to put it cautiously) — all of Asia Minor, Palestine, Syria, Egypt and the eastern part of North Africa [1; 5]. But they all existed in unity for centuries before Roman occupation, so it turned out that the Eastern Roman Empire had a much greater (namely, *civilizational!*)

stability, than the "patchwork" Western Empire, which by the beginning of the V century was all located on the Apennine Peninsula, and then dissolved there!

There were also notable differences in the socio-economic structure in these parts, although the basis of it in both was **slavery** ($\approx$ *Slaveowning*). On the one hand, in the east of the Byzantine Empire the Asiatic mode of production was still preserved to a noticeable extent, and on the other hand, in the other regions the forms of the ancient mode of production were already changing (for detailed definitions see [1a], Appendix I.1).

In [5] Prof. Udaltsova describes the situation that had developed there by the IV—VI centuries, which (supposedly) "*in the history of the Eastern Roman Empire was the time of the dissolution of the slave-holding system and the development of elements of feudalism from within the slave-holding society*" (p. 84)! But then she states: "*now the use of slave labor... began to be done mainly by giving the slave equipment and a small plot of land*" (peculium) (all selections are ours. — Author).

Despite the fact that the peculium (as well as the slave himself) was legally the property of the master, the situation of the "landed" slave was somewhat improved. Such a slave was allowed to have their own family, they were forbidden to be sold without land, etc. More and more slaves began to be set free, and freedmen (libertines), receiving their freedom, usually remained in personal dependence from their masters" [5, pp. 84—85]. Further describes the situation of the colons, who "*were divided into free and tributary, the so-called enapographers. A free colon, along with land received from a large landowner, could have his own plot of land and his own inventory.*"

However, over time, most of the colons found themselves in the position of enapographers, who owned no land of their own.

Tributary colons in the IV—VI centuries were already attached to land. The children of the enapographers also had no opportunity to leave the estates" (ibid.). So it is asked: does this look like extinction of the slave system?!

However, Z. Udaltsova further notes that there are also "more radical points of view" — that allegedly already "as a result of the revolutionary events of the III age becoming leading"! But then she still honestly notes that "the question of the socio-economic structure of sixth-century Byzantium still needs to be thoroughly investigated"! [5].

Of course, it is indisputable that the slave system at that time had already entered the stage of crisis — this is confirmed by a number of popular

movements and uprisings in Byzantium at the end of the fourth and beginning of the fifth centuries, which shook the empire. In addition, let us not forget the invasion of the Ostrogoths, but, nevertheless, all this does not necessarily imply the establishment of the feudal system!

References

1. a) Kravchuk N. V. The Meta- history as a key to comprehension of Human history. Kiev : Stal'. 2022. 132 с.; b) Kravchuk N. V. The birth, rise and fall of the "civilization of the Rossi". Kiev : FS-Center, 2012.
2. The Khazar state and its role in the history of Eastern Europe and the Caucasus : [monograph]. Moscow : Nauka, 1990. 261, [2] p.
3. Sakharov A. N. a) Russia, people, rulers. Moscow : IRI RAN, 2004; b) Diplomacy of Ancient Rus'. Moscow : Mysl, 1980. 383 p.
4. Gogol N. V. Arabesques. Moscow : Molodaya Gvardiya, 1990. 431 p.
5. The World history: in 10 volumes / Ch. ed. Zhukov E. M. Moscow: Gospolitizdat, 1957. Vol. 3. 896 p.
6. Gumilev L. N. a) Ethnogenesis and the biosphere of the Earth. Moscow : Iris-press, 2004. 557 p.; b) From the Rus' to Russia. Quest for a fictional kingdom. Moscow : AST, 2002. 839 p.
7. Essays on the history of Russia / ed. Academie RAS in Ukr. Kyiv : Nika-Center, 2007.
8. From pre-class societies to early class societies : [coll. of articles] / Rybakov B. A. [retd. ed.]. Moscow : Nauka, 1987. 242 p.
9. Sedov V. V. The Old Rus'sian nationality: historical and archaeological research. Moscow : Languages of Russian Culture, 1999. 316 p.
10. Danilevsky N. Ya. Russia and Europe. Moscow : Book, 1991. 577 p.
11. Essays on the history of Ukraine / [P. P. Tolochko, N. F. Kotlyar, A. I. Oleinikov and others]; under the municipality ed. P. P. Tolochko. Kyiv: Kievskaya Rus, 2010. 480 p.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 4.02.2025

ЗА РУБЕЖЕМ

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6\(347\).45-51](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.6(347).45-51)

УДК 364:07]:314.151.3-054.73(=161.2:437.6)](045)

Вікторія Маркова,

докторка наук із соціальних комунікацій,
професорка кафедри культурології
та медіакомунікацій ХДАК
vicmark777@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-9574-6247>

Олександр Суховій,

кандидат філософських наук, доцент,
старший викладач кафедри культурології
та мистецьких дисциплін ХГПА
mirusifter@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7086-8575>

Соціально-гуманітарні аспекти інформаційної допомоги українським біженцям у Словаччині

У статті досліджено систему інформаційної допомоги українським біженцям у Словаччині у вирішенні питань соціально-гуманітарного характеру, яка охоплює діяльність державних структур, комерційних установ, міжнародних і громадських організацій, медіа та соціальних мереж. Розглянуто особливості роботи з надання інформаційної допомоги в офлайн- та онлайн-режимах. Увагу зосереджено на різноманітних інформаційних ресурсах організацій та їх ролі у розв'язанні соціальних і гуманітарних проблем українських біженців.

Констатовано, що інформаційні ресурси організацій і медіа пропонують достовірні відомості, здобуті з офіційних чи перевірених джерел, але, як свідчить дослідження, українські біженці у Словаччині, як і в інших країнах, у пошуку інформації соціально-гуманітарного характеру віддають перевагу соціальним мережам.

Моніторинг соціальних мереж продемонстрував, що найпопулярнішими платформами є Telegram і Facebook, в інформаційному просторі яких функціонують численні групи, канали, чати, що дають українцям змогу долучитися до інформаційної взаємодопомоги.

Зроблено висновок, що інформаційна допомога здійснювалася диверсифіковано, в режимі офлайн (особисті та групові консультації, семінари, зустрічі, брошури, плакати) та онлайн (онлайн-зустрічі, онлайн-консультації, сайти організацій, медіаресурси, соціальні мережі) й охоплювала майже весь спектр соціально-гуманітарних проблем.

Ключові слова: інформаційна допомога; інформаційні ресурси; медіаресурси; українці в Словаччині; соціальні мережі

Постановка проблеми. За даними Євро-стату, станом на 31 грудня 2024 р., майже 4,3 млн громадян України отримали статус тимчасового захисту в ЄС, що діє до березня 2026 р. [13]. Найбільша кількість українських біженців знайшла прихисток у Німеччині, Польщі та Чехії. У Словаччині перебуває 131 525 українців зі статусом тимчасового захисту [13]. Згідно з даними Міністерства внутрішніх справ Словаччини, всього в країні налічується 197,5 тис. українців із різними статусами; окрім того, українці становлять найчисленнішу групу іноземців [12].

Слід зазначити, що до початку воєнних дій українці на території Словаччини були автохтонною частиною населення, яке компактно проживало в майже 300 селах навколо м. Пряшева. Станом на 1 січня 2021 р. їх налічувалося приблизно 9,5 тис. осіб, що становило менш ніж 0,2% загальної кількості населення країни; також 56 480 українців мали статус тривалого та тимчасового дозволу на проживання [11].

Тож очевидно, що з початком бойових дій на території України велика кількість людей, рятуєчись від війни, перетнула словацький кордон у рекордно короткий термін. Здебільшого це були жінки з дітьми, які потребували негайної допомоги у розв'язанні питань гуманітарного та соціального характеру, що було б неможливо без чітко налагодженої інформаційної підтримки.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема українських біженців за кордоном становила предмет численних досліджень у найрізноманітніших галузях знань. Її висвітлювали у правовому (Н. Литвин, К. Левандовські, М. Кимчук та ін.), соціально-економічному (Т. Тюріна, О. Бервено, Н. Тілікіна), педагогічному (О. Козьменко, А. Дуля, К. Мочалова), психологічному (В. Келлер, О. Кокорев, Г. Ятвецька, Т. Кривошея) та інших аспектах.

Не менш важливими є питання, пов'язані з інформаційним забезпеченням українських біженців. Системне дослідження процесу їх адаптації до умов життя у країнах перебування як поліструктурної багаторівневої мережі соціальних комунікацій здійснив С. Кулицький [9]. Інформаційні ресурси підтримки біженців у світі проаналізувала й класифікувала за різними ознаками С. Закірова [6]. У статті А. Башук здійснено

огляд, класифікацію та аналіз діяльності польських вебресурсів, основний контент яких спрямовано на інформаційну підтримку українців [1]. Щодо безпосередньо Словаччини, то слід виокремити публікації М. Казьмирчук [7; 8], присвячені ролі комунікаційних технологій, зокрема соціальних мереж, у процесах адаптації українських біженців. Основними методами дослідження були анкетування, інтерв'ювання, аналіз статистичних матеріалів і контенту соціальних мереж. Дослідниця дійшла висновку, що комунікаційні технології відіграють одну з найважливіших ролей в адаптації українських біженців у нових умовах. Попри ретельний аналіз ресурсів соціальних мереж, спрямованих на допомогу українцям у Словаччині, вважаємо, що інформаційна допомога є дещо ширшим поняттям, яке, безумовно, охоплює ресурси соціальних мереж, але ними не обмежується. Вважаємо за доцільне розглянути інформаційну допомогу біженцям у Словаччині в ширшому контексті.

Слід зазначити, що впродовж трьох років проведено багато ґрунтовних досліджень, пов'язаних із проблемами українських біженців, ініційованих вітчизняними й закордонними організаціями. Поміж них варте уваги "Дослідження становища вимушених мігрантів з України за кордоном і їхніх планів щодо повернення в Україну", проведене в межах проєкту "Громадянське суспільство для післявоєнного відновлення України та готовності до ЄС", що реалізується за підтримки ЄС [4]. Цінну статистичну інформацію містить дослідження Центру економічної стратегії "Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути" [2]. На проблемах соціального й гуманітарного характеру, з якими стикаються вимушені мігранти, зосереджено дослідження БО HIAS і БФ "Право на захист" "Вони сказали, що нічим не можуть мені допомогти...: Труднощі, з якими стикаються шукачі захисту та біженці, які тікають від війни з України до ЄС" [3]. Однією з основних у дослідженні визначено проблему доступу до інформації. Важливі питання, пов'язані з інформаційною допомогою біженцям, порушено в дослідженні соціологічної групи "Рейтинг" на замовлення ВГО "Громадянська мережа "Опора" за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) "Медіаспо-

живання та громадсько-політична активність українців за кордоном" [10].

Водночас зазначені дослідження є джерелом здебільшого узагальнювальної інформації щодо українських біженців і не містять окремої статистики по Словаччині.

Мета статті — проаналізувати та систематизувати відомості щодо інформаційної допомоги українським біженцям у Словаччині як засобу розв'язання соціально-гуманітарних питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами дослідження [4], перші кроки в іншій країні респонденти описують "у контексті пережитого шоку від масштабів і наслідків війни в Україні, подекуди тривалого та виснажливого шляху за кордон, перших адаптаційних труднощів і дезорієнтації за кордоном" [4, с. 82]. Розв'язання поточних проблем соціально-гуманітарного характеру, з якими стикаються українці в іншій державі, було б неможливим без всеосяжної інформаційної підтримки. Доступність інформації є потужним превентивним засобом захисту біженців, що допомагає уникнути складних ситуацій та надати алгоритм подальших дій.

З початком воєнних дій на території України на офіційній сторінці державного управління Словацької Республіки (<https://ua.gov.sk/>) було розміщено повідомлення для українців, які обрали цю країну для тимчасового притулку. Інформацію щодо підтримки у вирішенні соціально-гуманітарних питань на своїх сайтах розмістили державні, комерційні та громадські організації. Наприклад, сайт Братислави має рубрику "Братислава для України" (<https://bratislava.sk/братислава-для-україни>). Страхова компанія "Довіра" створила сайт "Інформація для українців", які через війну опинилися у Словаччині, а також для тих, хто потребує відомостей щодо медичного обслуговування та страхування (<https://www.dovera.sk/ukrajina-ua>). Міністерство транспорту і будівництва Словацької Республіки створило сайт для допомоги українським біженцям у пошуку квартири чи будинку (<https://pomocpreukrajinu.sk/>).

Варто зауважити, що одні з найперших заходів щодо інформаційної підтримки біженців у Словаччині було здійснено ще в місцях перетину кордону, де терміново розмістили інформаційні плакати, розгорнули пункти допомоги, в яких працювали представники різних організацій і волонтери. Пункти допомоги діяли також і на вокзалах міст.

Наступним кроком стало відкриття центрів допомоги у великих містах Словаччини. Зокрема,

у Братиславі запрацював потужний центр допомоги, в якому біженці з України могли в одному місці дістати потрібну інформацію, подати документи для отримання тимчасового захисту, оформити матеріальну допомогу чи житло, скористатися консультацією юристів, одержати психосоціальну й медичну допомогу. Згодом було організовано курси з вивчення мови, надання консультаційної допомоги з працевлаштування. Загалом центр надавав допомогу майже 2500 особам на день. Нині він має Telegram-канал із 3872 підписниками, в якому публікує інформацію для українських біженців.

Отже, завдяки плідній співпраці державних, приватних і громадських організацій у Братиславі було створено системне підґрунтя для довгострокового надання якісних інформаційних послуг українським біженцям.

Важливим джерелом інформації в онлайн-режимі став вебсайт Help (<https://help.unhcr.org/slovakia/uk/>), яким керує Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Шукачі притулку можуть знайти інформацію щодо прав, обов'язків і послуг, доступних їм у Словаччині. Сайт містить такі рубрики: "Про УВКБ ООН", "Притулок у Словаччині", "Прибуття з України", "Поради щодо безпеки", "Інформація для дітей", "Грошова допомога", "Допомога та послуги", "Освіта", "Житло", "Проживання у Словаччині", "Переміщення", "Безпека в онлайн-просторі — путівник із захисту в інтернеті", "Повідомлення про неправомірні дії", "Корисні посилання", "Відгуки та скарги", "Контакти УВКБ ООН". Ресурс також публікує актуальні новини, що стосуються життя біженців. Інтерфейс сайту зручний, кожна рубрика має підрубрики, які всебічно висвітлюють питання щодо побуту, дозвілля, навчання біженців; інформацію постійно оновлюють. Окрім того, УВКБ ООН також має Telegram-канал із 11 475 підписниками, де регулярно уміщує актуальну для біженців інформацію.

Суттєву підтримку в розв'язанні соціальних і гуманітарних питань надає Міграційний інформаційний центр (МІЦ), який є консультативним центром Міжнародної організації з міграції (МОМ) у Словацькій Республіці. Його головною метою є допомога в інтеграції у Словаччині громадян із країн, що не входять до складу ЄС. МІЦ є першим та єдиним інформаційним центром у Словаччині, який від 2006 р. надає комплексні послуги для іноземців в одному місці. МІЦ супроводжує громадян інших країн, які прибувають до Словаччини, від перших кроків у

новій країні: організовує курси словацької мови; підтримує у здобутті освіти, підвищенні кваліфікації чи перепідготовці; пропонує фінансову допомогу для компенсації вартості курсів перепідготовки чи додаткової освіти; надає безоплатні юридичні, соціальні й професійні консультації, а також консультації з працевлаштування разом із допомогою в пошуку роботи; проводить курси соціальної та культурної орієнтації, що охоплюють інформацію про різноманітні аспекти життя в Словаччині. Центр має зручний сайт (<https://www.mic.iom.sk>), на якому інформацію структуровано за рубриками, що висвітлюють соціальні проблеми, питання проживання, родини, громадянства, роботи, бізнесу. Для українських біженців на головній сторінці розміщено докладну інформацію загального характеру та поради щодо працевлаштування.

Серед організацій, які надають інформаційну підтримку українським біженцям, варто виокремити БО Mareena (<https://mareena.sk/>), яка у 2022 р. у співпраці з Лігою за людські права та за підтримки Міжнародного комітету порятунку (International Rescue Committee, IRC) створила вебсайт Ukraineslovakia.sk. Проєкт виконує на-самперед адаптаційну функцію та пропонує регулярно оновлювану інформацію з перевірених джерел про умови в'їзду та проживання в Словаччині для українців, які полишили домівки через війну. Ресурс покликаний спростити доступ до інформації, яка допомагає біженцям приймати оптимальні рішення, убезпечитися від ризиків, пов'язаних із міграцією та перебуванням у новій країні. Адміністратори сайту постійно перевіряють різноманітні відомості щодо перебування у Словаччині, відстежують та оприлюднюють законодавчі зміни. Теми зазвичай обирають на основі пропозицій читачів і потреб біженців, виявлених під час польових та онлайн-опитувань. Наразі розробники ресурсу зосереджують увагу на найважливіших проблемних ситуаціях у житті українських біженців та пропонують їм послуги інших організацій, культурних і громадських центрів, що надають юридичну й матеріальну допомогу, психологічну підтримку, допомагають організувати навчання, дозвілля тощо.

Одним із перших інформаційну допомогу українським біженцям надавало неурядове об'єднання #KtoPomôžeUkraine (https://ktopomozekrajine.sk/?fbclid=IwAR3lyzmuTcOQga7rB6oEYqlyfeI4JtCUrtTksA_pVNkxZJvKbxu75m6gIac). Організація оперативно видала друкований довідник "Вітаємо в

Словаччині", який містив вичерпну на той момент інформацію щодо розв'язання проблем соціально-гуманітарного характеру.

Отже, інформаційна допомога українським біженцям у Словаччині з боку державних і громадських організацій здійснюється і в офлайн-, і в онлайн-режимі.

Важливим інформаційним джерелом є медіаресурси. Як приклад наведемо заснований 2022 р. у співпраці з газетою *The Slovak Spectator*¹ та за підтримки UNICEF for every child проєкт "Новини зі Словаччини" (<https://novyny.sme.sk/>). Серія подкастів та інших матеріалів проєкту також виходить за участі Міжнародного інституту преси (IPI), UNESCO в межах програми "Підтримка українських біженців через ЗМІ", яку фінансує уряд Японії. Україномовний медіаресурс функціонує як окремий сайт із рубриками: "Новини", "Коментарі", "Культура і туризм", "Життя в Словаччині", "Здоров'я", "Спорт". Проєкт покликаний інформувати українців, які проживають у Словаччині, з питань політики, бізнесу, культури та надавати рекомендації щодо розв'язання практичних питань.

Водночас, попри достатню кількість інформаційних і медіаресурсів, які пропонують перевірену інформацію з офіційних чи надійних джерел, дослідження свідчать, що під час пошуку інформації соціально-гуманітарного характеру українські біженці віддають перевагу соціальним мережам. За результатами опитування, проведеного соціологічною групою "Рейтинг" на замовлення ВГО "Громадянська мережа "Опора", найпопулярнішим джерелом інформації в усіх семи країнах — учасниках дослідження, виявився Telegram: найбільше ним користуються в Іспанії (92% респондентів), найменше — у Чехії (85%). Найпопулярнішою соцмережею для отримання новин став Facebook (43%) [10]. Опитування не проводили на території Словаччини, але, за результатами дослідження М. Казьмирчук [7; 8], соцмережі також є найпопулярнішим ресурсом для вирішення питань соціально-гуманітарного характеру серед українців у цій країні. Перші позиції посідають Telegram і Facebook.

Моніторинг соціальних мереж свідчить, що у Facebook наявна велика кількість різноманітних груп, які надають інформаційну підтримку українським біженцям. Одні з них функціонували

¹ The Slovak Spectator є газетою та новинним вебсайтом, що публікує словацькі новини англійською мовою від 1995 р. Після початку воєнних дій на території України журналісти видання почали перекладати українською щоденні англomовні дайджести.

у Словаччині до війни та були створені українцями з тимчасовим і постійним дозволом перебування, інші виникли у відповідь на значний попит на інформацію у біженців з України через повномасштабне вторгнення РФ. У будь-якому разі ці ресурси є інформаційно-комунікативним простором, що допомагає людям розв'язувати проблеми соціально-гуманітарного характеру. За назвою та інформацією, уміщеною в шапці профілю, групи умовно можна поділити на ресурси загального характеру, в яких висвітлюють загальні питання ("Українці в Словаччині", "Українці в Братиславі", "Життя в Словаччині" тощо), та спеціалізовані, створені для комунікації з конкретних проблем ("Житло для біженців в Словаччині", "Послуги для біженців в Словаччині", "Робота в Словаччині").

Перевагою Facebook-комунікації є те, що в більшості груп встановлено чіткі правила спільноти, найголовніше з яких — заборона мови ворожнечі та цькування. Контент цих ресурсів здебільшого становлять оголошення, пропозиції, запитання чи опис певної проблеми. Поширеним є дублювання контенту в різних групах, а також у назвах, що іноді ускладнює ідентифікацію спільноти. Водночас зауважимо, що групи в Facebook є доволі численними (станом на початок березня 2025 р.):

- "Українці в Братиславі" — 62 391 підписник;
- "Житло для біженців у Словаччині" — 56 375;
- "Українці в Словаччині" — 52 929;
- "Українська спільнота. Братислава. Робота в Братиславі, робота в Словаччині" — 46 050;
- "Робота в Словаччині" — 32 784;
- "Послуги від біженців в Словаччині" — 30 689.

Telegram пропонує більш диференційовані, у порівнянні з Facebook, можливості організації інформаційного простору, адже дає змогу створювати окремо канали для оприлюднення повідомлень ("Наші в Словаччині", "Українці в Словаччині / НумоСпільнота", "Робота в Словаччині") і чати для спілкування ("Братислава Словаччина", "Словаччина", "Житло та робота в Словаччині", "Словаччина. Оголошення. Спілкування. Допомога"). У чатах є можливість закріпити повідомлення з корисною й актуальною інформацією. Водночас кількість підписників і на каналах, і в чатах суттєво поступається Facebook та не перевищує 15 тис. осіб, у більшості — 7—8 тис. Як і групи у Facebook, канали й чати в Telegram мають загальну чи спеціалізовану спрямованість.

Серед найпотужніших Telegram-каналів загальної спрямованості виокремимо новинний "Наші в Словаччині", що має 12 727 підписників і позиціонує себе як найбільший інформаційний ресурс для українців. Канал також має чат, але він неактивний, і бота, через якого можна запропонувати новину. Аналіз новинних повідомлень каналу свідчить, що більшість із них створено з порушенням журналістських стандартів — без посилання на джерела. Канал публікує новини, що стосуються України й Словаччини, українців у Словаччині, інформацію щодо подолання проблем соціально-гуманітарного характеру.

Згідно з опитуванням українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий прихисток за кордоном, проведеним ГО "Інститут молоді", перше місце серед труднощів, з якими стикаються біженці, посідає мова (42,4%) [5]. Тож не випадково набули популярності канали, спрямовані на допомогу в її вивченні. Серед них виокремимо студентський проєкт, орієнтований на об'єднання українців, які вивчають словацьку мову "Hack Slovak. Фільми, книги, музика і т. д. словацькою", що має 14 925 підписників.

Друге місце, згідно з результатами проведеного дослідження, посідає питання працевлаштування (27,9%) [5]. На його вирішення спрямовано контент каналу "Робота в Словаччині" (7349 підписників), що систематично публікує перевірені вакансії.

Чати дають змогу розв'язувати проблеми завдяки міжособистому спілкуванню, враховуючи досвід інших учасників, що зумовлює популярність цих ресурсів. Аналіз поведінки користувачів чатів свідчить, що вони радше запитають поради в інших користувачів, аніж шукатимуть інформацію самостійно.

М. Казьмирчук на основі аналізу контенту соціальних мереж окреслила коло питань, якими насамперед цікавляться українські біженці: перебування та права за кордоном, медичне обслуговування й питання здоров'я, працевлаштування, життя українців у Словаччині, пошук житла, освіта, курси словацької мови, виплати чи соціальні програми для біженців, комунікації, пошук послуг тощо [7, с. 153—154].

Мовами спілкування у чатах є українська та російська; спроби цькування за мову адміністратор чату або групи рішуче припиняє.

Популярність соціальних мереж серед українських біженців у Словаччині є свідченням високого ступеня самоорганізації й інформаційної взаємодопомоги в розв'язанні проблем соціального та гуманітарного характеру.

Висновки. За результатами дослідження можна констатувати, що з перших днів воєнних дій на території України у Словаччині було сформовано систему інформаційної допомоги українським біженцям для вирішення питань соціально-гуманітарного характеру, яка охоплювала державні й приватні установи, міжнародні та громадські організації, медіа й соціальні мережі. Інформаційна допомога здійснювалася диверсифіковано в режимі офлайн (особисті й групові консультації, семінари, зустрічі, бро-

шури, плакати) та онлайн (онлайн-зустрічі, онлайн-консультації, сайти організацій, медіаресурси, соціальні мережі) і повністю охоплювала широкий спектр соціально-гуманітарних проблем. Популярність серед українських біженців груп у соціальних мережах є свідченням високого рівня самоорганізації й взаємодопомоги у розв'язанні соціально-гуманітарних питань.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні поведінки українських біженців у споживанні інформації.

Список бібліографічних посилань

1. Башук А. Інформаційне забезпечення вимушених українських мігрантів і біженців на території Республіки Польщі (на прикладі діяльності вебресурсів у 2022—2024 pp.). *Communications and communicative technologies*. 2024. Вип. 24. С. 179—187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cctech_2024_24_21.
2. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути: Фінальний звіт. 2023. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf>.
3. Вони сказали, що нічим не можуть мені допомогти...: Труднощі, з якими стикаються шукачі захисту та біженці, які тікають від війни з України до ЄС. URL: <https://hias.org/wp-content/uploads/EU-report-NUASR-UA-web-24.01.pdf>.
4. Дослідження становища вимушених мігрантів з України за кордоном і їхніх планів щодо повернення в Україну: Звіт за результатами дослідження. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/lab-migrant-work-3.pdf>.
5. Життя українців за кордоном внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України: За результатами онлайн опитування користувачів соціальних груп FB та Telegram-каналів, а також контент-аналізу джерел, розрахованих на допомогу українцям за кордоном / ГО "Інститут молоді". 5—17 квітня 2022 року. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/rezultati-opituvannya-ukrainskikh-bizhentsiv-2022-institut-molodi.pdf.
6. Закірова С. Українські біженці від війни: аналіз інформаційних ресурсів підтримки. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 54—81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2023_67_6.
7. Казьмирчук М. Г. Вплив комунікаційних технологій на процес адаптації українських біженців у Словаччині. *Етнічна історія народів Європи*. 2024. Вип. 72. С. 148—157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2024_72_19.
8. Казьмирчук М. Підтримка українських біженців українською громадою Словаччини засобами соціальних мереж. *Старожитності Лукомор'я*. 2024. Вип. 5. С. 142—150. DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.5.297>.
9. Кулицький С. Адаптація українських біженців за кордоном до умов країн перебування як поліструктурна багаторівнева система соціальних комунікацій. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 70. С. 100—118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2024_70_9.
10. Медіаспоживання та громадсько-політична активність українців за кордоном. URL: <https://www.oporua.org/viyna/doslidzhennia-mediaspozhyvannia-ta-gromadsko-politichn-aktivnist-ukrayintsiv-za-kordonom-24756>.
11. Українська національна меншина в Словаччині. Посольство України в Словацькій Республіці. URL: <https://slovakia.mfa.gov.ua/spolupraca/kulturno-humanitarna>.
12. Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie cudzincov na Slovensku. URL: <https://www.minv.sk/?rok=2024-2>.
13. 4.3 million under temporary protection in December 2024. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250210-1>.

Victoria Markova,

Doctor of Social Communications,
Professor of the Department of Cultural Studies
and Media Communications KhSAC

Oleksandr Sukhovii,

PhD of Philosophy, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Cultural Studies
and Artistic Disciplines KhHPA

Social and humanitarian aspects of information assistance to Ukrainian refugees in Slovakia

The article examines the system of information assistance to Ukrainian refugees in Slovakia in solving issues of a socio-humanitarian nature, which is represented by the activities of state structures, commercial institutions,

international and public organisations, media and social networks. Their activities in providing information assistance both offline and online are considered. Particular attention is focused on various information resources of organisations and their role in solving problems of a social and humanitarian nature of Ukrainian refugees.

It is noted that the information resources of organisations and media offer verified information obtained from official or reliable sources, but, as studies show, Ukrainian refugees in Slovakia, as in other countries, prefer social networks to obtain information of a socio-humanitarian nature.

Monitoring of social networks has shown that the most popular are Telegram and Facebook, in the information space of which numerous groups, channels, chat rooms operate, thanks to which Ukrainians provide informational mutual assistance.

It was concluded that information assistance was carried out in a diversified manner, both offline (personal and group consultations, seminars, meetings, brochures, posters) and online (online meetings, online consultations, websites of organizations, media resources, social networks), and fully covered the entire spectrum of socio-humanitarian problems.

Keywords: information assistance; information resources; media resources; Ukrainians in Slovakia; social networks

References

1. Bashuk A. (2024). Informatsiine zabezpechennia vymushenykh ukrainskykh mihrantiv i bizhentsiv na terytorii Respubliky Polshchi (na prykladi diialnosti vebresursiv u 2022—2024 rr.). *Communications and communicative technologie*, 24, pp. 179—187. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cctech_2024_24_21.
2. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty: Finalnyi zvit. (2023). Available at: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf>.
3. Vony skazaly, shcho nichym ne mozhut meni dopomohty...: Trudnoshchi, z yakymy stykaiutsia shukachi zakhystu ta bizhentsi, yaki tikaiut vid viiny z Ukrainy do YeS. (n. d.). Available at: <https://hias.org/wp-content/uploads/EU-report-NUASR-UA-web-24.01.pdf>.
4. Doslidzhennia stanovyscha vymushenykh mihrantiv z Ukrainy za kordonom i yikhnikh planiv shchodo povernennia v Ukrainu: Zvit za rezultatsy doslidzhennia. (n. d.). Available at: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/lab-migrant-work-3.pdf>.
5. Zhyttia ukraintsiv za kordonom vnaslidok povnomasshtabnoho vtorhnennia RF na terytorii Ukrainy: Za rezultatsy onlain opytuvannia korystuvachiv sotsialnykh hrup FB ta Telegram-kanaliv, a takozh kontent-analizu dzherel, rozrakhovanykh na dopomohu ukraintsiam za kordonom. (n. d.). Available at: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/rezultati-opituvannya-ukrainskikh-bizhentsiv-2022-institut-molodi.pdf.
6. Zakirova S. (2023). Ukrainski bizhentsi vid viiny: analiz informatsiinykh resursiv pidtrymky. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 67, pp. 54—81. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2023_67_6.
7. Kazmyrchuk M. H. (2024). Vplyv komunikatsiinykh tekhnolohii na protses adaptatsii ukrainskykh bizhentsiv u Slovachchyni. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 72, pp. 148—157. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2024_72_19.
8. Kazmyrchuk M. (2024). Pidtrymka ukrainskykh bizhentsiv ukrainskoiu hromadoiu Slovachchyny zasobamy sotsialnykh merezh. *Starozhytnosti Lukomoria*, 5, pp. 142—150. doi: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.5.297>.
9. Kulytskyi S. (2024). Adaptatsiia ukrainskykh bizhentsiv za kordonom do umov krain perebuvannia yak polistrukturna bahatorivneva systema sotsialnykh komunikatsii. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 70, pp. 100—118. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2024_70_9.
10. Mediaspozhyvannia ta hromadsko-politychna aktyvnist ukraintsiv za kordonom. (n. d.). Available at: <https://www.oporaua.org/viyna/doslidzhennia-mediaspozhyvannia-ta-gromadsko-politichn-aktivnist-ukrayintsiv-za-kordonom-24756>.
11. *Ukrainska natsionalna menshyna v Slovachchyni*. (n. d.). *Posolstvo Ukrainy v Slovatskii Respublitsi*. Available at: <https://slovakia.mfa.gov.ua/spolupraca/kulturno-humanitarna>.
12. *Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie cudzincov na Slovensku*. (n. d.). Available at: <https://www.minv.sk/?rok-2024-2>.
13. 4.3 million under temporary protection in December 2024. (n. d.). Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250210-1>.

Надійшла до редакції 17.03.2025

КОНФЕРЕНЦІЇ. ВИСТАВКИ

Свято книги на Одещині

Ювілейна XXV Всеукраїнська виставка-форум "Українська книга на Одещині" відбулася 6—8 червня 2025 р. в Одесі та Балті. Організаторами стали Одеська національна наукова бібліотека (ОННБ), Українська асоціація видавців та книгорозповсюджувачів, Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова" за підтримки Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, місцевої влади та Українського інституту книги. Подія стала великим майданчиком для популяризації української книги, культури та мови в умовах війни, свідченням вагомого значення підтримки національної ідентичності.

Основні події та локації Форуму пройшли в Одесі та Балті, де 7 червня відбулося виїзне Свято української книги — ключова подія, що традиційно залучає широку аудиторію. На головній локації в Одесі на вул. Пастера розгорнули книжкові намети, мистецький ярмарок і сцену для виступів. Відвідувачі могли ознайомитися з експозиціями видавництва, поспілкуватися з авторами та взяти участь у численних заходах.

Форум зібрав письменників, видавців, науковців, бібліотекарів і читачів з усієї України. Серед учасників були представники провідних видавництв, зокрема "Академії", які оцінили важливість розвитку української літератури для економічних ресурсів в умовах війни. Подія підтвердила статус Одеси як міста літератури ЮНЕСКО, акцентуючи на одеській літературній

школі та промоції дитячого читання й літератури корінних народів. Форум вирізнявся щирою атмосферою, що створювала особливий настрій для спілкування. Відвідувачі зауважували про різноманітність програм, можливість поспілкуватися з авторами та придбати книжкові новинки.

Зокрема, на XXV Всеукраїнській виставці-форумі "Українська книга на Одещині" відбулася презентація наукових видань 2025 р., випущених видавництвом "Ліра-К": "Екосистема книжкової індустрії в зарубіжних країнах (212 с.); "Настільна книга видавця: від ідеї до читача" (80 с.); "Титани книги" (72 с.), автором чи співавтором яких є Микола Сенченко, директор Книжкової палати України імені Івана Федорова, доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. Захід відбувся 7 червня в читальному залі ОННБ. Презентація засвідчила важливий внесок Миколи Сенченка в розвиток книгознавства та бібліографії, а також актуальність його праць для світового книгознавства.

XXV Всеукраїнська виставка-форум "Українська книга на Одещині" стала не лише святом книги, а й платформою для діалогу про культуру, мову й національну самобутність. Подія довела важливість читання в умовах війни та сприяла поповненню бібліотек сучасною літературою. Організатори анонсували підготовку до наступного форуму, обіцяючи ще більше цікавих подій.

Матеріал надійшов до редакції 12.06.2025

До уваги передплатників!

Угоду щодо передплати на видання Книжкової палати України можна укласти безпосередньо з установою.

Звертайтеся у відділ підготовки та розповсюдження видань

тел. (044) 292-65-73

e-mail: vydannya@ukrbook.net

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 26 пр. Зам. 33.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html